ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

ŞUBAT 1997 FİYATI: 250.000 TL (KDV DAHİL)

MEMURLAR TARİHİ İÇİN BELGELER

AKLÎ OSMANLICILIK

MUSUL PETROLLERİ

YERLİ ÜRÜN SERGİLERİ

TARİH DERS KİTAPLARI

38

ESKİ YAZIDAN YENİ YAZIYA

MEHMED SÜREYYA

SİCİLL-İ OSMANÎ

OSMANLI ÜNLÜLERİ

Sicill-i Osmanî Osmanlı biyografya geleneğinin son büyük halkasıdır. 14. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı tarihinde ad bırakmış 17.000'e yakın kişinin biyografisinin yer aldığı eser bugüne kadar benzeri yapılamamış bir ansiklopedidir. En orijinal yönü de birçok biyografinin günümüzde büyük bölümü tahrip edilmiş olan mezar taşlarındaki kitabelerden elde edilen bilgilerle oluşturulmuş olmasıdır. Bu bakımdan da eşsiz bir örnektir. Mehmed Süreyya Bey'in (1845-1909) otuz yılı aşkın bir çalışma sonucu ortaya koyduğu *Sicill-i Osmanî* tarihle ilgilenen her düzeydeki araştırmacı için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır.
6. ciltte yer alan kişi, yer, yapı ve eser adları dizinleriyle eserin çeşitli bakımlardan irdelenmesi de olanaklı kılınmıştır.

Bez ciltli takım fiyatı 6.000.000.- karton kapaklı takım fiyatı 4.800.000.- olan bu esere bez ciltli de 1 milyon, karton kapaklı da 800.000 TL indirimle sahip olmak istiyorsanız lütfen aşağıdaki formu doldurup adresimize yollayınız.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

ADI SOYADI: ..... ADRESİ: .....
POSTA KODU: ..... ŞEHİR: ..... TEL: ..... SİPARİŞ TARİHİ.....

☐ Bez ciltli takım (5.000.000 TL) ☐ Karton kapaklı takım (4.000.000 TL)

SİPARİŞ BEDELİNİ:

☐ 662913 No'lu posta çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şb. 2022933 No'lu hesaba ödüyorum, dekont fotokopisi ektedir.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ VISA ☐ MASTER-EURO CARD ☐ DINERS CLUB

Kredi Kartı No: Geçerlilik Tarihi:
Kart Sahibi: İmza:

ADRESİMİZ: TARİH VAKFI, Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
TELEFON: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 / FAKS: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

Bu sayıda farklı konularda bir dizi yazıyla karşınızdayız. Necdet Sakaoğlu'nun yazısı geçen yüzyılın sonu ve bu yüzyılın da başından ilginç memur manzaraları sunuyor. Yolsuzluk, usulsüzlük, görevi kötüye kullanma, adam kayırma, rüşvet, irtikâp, suiistimal, görevi ihmal, ama bir yandan da hiç eksik olmayan geçim sıkıntısı, borç harç içinde bir yaşam, oradan oraya sürülme, itilip kakılma ve her çeşit baskı, memur tarihimizin kalemiyeden mülkiyeye uzanan bütün dönemleri için değişmez alt başlıklar. (Memurların yine başka memurlardan meydan dayağı yemek pahasına sandikal hakları için sürdürdükleri mücadelenin memur tarihimizde yeni bir alt başlık açıp açmayacağını önümüzdeki günler gösterecek.) N. Sakaoğlu kendi arşivindeki "memurlara özel" belgelerden aktardığı bölümlerle bu tarihe katkıda bulunuyor. Yazdığı bir pusulada keser, testere ya da leğen dahi edinemediğinden yakınan taşradaki bir müddeiumuminin ailesine gönderdiği bir başka mektubun başında "sansür beg"e düştüğü notu ya da Sinop Karantinasının bahçesinde hayvan otlatılmasını men eden "şukka"yı ve diğerlerini ilgiyle okuyacağınıza eminiz.

35 ve 36. sayılarımızda aşarla ilgili iki yazısı yer alan Nevin Coşar, bu kez Musul petrol gelirlerinden Türkiye'ye ödenen paranın izini sürüyor. 1926'da Musul meselesini sonuçlandıran anlaşmayla Musul'da çıkarılan petrolden Irak hükümetine yapılacak ödemelerin belli bir oranının 25 yıl süreyle Türkiye'ye ödenmesi kabul edilir. Ancak bu ödemenin yapılıp yapılmadığı, yapıldıysa bunun ne zaman, nasıl ve ne ölçüde gerçekleştiği hususu anlaşılan bugüne dek pek açıklığa kavuşmamış. Bütçe ve kesin hesap kanunlarından hareketle 1931'den 1956'ya kadar yapılan ödeme tahmin ve tahsilatını ortaya koyan Nevin Coşar, yazısının sonunda bu ödemelerin siyasi gelişmelere bağlı olarak değişen bir seyir izlediğini belirterek, konunun bu yönünün aydınlatılması için siyasi tarihçilere çok iş düştüğünü söylüyor. Bizden hatırlatması...

1930'lu yıllar Türkiye'de aynı zamanda israfla mücadele, yerli malı kullanma ve tasarruf kampanyaları eşliğinde sürdürülen "kendi yağıyla kavrulma" politikasının izlendiği yıllar. Geçen sayımızda Cumhuriyet balolarını işleyen İzmir Dokuz Eylül'den Doğan Duman, bu ay Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin faaliyetleri, özellikle 1929'dan 1938'e kadar her yıl aralıksız düzenlediği devlet destekli yerli mallar sergileri üzerinde duruyor. Bugün tam aksi istikamette esen rüzgârın şiddeti altında iyice "arkaik" gözükebilse de, bütün bu kampanya, sergi, hafta ve mitingler, dönemin "hüküm-ferma" zihniyetinin açığa çıkarılabilmesi, milli iktisat, sanayileşme, devletçilik politikalarının yerli yerine oturtulabilmesi için hiç şüphesiz ciddiyetle ele alınması gereken olgular. Hem bu sayede, hâkim rüzgârlarının peşinde sürüklenmektense her daim eleştirel bir mesafeyi korumanın gereği ve değeri belki daha iyi anlaşılabilir.

Geçen ay paşa olmazdan evvelki Enver Bey'in pek bilinmeyen gençlik yıllarına ait mektuplarını örnek bir tarzda işleyen Edhem Eldem, bu defa hiç tanınmayan bir yazarın, Orhan Salahaddin'in kaleme aldığı bir kitapçığı ele alıyor. Fransızca öğreniminde kullanılmak üzere hazırlanan oldukça sıradan bir kitaba "sinmiş" dönemin zihniyeti, okuma parçalarının satır aralarında kendini açığa vuruyor. "Rasyonel Osmanlıcılık" adıyla bile temsil ettiği ideolojiyi ele veren kitapçık, "asıl" amacı dışında, açık ya da örtülü olarak ifade ettikleriyle, doğrudan söyledikleri dışında dolaylı olarak yansıttıklarıyla veya susarak ikrar ettikleriyle, en sıradan, en "masum" bir belgenin dahi aslında ne kadar çok şeyi "itiraf" ettiğini ortaya koyuyor. Tabii okumasını bilene...

Cüneyd Okay *Sanayi Bahçesi* adlı dergiyi ilk defa olmak üzere tanıtırken, Kırıkkale'den Hamza Çakır, ünlü Ali Kemal'in *İkdam*'ın Paris muhabiri iken yazdığı reklamcılığa ilişkin bir makalesini aktarıyor. (Bu vesileyle "İlan-nüma" köşemizin bu sayıyla birlikte "küşad" edildiğini duyuralım. Ayrıca "Vesikalık" köşemizin de bundan böyle "ilgi" bekleyen belgeleri gün yüzüne kavuşturmak için işbaşı yaptığını belirtelim.) Mehmet Ö. Alkan, siyasi partiler tarihine katkılarını sürdürürken, bu defa Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın temel belgelerini yayımlıyor. Salih Özbaran'ın geçen ay İstanbul'da düzenlenen "Türkiye ve Almanya'da Tarih Ders Kitapları" sempozyumuna sunduğu bildiri, bizim tarih kitaplarında "öteki"nin nasıl yer aldığını (ya da almadığını) inceliyor. Yine çevirisi Sayın Özbaran'ın tavassutuyla elimize ulaşan J. A. Scott'in yazısı, ABD'de tartışılan bir başka yolu, okullarda standart ders kitapları dışında başka kaynakların kullanılması olanağını ele alıyor. Kitabiyat köşemiz Zeki Arıkan ve Mustafa Şahin'in yazılarından oluşuyor. (M. Şahin'in yazısı Vatan-Millet-Susurluk gündemimize pek uygun düşüyor!)

Zevkle izlenen *İkdam*'dan seçmeleri bugüne kadar başarıyla sürdüren Ayşe Şen programının yoğunluğundan ötürü bu görevini bırakıyor. Dergimize katkılarını bundan böyle de sürdürme sözünü aldığımız Sayın Ayşe Şen'e tüm okurlarımız adına teşekkür ediyoruz. Osmanlı basınından 100 yıl önceki haber ve yazıları derleme nöbetini Yücel Demirel devraldı.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle...

TOPLUMSAL
TARİH

İki kalem efendisi.

Aylık Dergi
Sayı: 38 Cilt: 7 Şubat 1997

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Biryay*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33 - 34*
227 46 33 - 34
227 71 86 (Modem)
Faks: *(212) 227 37 32*
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel. ve Faks: (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.200.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.750.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

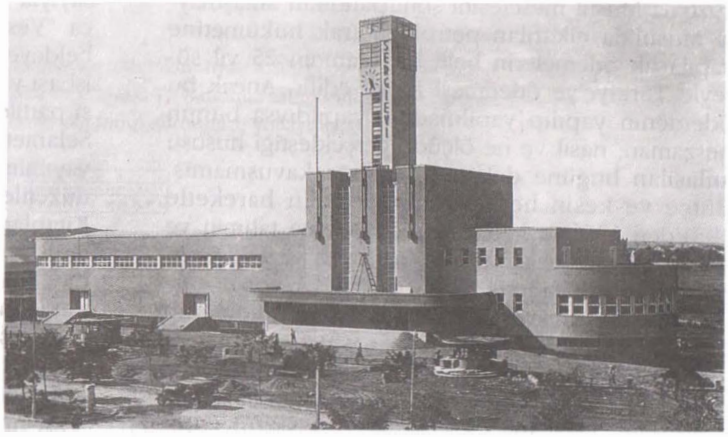
OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Yücel Demirel**'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.*
4

NOT DEFTERİ
HALUK'UN 1915 TARİHLİ BİR MEKTUBU
***Engin Verim**'in Tevfik Fikret'in oğluyla ilgili bir notu.*
6

MEMURLAR TARİHİ İÇİN BELGELER
***Necdet Sakaoğlu** arşivindeki belgelerden ilginç bir demet sunuyor.*
7

MUSUL PETROLLERİNDEN TÜRKİYE BÜTÇESİNE GELEN PARALAR
***Dr. Nevin Coşar** bugüne dek muğlak kalmış bir konuya açıklık getiriyor.*
13

MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASINA BİR KATKI:
1930'LARDA YERLİ ÜRÜN SERGİLERİ
***Dr. Doğan Duman** Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından 30'lu yıllarda düzenlenen "yerli malı" sergilerini ele alıyor.*
18

AKLÎ OSMANLICILIK (OTTOMANISME RATIONNEL):
1917 TARİHLİ FRANSIZCA BİR OKUMA KİTAPÇIĞI
Edhem Eldem *dönemin zihniyet ve ideolojisinin çocuklara yönelik bir kitapçıktaki yansımalarını irdeliyor.* **23**

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İŞÇİ EĞİTİMİNİ AMAÇLAYAN BİR DERGİ
SANAYİ BAHÇESİ
Cüneyd Okay *unutulmuş bir dergiyi tanıtıyor.* **36**

İKDAM'IN PARİS MUHABİRİ ALİ KEMAL'İN GÖZÜYLE
1900'LERİN BAŞINDA AVRUPA VE TÜRKİYE'DE REKLAMCILIK
Dr. Hamza Çakır*, Ali Kemal'in ilginç bir değerlendirmesini aktarıyor.* **38**

SELAMET-İ OSMANİYE FIRKASI BEYANNAMESİ, PROGRAMI VE NİZAMNAME-İ DAHİLİSİ
Mehmet Ö. Alkan *söz konusu partinin temel belgelerini sunuyor.* **43**

TARİH DERS KİTAPLARINDA "BAŞKALARI" SORUNU: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Salih Özbaran*'ın geçen ay yapılan bir sempozyuma sunduğu tebliğ.* **48**

BAŞKA BİR YOL:
ABD'DE TARİH KİTAPLARI VE ALTERNATİF ARAYIŞLARI
John Anthony Scott *ders kitapları dışındaki kaynakların kullanımını öneriyor.* **55**

K İ T A B İ Y A T

FIRAT'IN KAŞI, BAYIRI, GABANI VE İNSANLARI
Zeki Arıkan*, Hagop Mıntzuri'nin kitabını tanıtıyor.* **58**

ESKİ YOLSUZLUKLAR
NOTLAR'DA EKREM KÖNİG VE BENZERLERİ
Mustafa Şahin*, Âsım Us'un yolsuzluk notlarını deşiriyor.* **60**

Her gün neşr olunur. Siyasi ve ilmi gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Babıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taalluk eden âsâr-ı kalemiye maa't-teşekkür derc olunur. Ücret-i ilanat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

ŞUBAT 1897

DERLEYEN
YÜCEL DEMİREL

ŞUUNAT

Arazi Meselesi

Selanik vilayetinin merkez sancağına tâbi Katrin kazasında vâki Jarajko çiftliği arazi ile ormanı ashabının mal-ı müşterâları idüği ibrâz olunan mübayaa hücceti [satın alma belgesi] ile tapu senedâtından ve elyevm taht-ı tasarruflarında bulunduğu ol babdaki şehadetnameden anlaşıldığından bahisle hudud dahilinde bulunan bilcümle arazi ve ormanların ashabı tarafından tasarruf ettirilerek orman memurlarına müdahale ettirilmemesi zımnında mahalline tebligat-ı mukteziye icrası lüzûmu merkez-i vilayette müteşekkil tedkik ve muayene-i senedât komisyonu tarafından tanzim ve ita olunan mazbatada beyan olunmuş ve mezkûr orman elân mîrînin taht-ı muhafaza ve idaresinde bulunup mübrez [ibraz edilen] tapu senedâtı tarla namına olduğu ve her ne kadar orman namı mezkûr ise de senedâtta muharrer hudud ve dönümleri kuyûd-ı hakanîye muvafık olup olmadığı anlaşıldıktan ve meclis-i idare-i vilayetçe icra edilecek tedkikat üzerine Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaret-i Aliyyesine iş'âr-ı keyfiyetle cevab alındıktan sonra muamele-i icabiyenin icrası ve fakat işbu tedkikatı ve muamelâtın icrasına değin mezkûr ormanın kemâkân [eskiden olduğu gibi] mirî idaresinde bulundurulması lâzım geleceği mezkûr komisyon azasından bulunan ormanlar sermüfettişliğinin imzası zîrinde muharrer bulunmuş ve bunun üzerine kaza-i mezkûr kaymakamlığı ile cerayan eden muhaberât ve ahiren Katrin cihetine sevk ve iz'am olunan bir heyet-i tahkikiyenin zübde-i tahkikat ve tedkikatı olarak vuku bulan iş'ârât ve ifâdât ve ol bâbda meclis-i idare-i vilayet cânibinden icrâ kılınan müzakerât neticesinde işbu çiftliğin bin beş yüz dönüm ziraate salih ve gayr-i salih arazi ve orman havi olduğu mübayaa cihetinde muharrer bulunduğu halde altmış altı tarihli elli bir kıt'a tapu senedâtında yalnız yüz elli dört dönüm tarla gösterilip o zamana dair sarahat görülememiş ve hüccet-i mezkûre ile senedât-ı hakaniyede muharrer mikdar arazice de pek çok fark ve tefavüt olduğu gibi gerek arazi ve gerek ormanın hüccet-i şer'iyeye istinaden tasarrufu caiz olup olmadığı meselesi dahi muhtac-ı tasdik mesailden olmağla beraber bu arazinin tasarrufunu havi elde tapu senedatı mevcud iken ashabı tarafından hüccet-i şer'iyeye rabt ettirilmesi tapu senedatında muharrer arazi dönümü mikdarını tezyid ile beraber açıkta görülen arazi-i haliye-i emiriye ile pırnarlık [çalılık] ve ormanlık mahalleri bu vesile ile hudud içine alarak fuzulî zabt etmek maksadına mübteni olduğu [dayandığı] dahi müsteb'ad [ihtimal dışı] olmadığından ve bu orman şimdiye kadar mîrînin taht-ı muhafazasında olup hatta mukaddemâ telgraf hututunun [hatlarının] tamirine muktezi direklerinin mezkûr ormandan kat' ve ihracı zamanında dahi hususiyet iddiasında bulunanlar tarafından bir gûne iddia ve şikâyet ika ve dermiyan olunmamasından naşi mezkûr ormanın mîrîye aid ormanlardan addi iktiza edeceği meclis-i idare-i vilayetçe kararlaştırılarak ol vechile keyfiyetin Orman ve Maadin Nezaret-i Aliyyesine beyan ve iş'âr kılındığı ve mezkûr ormanın taht-ı inzibata ahzi halinde hâzine-i celileye senevî dört beş yüz lira varidat temin edecek ormanlardan bulunduğu iş'ârât-ı mahalliyeden müsteban olmuştur. (17 Şubat 1897)

İftâr-ı Cenâb-ı Mülûkâne

Serasker devletlû Rıza Paşa, Şûra-yı Devlet Mülkiye Dairesi azasından devletlû Ahmed Paşa, devletlû Ziya Paşa, devletlû Turhan Paşa, Beşinci Ordu-yı Hümâyûn Kumandan-ı sabıkı devletlû Tahir Paşa, Erzurum Vali-i sabıkı devletlû Hakkı Paşa hazaratıyla Mektûbî-i Hariciye devletlû atıfetlû Münir Beyefendi hazretleri dün akşam saray-ı mes'adet-ihtivâ-yı hazret-i padişâhîde bulunarak iftar-ı seniyye-i hazret-i şehriyârîden nevâle-çîn olmak şeref-i cihan-kıymetiyle mazhar-ı taltifat-ı zıllullahî buyurmuşlardır. (5 Şubat 1897)

Ermeni Patriği

Patrik rütbetlû Ormanyan Efendi hazretleri beraberinde rehabin [rahipler] ve cismanî meclisi azasından birkaç kişi ile birlikte evvel-

ki gün Kuzguncuk'a azimetle Hahambaşı kaymakamı rütbetlû Moiz Lui Efendi hazretlerine iade-i ziyaret eylemiştir. (6 Şubat 1897)

Maden İmtiyazı

Kosova vilayetinde Priştine sancağının merkez kazasında ve Prişti-ce karyesinde Ustrumca nam mevkide Üsküp tüccarından ve teb'a-i devlet-i aliyyeden Dimitri Zaho Efendi tarafından bâ-ruhsatnâme taharri [arama] ve zâhire ihrac olunan bir kıt'a krom madeninin ihale-i imtiyazı istida ve lazım gelen harita-i mevkiiye ve mühendis raporu ve madenin li-ecli't-tahlil [tahlil edilmek için] mikdar-ı kâfi numunesi birlikte ita olunması hasebiyle malumat-ı mukteziyesi icra olunarak maden-i mezkûrun imâl ve istifadeye salih [uygun] olduğu ve emr-i ihâlece bir itiraz ve mahzur-ı askerî bulunmadığı bi'l-muayene tebeyyün ederek ber-mucib-i nizâm mumaileyh Dimitri Zaho Efendi uhdesine ihâlesi Orman ve Maadin Nezaret-i Aliyesince kararlaştırılıp altmış sene müddet-i imtiyaziye ve haritasının istiâb eylediği arazinin beher ceribi [dönümü] için hazineye senevî on kuruş rüsûm-i mukarrere ve çıkarılacak cevherin kıymetinden yüzde on iki buçuk rüsûm-i nisbiye verilmek ve Dârülaceze için de yüz kuruşta beş para ayrıca edâ edilmek şartı ve şerait-i mukarrere-i saire ile tanzim edilen şartname ve mukavelenâmesinin nezâret-i müşarünileyhâdan Babıâli cânib-i samîsine takdim kılındığı istihbâr kılınmıştır. (7 Şubat 1897)

Teşebbüsat-ı Islahiye

Bilcümle vilâyât-ı şâhâneye tamim ve teşmili ve tatbikâtının ta'cili [hızlandırılması] mukteza-yı emr ü ferman-ı hümâyûn-ı hazret-i hilafet- penâhîden olan ıslâhat-ı mülkiyeden Musul vilâyetine aid aksâmının icrâsına iltizâm-ı kemâl-i itina edilerek vali atufetlû beyefendi hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde müteşekkil ıslahat komisyonu eyyâm-ı muayyenesinde ictima ile müzakerat ve tedkikata germî-i tam verilmekte olup [hız verilip] tedabir-i müttehaze [kararlaştırılmış önlemler] cümlesinden olmak üzere merkez-i vilayette bulunan hapishanenin matlûb-ı âlîye ve hükm-i nizâma muvafık [padişahın isteğine ve mevzuat hükümlerine uygun] bir suret-i mükemmelede ıslâhı maddesi nazar-ı dikkate alınarak tedkikat-ı lâzime lede'l-icrâ [yapıldığında] mezkûr hapishanenin mevkiiyle tarz-ı kadîm üzere olan binası taksimât-ı hazırası bu bâbda icrâsı tamim olunan tanzimat ve ıslahatın mükemmeliyetini temin edemeyeceği anlaşıldığından ve hal-i hâzır hazine birkaç bin lira sarfıyla yeniden bir hapishanenin inşasına gayr-i müsaid idüğinden şimdiki hapishanenin ebniye ve zemininin bi'l-müzayede bey'i [müzayedeyle satılması] ve hazine-i celileye bâr [yük] olmamak üzere vilayetçe bazı karşılıklar tedariki ile hükümet konağına muttasıl [bitişik] arsa-i haliyede [boş arsada] nizamname-i mahsusuna muvafık bir hapishanenin müceddeden [yeni baştan] inşası esbâbının istikmâline teşebbüs olunmuştur.

(11 Şubat 1897)

Kalp Akçe

Serfiçeli Yorgi Hıristo yedinde tutulup kalp oldukları iddia olunmasıyla li-ecli'l-muayene [kontrol edilmek için] Manastır vilayet-i celilesi istinaf müddei-i umumîliğinden gönderilen üç aded Mahmudiye altınlarının meskûkât-ı şahane idaresince muayene olunarak terkibâtı bakır ve kalay ve altın ile mutalla bulunduğu [altın kaplama olduğu] ve darb suretiyle imal olunduğu cihetle kalp oldukları anlaşılmış ve bunlardan elde bulunanların sürülmesine çalışılacağı melhuz bulunduğundan [düşünüldüğünden] men'-i tedâvülü esbâbı Maliye Nezaret-i Celilesinin iş'âri üzerine Dahiliye Nezaret-i Celilesinden ta'mîmen izbâr buyurulduğu [yazıyla bildirildiği] işitilmiştir.

(17 Şubat 1897)

Kadıköy muhabirimiz diyor ki:

Şikemperverân-ı karyeden [Kadıköy'ün oburlarından] birinin dünkü gün fırına hindi gönderdiğini eviddâ-yı fekâhet-intimâsından [şakacı dostlarından] bir zat bi'l-müşâhede akşamüzeri fırını tarassuda alır. Saat on biri geçerek sahib-i hindinin hâdimi [hizmetçisi] Osman fırına müracaatla altı aded pideyi kucaklayıp hindi tepsisiyle uzandığı sırada muzib mutarassıd bi't-takarrüb [yaklaşarak] "Osman! Bu akşam sizdeyim. Sen pideleri götür, ben tepsiyi ulaştırırım" hitabıyla savar. Hindi de bi'l-vasıta ale'l-fevr [birdenbire] hâne-i muzibe aşar. Bir çeyrek saat sonra zavallı Osman mütehâlikâne [büyük bir acele ile] fırına ricat eder. Tepsiyi ister "Ooo! Çoktan gitti" derler. Hemen bir tornistanla mîr-i mutarassıdın evine koşar, kapıyı çalar, beyefendiyi sorar. "Bu akşam iftarda!" cevabını alır, alıklaşır kalır. Ferdası [ertesi] günü ezana on dakika kalarak tepsi sahibine iade olunur. Efendi merak eder. Tepsinin örtüsünü kaldırır. Ne görsün... Kızartılmış bir serçe kuşuyla "kemâl-i iştihâ ile tenâvül buyurula efendimiz!" ibâresini havi bir kart dö vizit. (19 Şubat 1897)

Girit Ahvâli

Hafiyen Yunan'dan Girit Cezîresi'ne geçen birkaç eşhasın teşvikatı neticesi olarak bazı noktalarda yeniden baş göstermiş olan karışıklıklar derdest-i teskin [yatıştırılacak] iken Yunan tarafından harekât-ı tecâvüziye devam edip iade-i emn ü asayişin müşkilata uğratılmış olması düvel-i muazzamanın nazar-ı dikkat ve itinasını celb eylemekle düvel-i müşarünileyküm müttefikan Yunan'ın harekât-ı müsâlemet-şikenânesi [barışı bozucu hareketleri] şediden takbîh ve muâheze eylemişler ise de yine mütenebbih olmadığından [uslanmadıklarından] Pire'nin abluka altına alınması teklif edilmiş ve bu teklif düvel-i muazzama tarafından tasvib ve kabul olunmuştur. Düvel-i muazzamanın Memalik-i Osmaniye'nin muhafaza-i tamamiyet ve istiklâlini muhafazasında tamamiyle müttefik olduklarını Viyana gazeteleri temin ettikleri gibi Yunan'ın harekât-ı tecavüziyede devamını Times gazetesi şiddetle takbih ederek düvel-i muazzama tarafından vuku bulan tebligata göre tevfik-i hareket etmez ise umum Avrupa'nın düşmanı add olunarak tedarik-i mukteziyenin ittihazı lâzimeden bulunduğunu beyan eylemiş ve mezkûr gazetinin heyet-i vükelânın vasıta-i neşr-i efkârı olduğundan işbu beyânâtı umum Avrupa'da bir ehemmiyet-i mahsusa ile telakki okunmuş ve İngiltere devletinin Yunan'ı her türlü taarruzattan men' etmek azm-i kavîsinde bulunduğu Bahr-i Sefid'de dolaşmakta olan iki Yunan kruvazörünün bir İngiliz zırhlısı tarafından ahz u girift edilmesiyle bir kat daha sabit olmuştur. (21 Şubat 1897)

Kara Ahmet'in Galibiyeti

Gerek memleketimizde ve gerek Avrupa bilâd-ı meşhûresinde kuvvet-i bâzûsuyla meşhur olan Kara Ahmet Pehlivan evvelki akşam Şehzadebaşı'ndaki at canbazhanesinde Milo namında bir pehlivan ile elli lira bahisli bir gü-►

reşe tutuşmuşlardır. Saat altıda bed' eden musaraa [başlayan güreş] on dakika devam edebilip bu müddet-i kalile zarfında Ahmet Pehlivan Milo'yu üç kere zemin-i mağlubiyete sürüp birinci yere çarpışında Milo Pehlivan Ahmet'ten beş dakika müsaade talep etmiş ise de Ahmet Pehlivan: "Usul-i musaraa ve merdîde öyle müsaade filân yoktur" diyerek kerrât ile Milo'yu, yenmiştir. Milo'nun üzerinde ten fanilası gibi tutulması güç bir şey olduğu halde Ahmet Pehlivan çırçıplak çıkmış, bu ten fanilası Milo'ya hayli fayda temin etmiş ise de zor oyunu bozar fehvâsınca öyle fanila bilmem neyin Ahmet Pehlivana hiç kâr edememiştir. (22 Şubat 1897)

İLANAT

Ramazan Orucu

Orucun vaktini ve oruca niyet etmek vakitlerini ve nasıl niyet edileceğini ve niyet etmeyi unutursa ne olacağını ve orucu bozan şeyler nedir, bozmayan şeyler nedir? Bozulursa kazası mı lâzım yoksa kefaret mi vâcib olur? Orucun kazası nasıldır ve kefaret nedir, orucun fidyesi ne kadardır, kim verecek ve kadınların bazı hallerindeki ve seferî giden ve gelenlerin ve Ramazan'da bâliğ olan sabînin oruçlarını ve sadaka-i fıtra ne vakit verilecek ve ne mikdar şey verileceğini câmi her tarafını tafsilen güzel Türkçe tarif etmiş gayet de açık anlatmış hakikaten koca fıkıh kitabı okumuş gibi herkes tamamiyle kendi okuyup öğreneceği yolda yazılmış olduğundan her Müslümana suret-i mahsusada tavsiye olunur. Satılan mahal Namaz Hocası merkezidir.

(3 Şubat 1897)

N O T D E F T E R İ

HALUK'UN 1915 TARİHLİ BİR MEKTUBU

Sevgili Cüneyt Okay tarafından hazırlanmış olan ve derginizin geçen sayılarında yayımlanan Haluk dosyasına ["Haluk'un Defterinin Son Sayfaları", *Toplumsal Tarih*, 30 (Haziran 1996), s. 15-21] katkıda bulunacağı düşüncesi ile, Haluk'un 1915 tarihli bir mektubunu gönderiyorum.

Bu mektup ve Haluk'un o tarihlerde çekilmiş bir resmi, Filorinalı Nâzım'ın 1314 tarihinde yayımlamış olduğu *Nef'i ve Fikret'in Büyük Ruhlarına* adlı eserinin 20 ve 21. sayfalarında yer almıştır. Bilindiği gibi Filorinalı, Fikret'in ölüm yıldönümlerinde düzenlediği törenlerde, aşırıya kaçması ve kendini öne çıkarması sebebiyle, edebiyat çevrelerince eleştirilmiş ve alaya alınmış biriydi. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan *Mersiyelerim ve Hitabelerim* adlı yazma eserinin bir bölümünde Nâzım, Fikret'in kayınvalidesinden, Fikret'le ilgili önemli bilgiler aldığını ve ileride bunları bir kitabında yayımlayacağını söylemiştir. Daha sonra bu kitabı yazan Filorinalı, ne yazık ki bu eseri yayımlayamamıştır. *Türk Şiir Kıralllığı Nereden ve Nasıl Doğdu?* adlı eserinin baş tarafına el yazısıyla düştüğü notta, toplam 36 eserini sıralayan Filoranalı, on bir tanesi matbu, diğerleri yazma olan bu eserlerini Üsküdür'da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne bağışladığını bildirmektedir. Fakat yaptığımız araştırmalarda bu eserlere rastlayamadık.

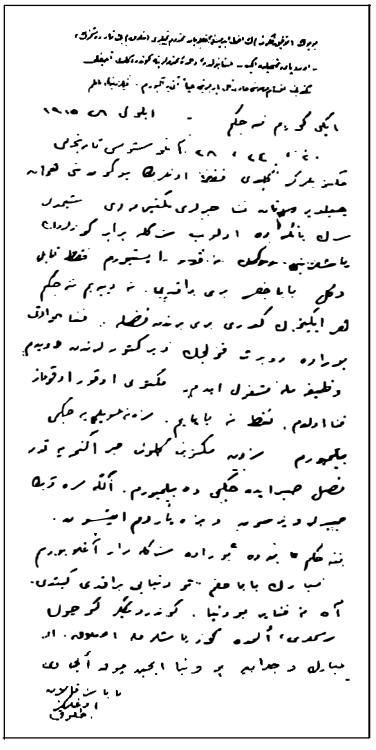
Yaşadığı dönemde Hamid'le, Sezai ile, Fikret'le yakın ilişkiler kuran Filorinalı'nın edebiyat tarihine faydalı olacak bilgilere ve belgelere sahip olduğu muhakkaktır. Filorinalı Nâzım'ı hayatta iken tanımış olan ve halen yaşayan damadı Hilmi Özkan, Filorinalı'da önemli mektupların, fotoğrafların bulunduğunu, fakat bunların şairin ölümünden sonra kaybolduğunu, söylüyor. Filorinalı'ya "Türk Şiir Kıralı" unvanını veren Peyami Safa da, Filorinalı Nâzım'da önemli belgelerin bulunduğunu haber veriyor. Ne yazık ki bu belgeler ilgisizlik sonucu kaybolmuştur.

Yazıya ekli mektup ve söz konusu resim, bu belgelerden ikisi. Haluk'un babasının ölümünden sonra yazdığı mektubu Florinalı'nın sunuşuyla birlikte aşağıya aktarıyorum.

Derginizdeki başarılı çalışmaların devamı dileğiyle, saygılar sunuyorum.

Engin Verim/İstanbul

Büyük Tevfik Fikret'in üfûl-i ebedisine ağlayan mahdum-ı necîbleri Haluk Bey kardeşimizin -Avrupa'da tahsilde iken- İstanbul'da, valide-i muhteremlerine gönderdikleri acıklı mektubun aksam-ı mühimmesini havi el yazılarını aynen atiye alıyorum. Florinalı Nâzım.

Eylül 28, 1915

İki gözüm Nineciğim,

20, 24, 28 Ağustos tarihli mektuplarınız geldi. Fakat onlar bana, bugün beni heman çıldırtan fena haberleri getirmedi. Şimdi sizin yanınızda olup sizinle beraber gözlerimin yaşlarını dökmeyi ne kadar istiyorum. Fakat kabil değil. Babacığım bizi bıraktı. Ne diyeyim nineciğim, her ikimizin kederi biribirinden fazla. Fena havadisi burada Robert Kolec'in direktörlerinden duydum. Vaztfemle meşgul idim. Mektubu okur okumaz fena oldum. Fakat ne yapayım? Size ne söyleyeceğimi bilmiyorum. Sizin mektup gelip haber alıncaya kadar nasıl sabredeceğimi de bilmiyorum. Allah size ve bana sabırlar versin ve bize yardım etsin. Nineciğim ben de burada sizinle beraber ağlıyorum.

Mübarek babacığım bu dünyayı bıraktı gitti. Ah ne fena yer bu dünya. Gönderdiğin küçük resimleri, elimde gözyaşlarımla ıslak. O mübarek vicdan, bu dünya için çok iyiydi.

Babasız kalan oğlunuz
Haluk

MEMURLAR TARİHİ İÇİN BELGELER

NECDET SAKAOĞLU

Arapça bir sözcük olan "memur", Osmanlı bürokrasisinde, "müstahdem" sözcüğüyle birlikte kendisine bir sorumluluk yüklenen ya da görev verilen kişiler için kullanılıyordu. Zamanla kalemiye ve mülkiye sınıflarından "mahiye" (aylık) veya maaş alanlara memur, ayak işlerini görenlere de müstahdem denilmiştir. Cumhuriyet yasalarının en yenilerinde memur deyiminin yerini "kamu personeli" almış olsa da 1913 tarihli "Memurin Muhakematı Kanunu" adlı Osmanlı yasası hâlâ yürürlükte olduğu gibi, ekleri, değişiklikleri, kanun hükmünde kararnameleri ile nerede başlayıp nerede bittiğini kimsenin bilemediği 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu da yürürlüktedir. Dolayısıyla "memur" deyimi resmen vardır ve müsteşardan hizmetliye kadar yüz binlerce kamu görevlisinin ortak adı ve yazgısıdır. Ancak son zamanlarda kimi memurlar kendilerine, resmi geçerliliği söz konusu olmayan yeni "titr"ler bularak eskiden "hâl-i muzayaka", "yarı aç yarı tok", şimdilerde ise "asgari geçim düzeyi" denilen limitteki çoğunluktan sıyrılmışlar, bir bakıma memurluğun da o eski korkutucu, kıskandırıcı havasını kurtarmışlardır. Bunlar, "bürokrat" ve "üst yönetici"dirler; memurları ilgilendiren yasalara tabi iseler de kendilerini memurdan saymazlar; hatta laf arasında, "Benim, bin şu kadar memurum var", veya "Memur aldım", "İki memur daha verdim" derler.

Gerçek şu ki Türkiye tarihinin 19. yy'ın ikinci yarısı ile 20. yy'ı, vergi tahsildarından müsteşarlara uzayan çizgide bir oranda da memurların kalemiyle yazılmış, ancak bu ağırlığa karşılık, 20. yy'dan 21. yy'a bırakılacak bir "memur tarihi" yazılmamıştır. Ordu için, eğitim için, kurumlar için... yazılan tarihler, anılar hatırlanırsa memurların bu vadilerde de nasipsiz kaldıkları fark edilir. Bürokrat sınıfından zevatın yayınlanmış anıları tek tük de olsa yine vardır. Ama kâtiplerimiz, mal müdürlerimiz, icra memurlarımız, tapu muhafızlarımız, nüfus mukayyitlerimiz, işlek kalemleriyle memuriyet yaşamlarını yazmamışlardır. Oysa memurin sınıfının elinden gelip geçen belgelerin nice ilginçleri; önlerinde şapka çıkartılanların öylesine renkli kişilikleri; her memurun 25-30 yıllık "devlet hizmeti" serencamının öyle şaşırtıcı sahneleri, anekdotları vardır ki bunların yazılmamış olması toplum tarihi için kayıptır.

Şirket-i Hayriye'nin merkezinde muhasebe kalemi.

Bu alanda araştırma yapmak isteyenlerin kendilerini sonu gelmez bir belge zenginliği içinde bulacaklarına ve tutkuyla çalışacaklarına kuşkumuz yok. Bir ilgi ya da heves uyandırmak dileğiyle arşivimizdeki "memura özel" belgelerden birkaçını yayımlıyoruz:

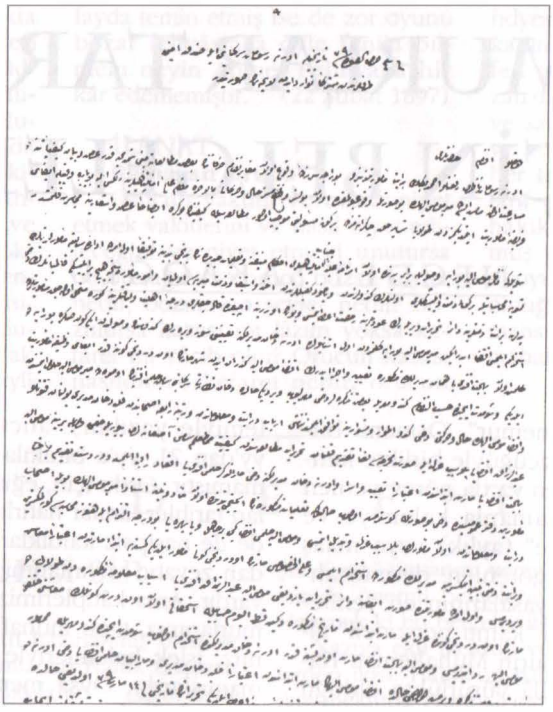
Bunlardan 19 Mayıs 1863 tarihli layiha, amirin görevini kötüye kullandığına ve yolsuzluk yaptığına ilişkin, iki memurun bir üst makama ihbar ve şikâyetlerini içermektedir:

"Fi selh Zilkade sene 79 tarihiyle Edirne rüsumat ser-kâtibi ile sandık emini taraflarından müştereken tevarüd eden layihanın suretidir:

Devletlü Efendim Hazretleri

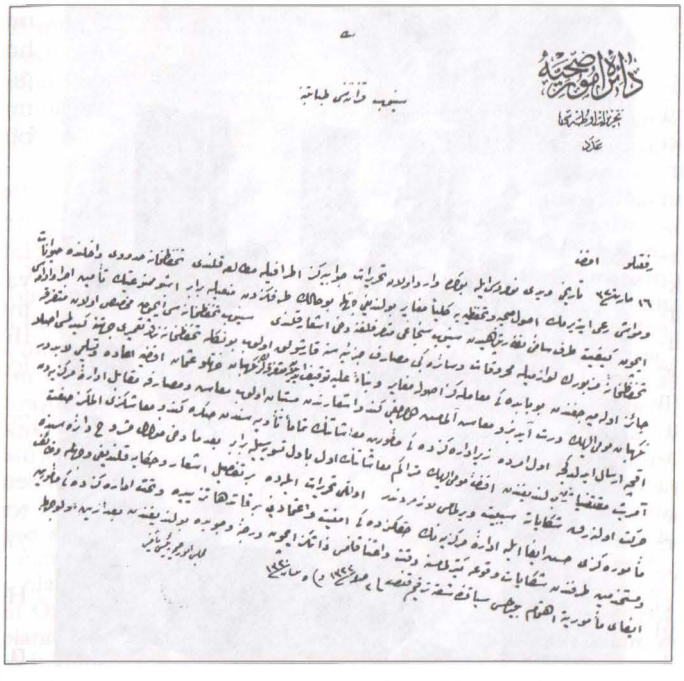
Edirne Rüsumat Nazırı rif'atlû Ahmed Beg'in bidayet-i memuriyetinden beri buraca serzede-i

vuku olan [ortaya çıkan] mugayir-i nizam harekâtının bazı mütalaata mebni şimdiye kadar arz ve beyan keyfiyetine müsaraat olunamamış [acele edilmemiş] ise de mumaileyhin bu suretle vuku bulmakda olan yolsuz ve nizamsız hal ve harekâtı bilahare makam-ı âli-yi emanet-penahîlerine aks ile bu babda vaktiyle ifayı fariza-i memuriyet etdiğimizden dolayı şayet hakk-ı çâkeranemizde bir gûne mesuliyeti mucib olur mütalaasıyla keyfiyetin bu kerre izahen arz ve iş'arına mücaseret kılınmışdır [cesaret edilmiştir].

Edirne Rüsumat serkâtibi ile sandık emini tarafından tevarüd eden layihanın sureti, 19 Mayıs 1863.

Şöyle ki nazır-ı mumaileyh buraya vusulüyle [varışıyla] beraber yedinde olan emirname-i âli-yi cenab-ı Emanet-penahileri ahkâm-ı münifine [yüksek hükümlerine] ve talimat-ı cedidenin yedinci bendine tevfikan evvelemirde idare-i sabıka memurlarının tesviye-i muhasebatıyla [hesaplarının sonuçlandırılmasıyla] bir gûne zimmet ve ilişikleri olanların kendülerinden veyahud kefillerinden ahz ve istifa ve zimmet-i mirîyesi olmayan ve umur-ı memuresince hiçbir ilişiği kalmayanların dahi yedlerine beraet-i zimmetlerine [zimmetlerinde bir şey olmadığına] dair tahrirat verilerek avdetlerine ruhsat ita etmesi ve bunun üzerine açıkda kalacakları derece-i ehliyet ve liyakatlerine göre münhal olacak memuriyetlere istihdam eylemesi iktiza eder iken mir-i mumaileyh buraya gelmezden evvel İstanbul'da Edirne Duhan Müdirliğine tayinini söz vererek kendisinin vusulünden iki gün sonra buraya gelmiş olan Behcet Efendi'yi heman müdirlik-i mezkûra tayin ve isrâ ederek efendi-yi mumaileyhe güzeran eden [geçen] şehr-i martın on dördüncü gününe kadar ifa-i vazife-i memuriyet eylediği ve şu müddet içinde hasbe'l-nizam kendü mühriyle bazı tezkireler dahi mühürleyüb verdiği halde Duhan Nezareti serkâtibi sabık Hilmi Efendi'nin o sırada mir-i mumaileyhe hulûl etmesinden ve efendi-i mumaileyhin hâl ve hareketi dahi kendü etvar u mişvarına tevafuk etmesinden nâşi [kendi tavır ve hareketlerine uygun gelmesindn ötürü] erbab-ı dirayet ve malumatdan ve rütbe-i râbia eshabından Filibe Duhan Müdiri bulunan fütüvvetlü Abdürrezzak Efendi'yi bilâ-sebeb azl ile suret-i mahrecesi leffen [ekte, zarf içinde] takdim kılınan tahrirat mütalaasından keyfiyet muhat-ı ilm-i sâmi-i âsafaneleri buyurulacağı vechile yerine mumaileyh Behcet Efendi'yi mart ibtidasından itibaren tayin ve isra [gönderme] ve Edirne Duhan Müdirliğine dahi marü'z-zikr Hilmi Efendi'yi ifsad ve ... derdest-i takdim ... [bir kelime okunamıyor] memurin defter-i umumisinde dahi bu suretle göstermiş olub halbuki talimat-ı mezkûrenin ikinci bendinde olan mezuniyete istinaden mir-i mumaileyhin böyle eshab-ı dirayet ve malumatdan olan memurları bila-sebeb azl ve tebdil etmesi ve mumaileyh Hilmi Efendi gibi bir cahil ve bî-behreyi [değersizi] bu derece iltizam ile henüz muhasebesi görülmeksizin beraet-i zimmeti tebeyyün etmeksizin müdirlik-i mezkûrede istihdam eylemesi ve alel-husus martın on dördüncü günü memur eylediği kimesneye ibtida-i martdan itibaren ma-

Sinop Karantinası Tababetine yazılan şukka, 18 Nisan 1804.

aş verdirmesi ve evvel emirde memuriyetinde suret-i ibkasına [yerinde bırakmaya] dair tahrirat yazdığı mumaileyh Abdürrezzak Efendi'yi esbab-ı malume-i mezkûreden dolayı martın on dördüncü gününde azl ile mart ibtidasından tarih-i mezkûre degin kıste'l-yevm [maaşın bir güne karşılık kısmı] hesabıyle istihkakı olan on dört günlük maaşını halef-i mumaileyhe reddetdirmiş ve mumaileyh Behçet Efendi mart on beşine kadar Edirne Duhan Müdirliğinde istihdam olunub şu müddet içinde kendü mühriyle memhur [mühürlü] öteye beriye tezkire vermiş olduğu halde efendi-i mumaileyhin mart ibtidasından itibaren Filibe Duhan Müdiri ve marrü'l-beyan [yukarda sözü geçen] Hilmi Efendi'yi dahi Edirne Duhan Müdiri göstermiş ve mumaileyh Behcet Efendi'nin suret-i memuriyetine dair yedine ita eylediği tahriratın tarihi 14 Mart 79 olduğu halde metninde memuriyetini ibtida-i martdan itibaren tahrir etdirmesi usul ve nizamına mugayir ve bu makule halâtın vukuu mesalihince bir kısım karışıklığı icab etdireceği gibi bilahare mesuliyet-i şedideyi dahi intac edeceği [sonucunu doğuracağı] emri zâhir bulunmuş ve mevadd-ı mezkûreyi musaddık [sözü geçen maddeleri onaylayan] mühri altında bulunan muharreratın suver-i mahreceleri ayrıca bir varakaya tahrir olunarak ve bâlâsına birinci numero işareti terkim kılınarak bu madde hakkında mumaileyh Behcet Efendi'nin mevrud tahriratıyle beraber leffen takdim olunmuşdur."

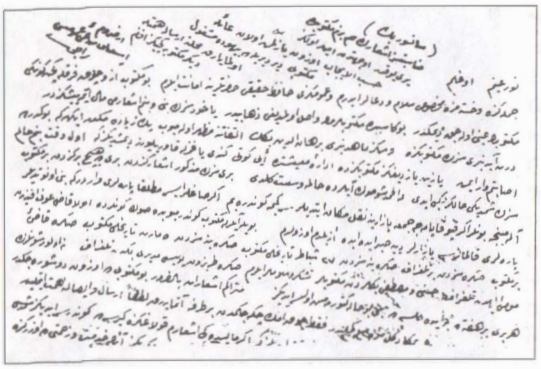
Tören üniformasıyla bir Osmanlı polis memuru.

Yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma suçlamaları ile uzayıp giden bu layihada Edirne Rüsumat Nazırı Ahmed Beg'in, ihmal yüzünden, tuzladaki tuzun zayi olmasına sebebiyet verdiği; aybaşından önce mal sandıklarından akçe alınması kural dışı iken, aylık istihkakından fazla sandıktan para çektiği; hatta gece gündüz, adı geçen Hilmi Efendi ile "iyş ü işretle iştigalinin, mesail-i mühimmenin sekte ve halele ve şu halin devamı maiyeti memurlarının şevk ve gayret-i tabiiyelerine dahi fütûr ve kesel iras eylediğine [gevşeklik ve bezginlik verdiğine]", "mevadd ve mesalih-i mühimme yüzü üstüne kalarak bu hal ve etvarı beyne'n-nas birtakım güft ü gûyu dahi mucib olmasıyla şu keyfiyet tesviye-i umurı memuresince bilahare müşkilatı dâi olacağı derkâr [davet edeceği besbelli] bulunmuş olmasına ve şu teşkilat-ı cedideden maksad-ı âli işin matlub veçhiyle hüsn-i cereyanı kaziyesine mebni olduğu" vs denilerek ileride doğacak sorumluluktan kurtulmak için şimdiden durumun arz edildiği bildiriliyor.

Selh Zilkade 279 ve 6 Mayıs 279 tarihli bu uzun şikâyet layihasını Edirne Rüsumat Serkâtibi Mustafa Nuri ile sandık emini imzalayıp mühürlemişler. Aradan geçen 134 yıl, kimin haklı kimin haksız olduğunu saptamamıza engeldir, ama bu defter, bugün de sıkça yaşanan bir olgunun ilk zamanlarına ilişkin bir belge değerindedir. Tanzimat'ın getirdiği bürok-

rasi, atamada kayırmaları, atananların yolsuzluklarını, bunlara ilişkin ihbar ve şikâyetleri de gündeme getirmiştir ki bu geleneğe sadakatimiz devam ediyor!

İkinci belge, Daire-i Umur-ı Sıhhiye Tahrirat Odası (İstanbul) çıkışlı olup Sinop Karantinası Tababeti'ne yazılmış "ağır" bir ihtarname, eski bir deyimle "gözbüyülgü" belgesidir ve gerekçesi de ilginçtir:

Erzurum İstinaf Müddeiumumisi Hasan Raci Bey'in mektubunda "Sansür Beg"e düştüğü not, 24 Mart 1921.

"Rif'atlû Efendi

16 Mart 320 tarihi ve yedi numerosu ile bu kerre varid olan tahrirat-ı cevabiyeniz etrafıyle mütalaa kılındı. Tahaffuzhane [karantina yeri] hududu dahilinde hayvanat ve mevaşi ra'y etdirmek [otlatmak] usûl-i sıhhiye ve tahaffuziyeye külliyen mugayir bulunduğu cihetle bu halin tarafınızdan men'iyle beraber işbu memnuatın temin-i icra ve idamesi için keyfiyet taraf-ı sâmi-i Nezaret-penahi'den Sinop Sancağı Mutasarrıflığına dahi iş'ar kılındı.

Sinop Tahaffuzhanesi için muhassas olan müteferrika, tahaffuzhane-i mezburun levazımıyle mahrukat vesaire gibi masarıf-i cüz'iyesine karşılık olub bununla tahaffuzhanenin tamiri cihetine gidilmesi asla caiz olamayacağından bu babdaki muameleniz usule mugayir ve binaenaleyh tevkıf edilen müteferrikaların nigehban izzetlû Osman Efendiye iade ve teslimi la'büddür [gereklidir]. Nigehban-ı mumaileyhin dört aydan berü maaş almamış olduğu kendü iş'arından müsteban olub [anlaşılıp] maaş ve masarife mukabil idare-i merkeziyeden akçe irsal eyledikçe evvelemirde zîr-i idarenizdeki memurin maaşatının temamen tediyesinden sonra kendi maaşınızı almanız sıfat-ı âmiriyet muktezasından bulunduğundan efendi-i mumaileyhin müterakim maaşatının evvel-be-evvel tesviyesiyle beraber bademâ dahi minval-i meşrûh dairesinde hareket olunarak şikâyete sebebiyet verilmemesi lazimedendir.

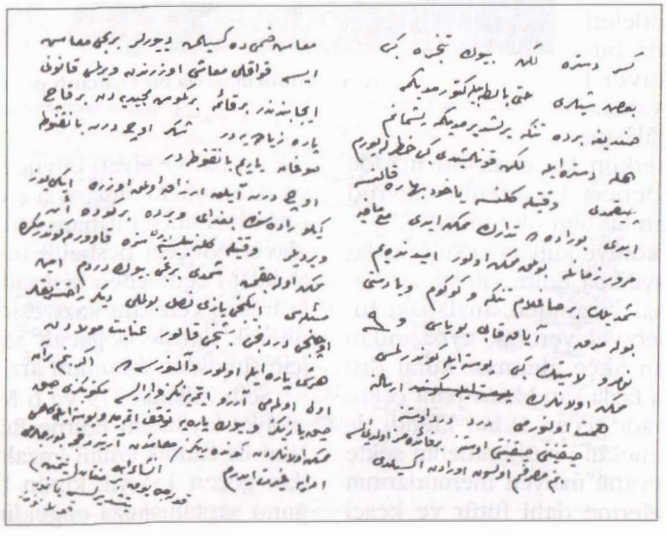
Evvelki tahrirat ile de ber-tafsil işar ve hikâye kılındığı vechile vezaif-i memurenizi hüsn-i ifa ile idare-i merkeziyenin hakkınızdaki emniyet ve itimadını bir kat daha tezyide ve taht-ı idarenizdeki memurin ve müstahdemin tarafından şikâyât vukua getirilmemesine dikkat ve itina kılınması zatınız için derece-i vücubede bulunduğundan ba'de-zin [bundan sonra] ol vechile ifa-yı memuriyete ihtimam buyurulması siyakında şukka [küçük tezkere] terkim kılındı [yazıldı]. 2 Safer 1322 ve 5 Nisan 1320

Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Reis-i Sânisi (mühür)

18 Nisan 1904 tarihli bu uyarı "şukkası"nı aldığı gün, Sinop karantina tabibinin dünyası kararmış, iştahı kesilmiş, evinin tadı tuzu kaçmış olmalı... Aylığını ödemediği gözcü Osman Efendi'ye de "Kendi maaşını alıyor, bizimkini vermiyor" yollu şikâyetinden dolayı içerleyip kızdığı muhakkaktır. Osman Efendi'nin ise cinlik ettiği açık: Mirini salt aylığını ödemediği için değil, tahaffuzhane sınırları içinde hayvan otlatılmasına izin verdiği için de şikâyet ediyor. Bunun gizli anlamı, "Karantina tabibi, hayvan sahiplerinden rüşvet alıyor"a dahi yorumlanabilir.

Aradan geçen doksan yıl, bu alışkanlığımızı da pek değiştirmiş gözükmemektedir. Astın gözünde üst dürüstlükte tam güven kazanamadığı gibi, üstün gözünde de astlar, yüze gülen, arkadan dolaplar çeviren kişiler olmak töhmetinden kurtulamamışlardır.

Üçüncü belge, Erzurum İstinaf Müdde-i umumisi Hasan Raci'nin 24 Mart 337 (1921) tarihli "Nûr-ı aynim oğlum" hitaplı özel mektubudur. Eskilerin "Arabgir mektubu" dedikleri üslupta, hem uzun, hem türlü çeşit konuyu içeren bu belgenin çok çok önemli bir özelliği, "sürh" (kırmızı) ile "Sansür Beg"e yazılmış derkenarıdır:

H. Raci Bey'in taşra memurunun sıkıntılarını açıklayan pusulası.

"Sansür Beg

Münasebetsiz iş'arın bizim mektubda yeri yokdur. O cihetden emin olunuz. Hasbelicab uzun yazılmış olan aile mektubu. Dır dır ile beyhude meşgul olmayarak mahalline irsale himmetle diger mektuba geçiniz efendim. Erzurum İstinaf Müddeiumumisi Raci"

Demek ki Milli Mücadele sırasında Anadolu cihetinden

İstanbul'a gelen mektuplar teker teker açılıyor, sansür memurlarınca okunuyordu.

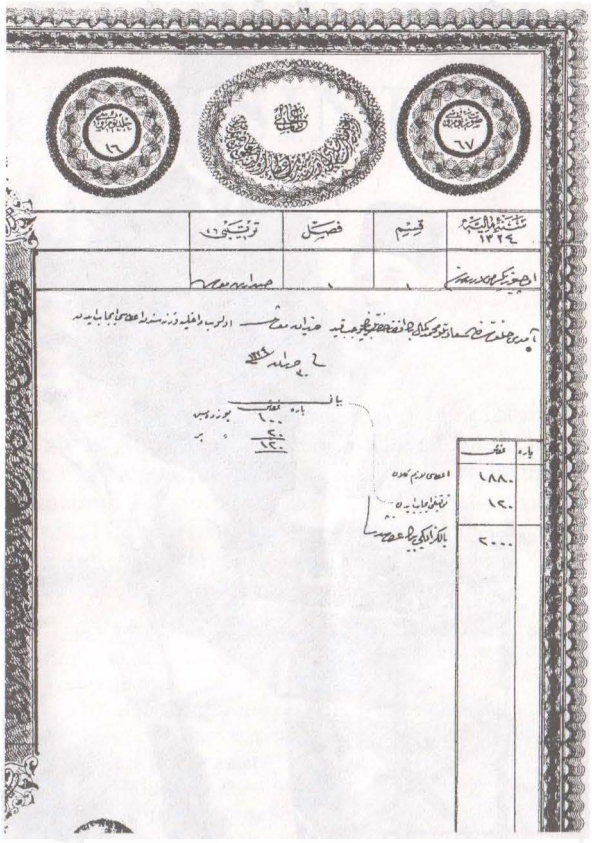
Raci Bey'in uzun mektubu, ailesinden uzakta görev yapan Osmanlı memurlarının dramına ışık tutan konular içerdiği için ayrıca yayımlanmaya değer. Fakat Raci Bey'in "aile mektupları" serisinden küçük bir pusula bu yazımızın konusu bakımından daha önemlidir. Bu dördüncü belge, eski memurların hem çalışma hem yaşam koşulları için bir fikir vermektedir:

"Maaş zammı da kesilmiş diyorlar. Birinci maaş ise Kavaklı maaşı üzerinden verilmesi kanunî icabındandır. Bir kaime bir gümüş mecidiyeden birkaç para ziyadedir. Şeker üç dört banknota, soğan yarım banknotadır.

Üç dört aylık erzak olmak üzere iki yüz kilo raddesinde buğday ve bir de gövde et verdiler. Vaktiyle gelinebilse idi size kavurma göndermek de mümkin olacakmış. Birinci büyük derdim iş meselesi. İkinci yazı nasıl bulmalı? Diger rahatsızlıklar üçüncü dördüncü beşinci kalır. İnayet mevladan. Her şey para ile olur ve alınırsa da eğer benim bir an evvel ölmemi arzu etmeyeniniz var ise mektubunuzu sık sık yazınız ve büyük paraya tevakkuf etmeyen ve posta ile gelmesi mümkin olanlardan gönderiniz. Maaşdan artırdıkca borçlarımı edaya gayret ederim inşaallah.

Kolacı yok. Bir mintan (nimten) yetişdirilse yahud kola gönderilse. Keser, destere, leğen, büyük tencere gibi bazı şeyleri hatta balta bile getirmediğime, sandığa bir de teneke yerleşdirmediğime pişmanım. Hele destere ile leğen konulmuşdu gibi hatırlıyorum. Çıkmadı. Vaktiyle gelinse yahud bahara kalınsa idi burada da tedarik mümkin idi. Ma'mafih mürur-ı zamanla bulmak mümkin olur ümidindeyim. Şimdilik bir sağlam teneke ve güğüm veya desti bulamadık. Ayakkabı boyası ve 9 numero lastik gibi, posta ile gönderilmesi mümkin olanların irsaline himmet olunur mu? Derd derd üstüne, sıkıntı sıkıntı üstüne. Bir faidemiz olmadı ise benim masrafım olsun oradan eksildi."

Aldığı maaşla öteberi fiyatlarını karşılaştıran, erzak olarak devletten buğday, et alan savcı, diyar-ı gurbette su ısıtmak için tenekeye, çamaşır yıkamak için leğene, ayakkabı boyasına, yaka kolasına muhtaç kalmış. Testere ve baltaya da odun paralamak için gereksinim duyduğu anlaşılıyor. Bu pusulayı okurken, Abdülhak Şinasi Hisar'ın ünlü eserinin kahramanı mutasarrıf "Deli Enişte-miz"i* hatırlamamak elde değil. Sahi, Osmanlı memurları, ekseriya ailelerini İstanbul'da ya da "maskat-ı re's"leri olan kentlerde bırakıp yanlarına lüzumlu üç beş eşyayı alarak görev yerlerine nasıl gidiyor, nasıl dönüyor; gittikleri yerlerde nerelerde oturuyorlardı? Bu konularda şimdiye kadar yapılmış bir çalışma var mı bilmiyoruz. Tezkire ve teracim-i ahval geleneklerimiz, yaşamla ilgili bilgileri değil, "şuradan şuraya gitti, şu görevden şu göreve atandı"yı önemsemiştir. Vezir valilerden başlayarak en alt düzeylerdeki kamu görevlilerine kadar, taşra görevlerine giden Osmanlı bürokratlarının yaşamları, yolculukları, karşılaştıkları güçlükler, aileleri ile haberleşmeleri... gibi konulardaki araştırmalar, hem toplum hem yönetim tarihleri

Suret numerosu 67

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezaret-i Celilesi Veznesinden ita olunan hakk-ı maaş suretidir

Cild numerosu 16

Sene-i Maliye	**kısım**	**fasıl**	**tertibi**
Üç yüz yirmi dört senesi	1	1	Sadaret maaş

Amedî hülefasından Saadetlû Mehmed Kemal Beg Efendi hazretlerinin mucib-i kayd haziran maaşı olub Dahiliye Veznesinden itası icab eden

fi 30 haziran 1324

Kuruş	para	
1880 - itası lazım gelen		
120 - tevkıfi icab eden.....		Beyanı
2000 - Yalnız iki bin kuruşdur		kuruş para
		100 -Yüzde beş
		20 - " bir
		120

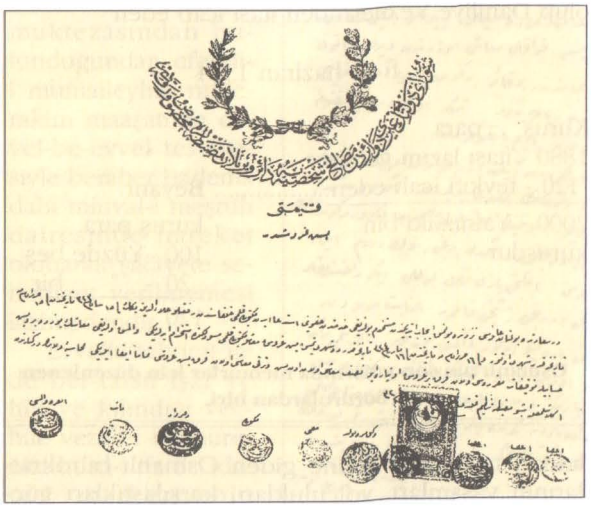
Osmanlı'nın son yıllarında memurlar için düzenlenen bordrolardan biri.

Bir grup kalem efendisi.

bakımından, atama tarihlerini alt alta sıralamaktan daha önemlidir.

Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal'in *Görüp İşittiklerim* adlı eserindeki "Maaş yerine Gemi Enkazı" başlıklı, yaşanmış bir olayı da bu vesileyle yinelemek gerekiyor:

İstifa eden memura verilen mazbata, 17 Mart 324.

"Hazin ve garip bir hatıradır. Maaşların muntazam çıkmadığı II. Abdülhamid devrinde Bahriye Nazırı Hasan Paşa bahriyelilere bir müddet her ay bir lutf-ı mahsus olarak maaş yerine gemi enkazı dağıtmıştır. Şöyle ki 2500 tonluk meşhur üç ambarlı Mahmudiye gemisi ile Rusların Sinop baskınından kaçıp kurtulan iki nakliye vapurumuz bozulmuş, Hasan Paşa bu iki geminin enkazının maaşlara mahsuben bahriye zabitanına dağıtılması iradesini almıştı. O zamanlar "suret" denilen maaş bordroları hazırlanır, fakat para hizalarına mesela, 'Taif'den 500 okka enkaz verile' diye yazılırdı. Bu buyrulduyu alan, doğru müteahhide koşar, enkaz hemen nakde tahvil edilirdi"••

"Suret", "maaş sergisi", "sergi pusulası" denilen ve yukarıda sözü edilen eski bordrolara da bir örnek vermekte yarar var (11. sayfada).

Son belge, istifa eden bir Osmanlı memurunun ilişiğinin kesildiğine, alacağının vereceğinin kalmadığına ilişkin "beraet-i zimmet" mazbatasıdır:

"Şûra-yı Devlet'in Gayri Devairden Mesalih-i Şahsiyeye Dair Verilen Mazbatalara Mahsus Varakadır
kıymeti
beş kuruşdur

Dersaadet'de bulunan ailesi nezdinde bulunmak icab etdiğinden müstahdem bulunduğu hizmetden afvını istida eden mektubî kalemi hulefasından rif'atlû Alaeddin Beg'in 15 Nisan 1323 tarihinden 15 Haziran tarihine kadar şehrî otuz ve 16 Haziran tarihinden 16 Mart 324 tarihine kadar da şehrî yetmiş beş kuruş maaşla mektubî kalemi müsevvidliğinde istihdam edildiği ve almış olduğu maaşın yüzde bir ve beş hesabıyle tevkıfat-ı mukarreresi olan kırk bir kuruş on para ile nısf-ı maaşı olan on beş ve terakki maaşı olan kırk beş kuruşu temamen ifa eylediği Muhasebe-i Vileyetin derkenarından anlaşılmağla işbu mazbata tanzim kılındı. 27 Safer 326 ve 17 Mart 324 (pul)
Ankara Valisi Naib Defterdar Mektubî Müftî
Vekil-i Metropolit aza aza aza aza"

• "O zamanlarda deli eniştemiz, bu uzun gidip gelişlere nasıl razı oluyordu?.. Onun böyle eski zaman seyyahları gibi inanılmaz ülkeler aşması, âdeta efsanevî seyahatler başarması nasıl kabil oluyordu? O zamanlar bu kadar uzak sayılan bu dağınık vilayetlere, en iptidaî vasıtalarla nasıl gidiyor, oralarda nasıl dolaşıyor, oralardan nasıl dönüyordu? O zamanki yollara ve nakil vasıtalarına göre, bir düşünün, İstanbul nerede, Musul nerede: Trablus nerede, Nablus nerede, Cidde nerede, Hüdeyde nerede:, Amman nerede, Havran nerede?.." (Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, s. 186 vd)

•• Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal, "Maaş Yerine Gemi Enkazı" (*Görüp İşittiklerim*'den aktaran R. E. Koçu), *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 3 (Nisan 1966), s. 30-34.

MUSUL PETROLLERİNDEN TÜRKİYE BÜTÇESİNE GELEN PARALAR

DR. NEVİN COŞAR*

1926 yılında Musul meselesinin Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imzalanan bir antlaşmayla bittiği kabul edilir. Bu bir sınır antlaşmasıdır, ancak antlaşmanın 14. maddesinde Musul petrolleri üretiminden Irak hükümetine yapılacak ödemelerden %10'unun Türkiye'ye 25 yıl süreyle ödenmesi kabul edilmiştir. Ancak antlaşmanın hemen ardından yapılan yazışmada %10 pay yerine, 500.000 sterlin tutarındaki paranın kabul edilebileceği, gerekli görülürse bir yıl içinde, Irak hükümetinin bundan haberdar edileceği kabul edilmiştir. Buradan yola çıkılarak, Türkiye'nin %10 pay yerine 500.000 sterlini aldığı konusunda yaygın bir görüş vardır. Musul meselesi, bu konuda yapılan tüm araştırmalarda 1926 yılında 500.000 sterlinin alınmasıyla bitmektedir (Öke, 1991:75; Gönlübol, Sar ve diğerleri, 1993:76; Sander, 1989:70). 500.000 sterlinin ne zaman ve nasıl alındığı konusunda ise, siyasi tarih ve dış politikaya ilişkin araştırmalarda, bilgi bulunmamaktadır.

Oysa bu paranın tahsili, çeşitli ilginç aşamalardan geçmiş ve uzun süre devam etmiştir. Ödeme %10 temelinde mi yapılmıştır, yoksa yıllık 500.000 sterlin mi alınmıştır? Ya da yapılan ödemelerin tümü 500.000 sterlin midir? Bu payın hesaplanma yöntemi nedir? İlk ödeme ne zaman yapılmıştır? Ne zaman bitmiştir? Bütün bunlar, cevaplanması gereken sorulardır. Amacım Musul petrollerinden Türkiye'ye yapılan ödemeleri ve tahsil biçimini ortaya çıkarmaktır. Bunun için, devlet bütçesinden ve kesin hesap kanunlarından hareketle, Musul petrollerinden gelen para konusuna, meselenin siyasi yanına girmeden, açıklık kazandırmayı hedefledim.**

1926 ANTLAŞMASI

Lozan Konferansı sırasında uzlaşma sağlanamayan Musul meselesi, 1924 ve 1926 yılları arasında uzun bir diplomatik ve siyasi süreç sonucunda Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetleri arasında 6 Haziran 1926 tarihinde imzalanan bir antlaşma ile sonuçlanmıştır. Antlaşmanın 14'üncü maddesiyle Türkiye'ye aşağıda yer alan petrol kaynaklarından pay verilmesi kabul edilmiştir. Bu pay şöyle düzenlenmiştir:

> a) 14 Mart 1925 tarihli imtiyaz mukavelenamesinin onuncu maddesi mucibince "Türkiş Petroleum" kompaniden[1]
>
> b) Bâlâdaki imtiyaz mukavelenamesinin altıncı maddesi mucibince petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden ve eşhastan,
>
> c) Bâlâda zikredilen imtiyaznamenin 33 üncü maddesi mucibince teşekkül edebilecek olan muavin şirketlerden.[2]

%10'luk payın belirlenmesi karmaşık bir biçimde düzenlenmiştir. Buna göre, antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi olan 18 Temmuz 1926'dan itibaren Irak hükümeti 25 sene süreyle alacağı aidatın yüzde onunu Türkiye hükümetine gönderecektir.

Antlaşmanın hemen ardından, Irak hükümeti üyesi Nuri Sait Paşa dönemin hariciye vekili Tevfik Rüştü Bey'e yazdığı mektupta şöyle denilmektedir:

> Bu muahedenin mevki-i meriyete vaz'ını takip eden on iki ay içinde Türkiye hükümeti mezkûr

Kral Faysal'ın Türkiye'yi ziyaretinden, Temmuz 1931.

* Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim görevlisi.

** Bu konuda yardımlarından ötürü, Emekli Büyükelçi İsmail Soysal'a, Dr. Uğur Sipahioğlu'na ve Sevtap Demirci'ye teşekkür ederim.

maddede mevzubahis olan aidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde Irak hükümetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükümet ihbar-ı vakii takip eden otuz gün zarfında bu maddenin tamamı-i ifası zımnında Türkiye hükümetine beş yüz bin İngiliz lirası tesviye edecektir.[3]

Bu mektupta, Türkiye'ye isterse, %10'luk payın 500.000 sterlin olarak ödenebileceği önerilmektedir.

İngiltere Sefiri Lindzey'e ve Nuri Sait Paşa'ya yazdığı mektupta Tevfik Rüştü Bey bu öneriyi kabul etmiştir. Tevfik Rüştü Bey'in kabul ettiği Türkiye'nin bir yıl içinde bu payı nakde tahvil etmek istediği takdirde, bundan Irak hükümetini haberdar edeceği ve 30 gün süresinde 500.000 İngiliz lirasının Türk hükümetine ödenmesini öngören öneridir. Bu karşılıklı bir mektup teatisidir. Türkiye, ilke olarak böyle bir ihtiyaç duyduğunda, bu öneriyi yürürlüğe koyacağını kabul eder. Ancak daha sonra Türkiye'nin bu doğrultuda bir başvuru yaptığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

Bu konuya ilişkin araştırmalarda, Musul meselesi buraya kadar incelenmekte, burada kesilmektedir. Bu şekilde, Musul meselesinin kapandığı kabul edilir. Ödemenin nasıl yapıldığı, ne kadar olduğu, ne zaman başlayıp ne zaman bittiği konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Türkiye'nin bu parayı hemen mi aldığı, yoksa tahsilatın uzun yıllar mı sürdüğü konusu açık değildir. Devlet bütçesinde yer alan rakamlar ise, ödemenin bir kez yapıldığını doğrulamamaktadır. Bu para, hemen bir defada alınmamış, paranın tahsili antlaşmada öngörüldüğü gibi, 25 yıl sürmüştür.

ÖDEMELERİN BAŞLAMASI

Türkiye'nin İngiltere ve Irak ile ilişkileri, Musul meselesinin çözümlenmesinden, Türkiye'nin Musul vilayeti üzerindeki toprak hakkından vazgeçmesinden sonra düzelmiştir. 1930 yılında Irak ile İngiltere arasında imzalanan ittifak antlaşmasından sonra, Irak üzerindeki İngiliz mandası kalkmıştır. Irak Birleşmiş Milletler'e üye olmak istemektedir. Öte yandan bölge güvenliği nedeniyle Irak'ta monarşik iktidar Türkiye ile iyi ilişkilere ve Türkiye'nin desteğine önem vermektedir. Emekli Büyükelçi İsmail Soysal'a göre (1996), Türkiye'ye gelme isteği Kral Faysal'dan gelmiştir. Soğuk ve mesafeli bir tutum izleyen Mustafa Kemal, Kral Faysal'ın bu isteğini yazılı olarak Türk hükümetine bildirmesini istemiş, Türkiye'yi ziyaret etme isteğini bu şekilde kabul etmiştir. Bunun üzerine, 6 ile 8 Temmuz 1931 tarihleri arasında Kral Faysal Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Görüşmeler sırasında konu Musul'a geldiğinde, hava bir ara gerginleşmiş, burada Kral Faysal, yumuşak bir tutum takınarak Mustafa Kemal'e "siz toprak kaybettiniz ancak, Irak'ta dolaşan milyonlarca insanın dostluğunu kazandınız" diyerek gerginliği gidermeye çalışmıştır (*Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1931). Anlaşılan Musul'u kaybetmenin rahatsızlığı hâlâ sürmektedir. İki ülke temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde, Türkiye ile Irak arasında ticaret ve dostluk antlaşması yapılması kararlaştırılmıştır. 1932 yılında Irak hükümeti ile yapılan çeşitli konuları kapsayan genel bir antlaşma, İngilizlerce tasvip edilmediğinden yürürlüğe girmemiştir.[4] Manda kalkmış olmasına rağmen Irak dış politikası İngiliz denetimindedir.

Irak Kralı Faysal'ın Türkiye gezisinin hemen ardından Musul petrollerinden ödemeler başlamıştır. Musul-Kerkük petrollerinde üretim 1931 yılında başlamıştır. 16 Temmuz 1931'de, *Cumhuriyet* gazetesine bir demeç veren Türkiye'nin Irak sefiri Tahir Lütfi Bey, 1931 yılında Irak petrollerinden Türkiye'nin hissesine düşen payın tahsil edildiğini ifade etmiştir. Sefire göre, "Musul petrolleri Hayfa ve Trablusşam'a 1935 yılında indirilmiş bulunacaktır. Bundan sonra Irak hükümeti Muahede hükümlerine göre net hâsılatın %10'unu bize verecek. Şimdilik tesisat ikmal edildiğinden Irak hükümetine 400.000 İngiliz Lirası verildi. Irak hükümeti, bunun %10'u olan 40 000 İngiliz lirasını bize verdi ki, İngiliz Lirası itibarıyla epeyce bir meblağ teşkil eder." Yapılan açıklamaya ve bütçe rakamlarına göre, ödemeler Temmuz 1931'de başlamıştır ve Türkiye %10 pay almaktadır.

PARANIN TAHSİL BİÇİMİ

Bu konuda yanıtlanması gereken bir diğer soru, ödemelerin nasıl yapıldığı sorusudur. Musul petrollerinden gelen paraların, devletin tahsil ettiği gelirlerin hukuki dayanaklarını gösteren "Ç" cetvelinde, "5 Haziran 1926 Mukavelesinin 14'üncü maddesine müsteniden Irak Petrol Şirketinden, alınan %10 hazine hissesi", ibaresine göre tahsil edildiği gösterilmektedir. Ayrıca Irak Sefiri'nin açıklaması, öncelikle bu antlaşmaya ek olarak yapılan bir sözleşme ile Türkiye'nin %10'luk paydan vazgeçerek, 500.000 sterlin almayı kabul ettiği yolundaki yaygın kabul konusunda tereddüt oluşturmaktadır. Yoksa bu %10'luk pay nakit ödemelere mi dönüştürülmüştür? Bu husus bilinmemektedir. Bu ödemelerin sabit miktarda olmaması %10'luk düzenlemeye göre ödemenin yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Birtakım değişiklikler olmuştur, ancak bunların neler olduğu konusunda herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Arşivlere dayanarak yazdığı makalesinde İsmail Soysal (1991:40), Türkiye'nin yukarda sözü edilen mektuplarla yıllık nakdi ödeme olarak, 500.000 sterlin almayı kabul ettiğini ve bunu 25 yıl süreyle aldığını ifade etmektedir.[5] Ancak Irak Sefiri Tahir Lütfi Bey 1931 yılında *Cumhuriyet* gazetesine yaptığı açıklamada Türkiye'ye %10 pay ödendiğini ifade etmektedir.[6]

Bu durumda ödemelerin 500.000 sterlin tutarında olmadığı ve peşin olarak yapılmadığı söylenebilir.[7] 1926 Antlaşması'nın hükümlerine göre %10'luk bir payın Türkiye'ye ödenmiş olması, daha güçlü bir olasılık gibi görünmektedir.

MUSUL PETROLLERİNDEN DEVLET BÜTÇESİNE YAPILAN ÖDEMELER

1931 yılında başlayan ödemeler, önce "mukaveleler ve itilafnameler mucibince veya sair suretle tahsis olunan olağanüstü gelirler" içinde yer almıştır. Daha sonra bütçede "Sözleşmesi Gereğince Musul Petrollerinden Alınan" başlığı altında ayrı bir gelir kalemi açılmıştır.

Tabloda devlet bütçesinde Musul petrollerinden yapılan ödemelerin, tahmin edilen ve tahsil edilen miktarları görülmektedir.

1931 yılında başlayan tahsilat, en yüksek bu yıl içinde, 3.1 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir.[8] 1932 yılında 1.7 milyona inen tahsilat, daha sonra 1938 yılına kadar her yıl 600.000 lira düzeyinde bulunmuştur. 1938 yılında bir milyona çıkan tahsilat daha sonra tekrar azalmış, İkinci Dünya Savaşı yıllarında 600.000 lira düzeyinde devlet bütçesine gelmiştir. 1943 ve 1944 yıllarında yeniden yükselmiştir. 1945 yılında ödeme yapılamamış, 1946 yılından itibaren yeniden başlayan ödemeler 1952 yılına kadar devam etmiştir.[9] 1952 ve 1953 yıllarında ödeme yapılmamış, 1954 yılında ise tek bir ödeme yapılmıştır. Böylece 1954 yılı ödeme yapılan son yıl olmuştur. 22 yılda toplam 31.167.519 Türk Lirası tutarında tahsilat yapılmıştır.

1930'larda ve 1940'larda tahmin ve tahsilat tutarları birbirine yakın iken, 1952'den itibaren birdenbire Musul petrollerinden elde edilecek gelir tahminlerinde büyük artışlar olduğu görülmektedir. Gelir tahminleri, 1953 yılında 35 milyona, 1954 yılında 75 milyona, 1955 ve 1956 yıllarında ise 100 milyona çıkarılmıştır. Bu yıllarda 1954 yılı dışında tahsilat yapılamamıştır.

Musul petrollerinden gelecek paraya ilişkin tahminler yıllara göre değişmektedir. Başlangıcından itibaren gelir tahminlerine bakıldığında, Türk hükümetinin uzun süre bu kaynaktan büyük bir beklentisinin olmadığı söylenebilir. Tam ödemelerin kesildiği yıldan sonra, bu kaynaktan Demokrat Parti hükümetinin gelir beklentisi artmıştır. Bunun nedeni 1952 yılı bütçe gerekçesinde şu şekilde açıklanmaktadır.

"1951 yılında tahmin edilenden daha fazla gelir tahsil edilmiştir. Bunun nedeni, Irak hükümetinin ton başına ödenen miktarı yükseltmesidir."[10] Bu nedenle 1952 yılı geliri 6 milyon lira olarak tahmin edilmiştir. Ancak herhangi bir tahsilat yapmak mümkün olmamıştır. Bu tahmin, 1953 yılında 35 milyona çıkarılmıştır. Buna ilişkin olarak, "Irak'ta hissemize taalluk ettiği mıntıkalardaki petrol istihsalatının gösterdiği büyük inkişaf ve gerek antlaşmalar gereğince aidatın yükselmesi" gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu gerekçeye dayanılarak Musul petrollerinden elde edilecek gelir 35 milyon TL tahmin edilmiştir.[11] 1954 yılında ise bu tahmin 75 milyona çıkarmış; buna gerekçe olarak eski yıllardan ödenememiş tutarlar ve 1953 yılı üretim hacminin göz önüne alındığı belirtilmiştir.[12] Tahmin edilen 75 milyona karşılık, 1954 yılında 4 milyon tahsil edilmiş, 71 milyon lira tahsil edilememiştir. 1955 ve 1956 yıllarında bu tahminler, 100 milyon liraya yükseltilmiştir. Türk hükümeti, ödemelerin durmasına rağmen bütçelere 25 yıl doldurulunca kadar Musul petrollerinden elde edilecek gelirlerin tahminlerini koymuştur.

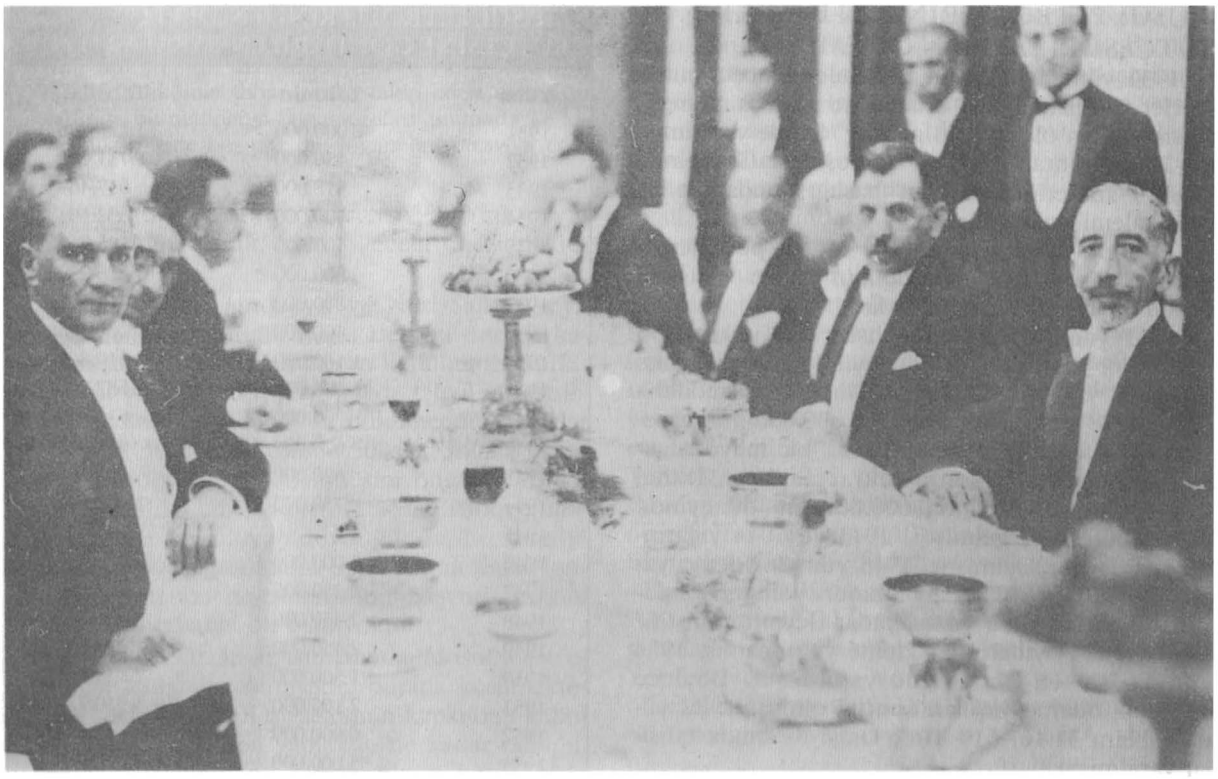
MUSUL PETROLLERİNDEN DEVLET BÜTÇESİNE GÖNDERİLEN PARALAR (TL)

Yıllar	Tahmin	Tahsilat
1931	2.000.000	3.126.708
1932	450.000	1.711.682
1933	518.000	617.469
1934	500.000	682.304
1935	500.000	596.818
1936	800.000	618.222
1937	800.000	714.990
1938	800.000	1 065.416
1939	1.100.000	919.807
1940	1.000.000	687.260
1941	700.000	619.362
1942	620.000	621.735
1943	620.000	808.160
1944	750.000	1.003.522
1945	-	-
1946	1.000.000	1.108.777
1947	2.250.000	2.452.932
1948	2.450.000	2.430.750
1949	2.450.000	1.277.320
1950	1.500.000	2.138.066
1951	2.200.000	3.910.729
1952	6.000.000	-
1953	35.000.000	-
1954	75.000.000	4.055.490
1955	100.000.000	-
1956	100.000.000	-

Kaynak: *Genel Bütçe Kanunları (1924-1970)*, Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. 1934-1956 Yılları arası Kesin Hesap Kanunları, *Düstur*, Üçüncü ve Dördüncü Seri.

ÖDEMELERİN SONU

Musul petrollerinden Türkiye'ye yapılan ödemeler, 1931 yılında başlamış, izleyen yıllarda devam etmiş, 1945 yılında bir yıllık ara verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1946 yılında yeniden başlayan ödemeler, 1952 yılına kadar sürmüştür. Son ödeme, 1954 yılında yapılmıştır. 1926 yılında imzalanan antlaşmaya göre, ödeme süresi antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 25 yıldır. Irak hükümeti 1951 yılında son ödemeyi yapmış, 1952 yılında 25 yılın dolduğunu ileri sürerek ödemeyi kesmiştir. Türkiye ise, 1926-1930 yılları arasında petrol üretiminin başlamadığını, ödemelerin petrol üretilmeye başlanan 1931 yılında başladığını ve bu nedenle 1957 yılına kadar sürmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İki yıllık bir aradan sonra, 1954 yılında bir ödeme daha yapılmış,

Ankara Palas'ta Kral Faysal onuruna verilen ziyafet, Temmuz 1931.

daha sonra ödemeler durmuştur. 1954 yılındaki ödemenin ise, ödeme yapılamayan 1945 yılına karşılık olduğunu düşünmekteyim. Böylece tam 25 yıl dolmuştur.

1931 yılı başlangıç alındığında ödemelerin 1957 yılına kadar sürmesi gereklidir. Oysa Demokrat Parti dönemine rastlayan bu yıllarda 1952, 1953, 1955 ve 1956 yıllarında ödeme yapılmamıştır. Türkiye dört yıllık alacağını tahsil edememiştir. 1955 yılında Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı imzalanmış, bu sırada Türk hükümeti bu ödemelere ilişkin ısrarlı bir tutum takınmamış, son birkaç yıllık alacağından vazgeçmiştir (Soysal, 1991). *Hürriyet* gazetesine takma adla yazdığı bir yazıda İsmail Soysal (1960), bu konuyu işlemiş Türkiye'nin 1946 yılında Irak hükümeti ile imzalanan Dostluk Antlaşması'nın beşinci maddesi gereğince uluslararası hukuki platformlarda hakkını arayabileceğini, Lahey'e başvurabileceğini, böylece ödenmeyen yıllara ilişkin payları tahsil edebileceğini ileri sürmüştür. Ancak Türkiye bu yola başvurmamıştır.

Buradan şu sonuca varılabilir. Musul meselesi 1926 yılında bitmiş kabul edilmesine rağmen, siyasi yönü ağırlıklı olarak devam etmiş ve Türk-Irak ilişkilerinin önemli bir parçası olmuştur. Musul petrollerinden yapılan ödemelerin siyasi gelişmelere göre değiştiğini söylemek mümkündür. Bu konuların aydınlatılmasında, siyasi tarihçilere çok iş düşmektedir. ■

1. Bu antlaşmada sözü edilen atıflar, 14 Mart 1925 tarihli Turkish Petroleum Şirketi'nin imtiyaz sözleşmesinde yer almaktadır. Daha sonra 30 Haziran 1928'de Turkish Petroleum, "Irak Petroleum" adını almış ve bir dizi düzenleme yapılmıştır. Antlaşmalar için bkz. Hurewitz, 1956:131-41; 161-76.
2. Antlaşma için bkz. Hurewitz, 1956:142-6; *Düstur*, c. 7, Üçüncü Seri, s. 1512-9.
3. Mektup için bkz. *Düstur*, c. 7, Üçüncü Seri, s. 1519.
4. Irak, 1936'da Sadabat Paktı içinde yer aldı. 29 Mart 1946'da Türkiye-Irak Dostluk Antlaşması imzalandı. Ortadoğu'da güç ilişkileri İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişmişti. Demokrat Parti döneminde Irak ile ortak savunma antlaşması konusunda çalışmalar 1954 yılında başladı ve 23 Şubat 1955'te Bağdat Paktı kuruldu. Ancak 1958 yılında darbe sonrasında Irak pakttan ayrıldı.
5. Emekli Büyükelçi İsmail Soysal ile 26 Ağustos 1996'da yaptığım görüşmede, bu konuya derinliğine inmediğini, bu şekilde olduğunu tahmin ettiğini ifade etmiştir. Ona göre Türk hükümeti 1926 yılında antlaşmanın hemen ardından nakdi ödemeyi kabul etmiştir. Bunda, o sırada Irak'ta petrol üretimindeki belirsizlik nedeniyle, Türkiye'nin ileride hiçbir şey almamak yerine 500.000 pound alarak işi sağlama bağlamak isteğinin rol oynadığını düşünmektedir.
6. Türkiye ve Fransa hükümetleri arasında 29 Nisan 1936 tarihinde Osmanlı borçlarının geri ödenmesi sırasında doğan güçlükler nedeniyle yapılan antlaşmada Irak petrolleri hissesi üzerine muhtemel durumlarda avanslar yapılabilmesi kabul edilmiştir. Daha sonra yapılan 18.7.1938 Antlaşması ile bu hüküm her iki tarafın mutabakatıyla kaldırılmıştır (Yeniay, 1964:212).
7. İsmail Soysal ile yaptığım görüşmede bu konuda net bir yanıt alamadım. Makalesinde yazdıkları tahminden öteye geçmiyor. Siyasi tarihçilere göre konunun farklı yönünü vurgulasa da, arşivlere girebilmiş tek kişi olarak, ödemenin 500.000 sterlin olup olmadığı, bunun nasıl ödendiği konusunda, herhangi net bir bilgi almak mümkün olmadı.
8. Türkiye'nin ivedi kaynak gereksinimi altında kıvrandığı, dünya krizinin tüm şiddetiyle yaşandığı, devlet bütçesinin açık verdiği bu yıldaki 3.1 milyon liralık tahsilat çok önemlidir.
9. 29 Mart 1946 yılında Türkiye-Irak Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.

10. 1952 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Hükümetin Gelir Bütçesi Gerekçesi, *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 13, 1952, s. 299.
11. 1953 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 20, s. 297.
12. 1954 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28, s. 343.

KAYNAKLAR:
Akşin, Aptülahat (1959). *Türkiye'nin 1945'den Sonra Dış Politika Gelişmeleri, Ortadoğu Meseleleri*, İstanbul.
Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar ve diğerleri (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Sekizinci baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
Hurewitz, J.C. (1956). *Diplomacy in the Near and Middle East*, Princeton: D. Van Nostrand Co., Inc.
Kürkçüoğlu, Ömer (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi.
Öke, Mim Kemal (1991). *A Chronology of the Mosul Question (1918-1926)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
Öke, Mim Kemal (1992). *Musul ve Kürdistan Sorunu*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
Sander, Oral (1989). *Siyasi Tarih*, c. II, Ankara: İmge.
Sipahioğlu, Uğur (1995). *The Mosul Question and Anglo-Turkish Relations, 1922-1926*. Phd Thesis, University of Cambridge.
İsmail Orhangazi (Soysal) (1960), *Hürriyet*, 18 Aralık.
Soysal, İsmail (1991). "Seventy Years of Turkish-Arab Relation and An Analysis of Turkish-Iraq Relations (1920-1990)", *Studies on Turkish-Arab Relations*, Annual 6, 1991, TAİV.
İsmail Soysal ile 26 Ağustos 1996'da yapılan sözlü görüşme.
Yeniay, İsmail Hakkı (1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul:İktisat Fakültesi Yayınları.
Cumhuriyet, 1-31 Ağustos 1931.
Genel Bütçe Kanunları (1992). Cilt 1 (1924-1970), Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
Kesin Hesap Kanunları 1931-1963, *Düstur*, 1931-1963)
Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 Tarihinde Münakit Hudut ve Münasebatı Hasenei Hemcivari Muahedenamesi, *Düstur*, c. 7, Üçüncü Tertip.
Bütçe Kanunu Tasarıları ve Bütçe Komisyonu Raporları (1952, 1953, 1954, 1955, 1956), *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 13, 20, 28.

V E S İ K A L I K

DONANMA CEMİYETİ'NİN KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASIYLA İLGİLİ BİLDİRİSİ [1914]

Osmanlı
Donanma Cemiyeti

Kapitülasyon Belası Kalktı

Hak bizimledir: Allah'a hamd edelim. Ruh-i Muhammedi, İslamın bugünkü saadetinden münşerihtir [ferahlamıştır]. Ravza-i mutaharrasına [Peygamberin mezarına] binlerce salat ü selam. Hükümet-i hazırayı selamlayalım: Asırların sürüklediği en büyük musibete hatime çekti [son verdi]. Yüzlerce teşekkür ve ihtiram...

Vatandaşlar!

Yeni hayat başlıyor. Millet ve devlet şimdi istiklal buluyor. Tarih yeni sahifelerini açtı. Birbirimizi tebrik edelim. Birbirimizi sevelim. Ve hükümete diyelim ki:

İşte birbirini seven, el ele veren, kardeş arasında ihtilaf olmadığını birbirini severek, el ele yapışarak, vatan için güle, güle ölmeye hazırlanarak ispat eden bir millet, yürü, yürü! Millet seninle beraberdir.

Müslümanlar!

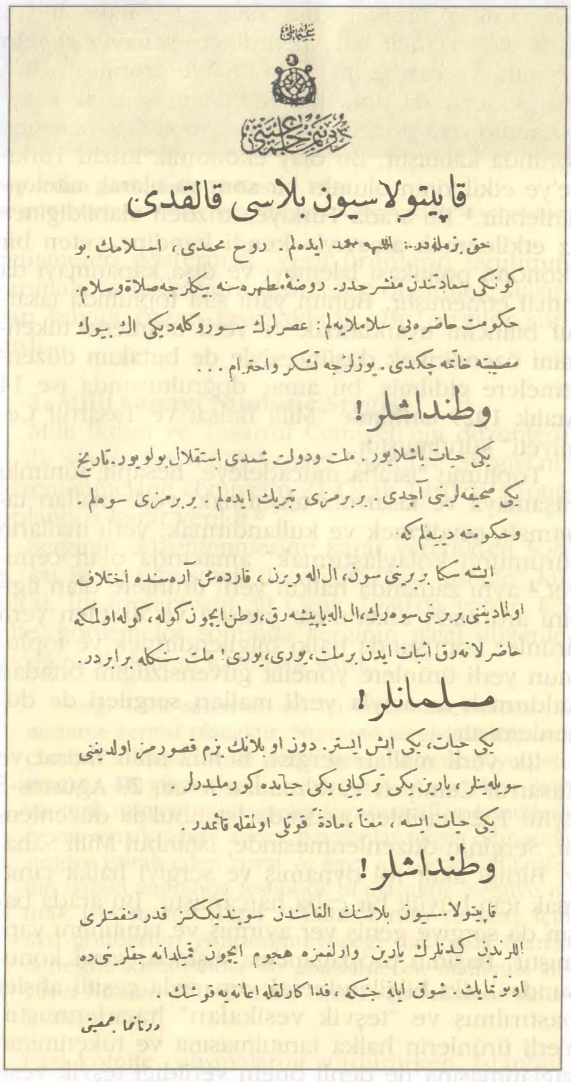
Yeni hayat, yeni iş ister. Dün o belanın bizim kusurumuz olduğunu söyleyenler, yarın yeni Türkiye'yi yeni hayatta görmelidirler.

Yeni hayat ise, manen, maddeten kuvvetli olmakla kaimdir.

Vatandaşlar!

Kapitülasyon belasının ilgasından sevindiğiniz kadar menfaatleri ellerinden gidenlerin yarın varlığımıza hücum için kımıldanacaklarını da unutmayın. Şevk ile cenge, fedakârlıkla ianeye koşun.

Donanma Cemiyeti

قاپیتولاسیون بلاسی قالقدی

حق زملهدر. الحمد لله محو ایدهلم. روح محمدی، اسلامك بو
کونکی سعادتدن منشرحدر. دوحهٔ مطهرهسنه یکبار جه صلاة وسلام.
حکومت حاضرهیی سلامایهلم: عصرلرك سوروکلهدیکی الك بیوك
مصیبه خاتمه چکدی. یوزلرجه تشکر واحترام...

وطنداشلر!

یکی حیات باشلایور. ملت ودولت شمدی استقلال بولویور. تاریخ
یکی صحیفهلرینی آچدی. بربرمزی تبریك ایدهلم. بربرمزی سوهلم.
وحکومته دیهلم که:

ایشه سکا بربرینی سون، الله ویرن، قارداشمز آرهسنده اختلاف
اولمادیغنی بربرینی سوهرك، الله یاپیشه رق، وطن ایچون کوله، کوله اولمکه
حاضر لانه رق اثبات ایدن برملت، یوری، یوری! ملت سنکله برابردر.

مسلمانلر!

یکی حیات، یکی ایش ایستر. دون او بلانك یزم قصورمز اولدیغنی
سویلهیلر، یارین یکی ترکیایی یکی حیاتده کورملیدرلر.
یکی حیات ایسه، معناً، مادةً قوتلی اولمله قائمدر.

وطنداشلر!

قاپیتولاسیون بلاسنك الناشدن سویندیککز قدر متفکرلری
الرندن کیدنلرك یارین وارلغمزه هجوم ایچون قیلدانه جقلرینی ده
اونوتمایك. شوق ایله جنکه، فدا کارلقله اعانه یه قوشك.

دوستانه تحیتی

(Mehmet Ö. Alkan arşivi)

MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASINA BİR KATKI: 1930'LARDA YERLİ ÜRÜN SERGİLERİ

DR. DOĞAN DUMAN*

1929-30 dünya ekonomi krizi öncelikle sanayileşmiş kapitalist ülkeleri etkisine alıp sarsarken, bu dönemde henüz dünya ekonomisi ile bütünleşememiş olmasına rağmen Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Krizin Türkiye'yi birçok yönden olumsuz bir şekilde etkilediği doğrudur. Fakat kriz tarımsal üretimi satın alma gücü bakımından daha az kazançlı hale getirdikçe, sanayileşmenin gereğini ve cazibesini de o ölçüde artırmıştır. Bunun sonucunda dönemin hükümeti sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik bir iktisat politikası izlemek zorunda kalmıştır. Bu olay ekonomik krizin Türkiye'ye etkilerinin olumlu bir sonucu olarak nitelendirilebilir.[1] Bu arada Türkiye, krizden olabildiğince az etkilenmek amacıyla kendi kendine yeten bir ekonomi politikası izlemeyi ve dışa kapanmayı da ihmal etmemiştir. Bunun yanı sıra toplumda tasarruf bilincini uyandırmak ve yerli ürünlerin tüketimini özendirmek düşüncesiyle de birtakım düzenlemelere gidilmiş, bu amaç doğrultusunda ise 14 Aralık 1929 tarihinde "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kurulmuştur.

Toplumu "israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak; yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak; yerli malların sürümünü kolaylaştırmak" amacında olan cemiyet,[2] aynı zamanda halkın yerli ürünlere olan ilgisini artırmak, ülkemizde yetişen ve üretilen yerli ürünler konusunda halkı bilgilendirmek ve toplumun yerli ürünlere yönelik güvensizliğini ortadan kaldırmak amacıyla yerli malları sergileri de düzenlemiştir.

İlk yerli malları sergisi, henüz Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmadan önce, 20 Ağustos-5 Eylül 1929 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlendi. Serginin düzenlenmesinde, İstanbul Milli Sanayi Birliği aktif rol oynamış ve sergiyi halka tanıtmak için büyük bir çaba harcamıştır. Bu arada basın da sergiye geniş yer ayırmış ve tanıtımını yapmıştır. Basının propagandası dışında, sergi konusunda halkı bilgilendirmek amacıyla çeşitli afişler bastırılmış ve "teşvik vesikaları" hazırlanmıştır. Yerli ürünlerin halka tanıtılmasına ve tüketiminin sağlanmasına ne denli önem verildiği teşvik vesikalarında görülmektedir. Adeta bir "emirname" niteliği taşıyan teşvik vesikalarında şunlardan söz edilmektedir.

> 1- Serginin ziyareti için Fırka Teşkilatından (C.H.F.) istifade edilecektir.
>
> A- Ocaklar vasıtasile mahalle heyeti ihtiyariyeleri, bekçiler vasıtasile her evi sergiden haberdar edecek ve ziyarete teşvik edecektir.
>
> B- Fırka tebligatı olarak devairi resmiye memurinin ziyareti temin edilecek.
>
> 2- Sergiyi ziyaret edenler sergide teşhir edilen emvali %20 noksanile fabrikalardan alabilecektir. Bunun için sergide mevcut kartlardan ziyaret günü alınması lazımdır.
>
> 3- İlan: İlan varakası teşhir edilecek eşyanın cins ve evsafı hakkında malümat verilecek ve bunlar fırka teşkilatı ve matbuat vasıtasile halka iblağ edilecek.
>
> 4- Sergi tertibatı ve müteferriatına sergi mütehassısı danış memur edilmiştir.
>
> 5- Mahallat heyeti ihtiyarilerinin sergiyi ziyareti mecburidir.
>
> 6- Mekteplilerin ziyaretinin maarif idaresinden temini.[3]

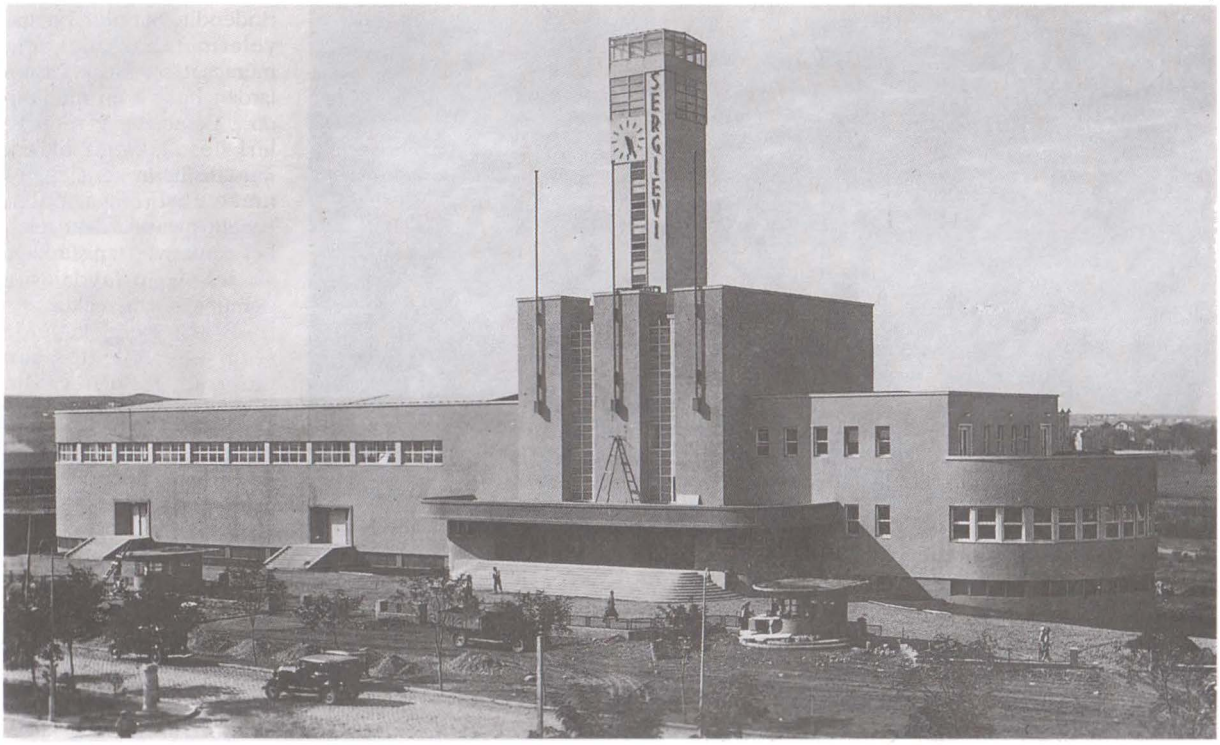
20 Ağustos 1929'da Galatasaray Lisesi binasında açılan sergiye 200'ü aşkın firma katılclı. Yapılan propagandanın da etkisiyle serginin açılışında büyük bir kalabalık hazır bulundu.

Birinci Yerli Mallar Sergisi halk tarafından ilgi ile karşılanınca bir sonraki yıl tekrarlanmasına karar verildi. Yerli ürünleri halka daha iyi tanıtabilmek ve pazar paylarını artırabilmek amacıyla bu sergiler 1938 yılına kadar her yıl aralıksız biçimde devam etti.

Birinci sergiden yedinci sergiye kadar katılımın çok yoğun olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, bu yıllar arasında fabrika sayısının fazla olmasıdır. Çünkü bu dönemde Teşviki Sanayi Kanunu yürürlükteydi ve bu kanunla fabrikalara önemli muafiyetler tanınıyordu. Fakat muafiyetler sınırlandırılınca fabrikaların sayılarında kendiliğinden bir azalma başladı. Himayeler, teşvikler sonucu ortaya çıkan fabrikalar, bu durum sona erince piyasadaki rekabet ortamında doğal olarak tasfiyeye uğradılar. Buna bağlı olarak sergiye katılan firmaların sayıları da azaldı.[4]

Birinci Yerli Mallar Sergisi, sergi tekniği açısından çok geri olmasına rağmen, Türk sanayi ürünle-

* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi

Ankara'daki Sergievi'nin ilk günlerinde cepheden görünüşü, 11 Kasım 1934.

rini topluma tanıttığı ve yerli malı kavramı konusunda halkı bilinçlendirdiği için önemli bir işlev üstlenmiştir.[5] Birinci sergide görülen eksiklikler zamanla giderilmiş ve her geçen yıl sergiler daha da iyileştirilmiştir. Özellikle dokuzuncu ve onuncu yerli mallar sergisi Türkiye'de sergi tekniği açısından gerçek anlamda düzenlenen ilk sergiler olmuştur. Sergiye katılan firma sayısı sınırlı olmakla birlikte dokuzuncu serginin ifade ettiği anlam çok büyüktü. Çünkü bu sergide dekorasyon işlerine büyük önem verilmiştir. Yine sergiye katılan fabrikaların, bir yılda yaptıkları üretim ile geçmişte yaptıkları üretimle karşılaştırmalı bir şekilde resim ve grafiklerle anlatılmıştır.[6]

1938 yılında düzenlenen Onuncu Yerli Mallar Sergisi son sergi olmuştur. Bu tarihten sonra "Yerli Mallar Sergisi" adı altında bir daha sergi açılmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, artık bu tür sergilere gerek duyulmamasıdır. İlk yıllarda yerli malları sergilerinin açılması gerekliydi, çünkü yerli ürünler piyasadaki mallar arasında bir istisna oluşturuyordu ve toplumun yerli ürünlerin kalitesi konusunda büyük endişeleri vardı. Oysa yıllar geçtikçe bu durum önemli ölçüde değişti. Yerli ürünler, piyasaya çok büyük oranda egemen oldu ve topluma yerli ürünlerin birçok açıdan yabancı ürünleri aratmadığı düşüncesi başarıyla empoze edildi. Dolayısıyla, bir daha bu sergilerin düzenlenmesine gerek olmadığı kararına varıldı.[7]

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yerli malları sergileri dışında, önem taşıyan birkaç sergi daha düzenlemiştir. Bu sergiler de Türk sanayiindeki gelişmeleri göstermek, yerli ürünlerin tanıtımını yapmak ve halkı yerli ürünlere yöneltmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sergiler şunlardı:

1. Milli Sanayi Numune Sergisi

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin düzenlediği ilk sergi olan Milli Sanayi Numune Sergisi'nin düzenlenmesine cemiyetin 21 Ocak 1930'da yaptığı toplantıda karar verildi.[8]

Serginin düzenlenmesine karar verildikten sonra, bu iş ile uğraşmak üzere bir "faal komite" kuruldu. İlk toplantısını 30 Ocak 1930'da yapan komite, görüşmeler sonunda serginin nasıl düzenleneceğine ilişkin şu kararlara vardı:

> Sergi Türk sanayiini en iyi temsil edebilecek bir numune sergisi olacaktır. Numune sergisinin eşyasını cemiyet toplayacak ve kendi vesaitile Ankara'ya getirecektir. Masnuat cins üzerine tasnif olunacaktır. Satış yapmak isteyen müesseseler için masrafları kendilerine ait olmak üzere ayrıca pavyonlar tahsis olunacak, sergiye iştirak eden zevat ve eşya için tenzilatlı tarifenin tatbiki zımnında teşebbüs olunacaktır. Sergiye iştirak için numunelerin Nisanın birine ve satış için mal gönderilip gönderilmeyeceği hakkında Martın onbeşine kadar ihbar ve gönderilecek mallarına nihayet Nisanın onuna kadar Ankara'da bulundurulması meşruttur.[9]

Faal komite çalışmalarını sürdürürken, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerdeki Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti şubeleri de şehirlerindeki sanayicileri bu sergiye katılmalarını sağlamaya çalışmıştır. Ör-

Atatürk 1935'teki Ankara sergisinde.

rindendir. Sergiler bu gayelerin tahakkuku için müracaat olunacak vasıtalardan biri ve en mühimidir... Cemiyetimiz sergi işleri ile, alakadar olarak müstahsillerin sergilere iştirake alıştırmaya, onları ecnebi piyasalardaki rekabet şartlarıyle tanıştırmaya ve sergilerin faydalarını öğretmeye çalışacaktır.

Başka memleketlerde sergi işleriyle uğraşan muazzam teşkilat vardır. Bizim şimdilik böyle bir teşkilatımız yok. Fakat bu işin lüzumuna ve memleket iktisadiyatının inkişafı için faydalı olduğuna kuvvetli bir imanımız var. İşte bu sergiyi, böyle bir iman doğurdu.[11]

neğin İzmir Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti şubesi bu amaç doğrultusunda sanayicilere şöyle bir mektup göndermiştir:

> Malumu alileridir ki, Türkiye'nin iktisadi aleminde yepyeni bir hava esiyor. Milli mallarımıza karşı günden güne artan rağbet şuurlu ve geniş bir halk hareketi mahiyet ve ehemmiyetini almıştır. Bu tarihi dönüm noktasında sanayi erbabına da düşen bir kaç vazifeler vardır; bunun başlıcası halka kendilerini tanıtmak ve halkın bu rağbetine gittikçe artan bir liyakat kazanmaktır.
>
> Bu suretle bütün vekaletlerin resmi ve gayri resmi müesseselerin mihrakı olan devlet merkezimiz Ankara'da Türk Ocaklarının kurultayında gelecek murahhasların içtimaına tesadüf eden 20 Nisan 930 tarihinde Türkocakları umum merkez binasında bir (Milli Sanayi Numune Sergisi) açılacak ve 15 gün devam edecektir.
>
> Türkiye'nin en mühim sanayi merkezi olan şehrimiz sanayi erbabının bu milli sergiye bizzat iştirakini veya numune göndermeleri iktisadiyatımızın inkişafı için lazımdır.[10]

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra sergi, Birinci Sanayi Kongresi'nden üç gün önce, 20 Nisan 1930'da Başbakan İsmet Paşa'nın da katıldığı bir törenle açıldı. Serginin açılışında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umumi Sekreteri Rahmi (Köken) Bey, yaptığı konuşma ile serginin açılış gerekçesini şu şekilde açıklar:

> ... Sergi mefhumu, artık banka, borsa gibi modern iktisadiyatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Nasıl ki, bankalar, diğer bir çok rolleri arasında halkın parayı küpler içinde toprak altında saklamak itiyadile mücadele etmek ve parayı işletmenin faydalarını öğretmek vazifesini de ifa ederlerse, sergiler de müstahsillere mallarını fabrika, dükkan ve ambardan dışarı çıkararak müstehlikin ve alıcının gözleri önüne koymanın usullerini ve karlarını öğretir. Halka, yerli mallarını tanıtmak, yerli mallarımızın sürümünü arttırmak, evsafını yükseltmek cemiyetimizin en önde gelen vazifele-

20 Nisan 1930'da açılan Milli Sanayi Numune Sergisi, Türk sanayiinin o dönemdeki üretim gücünü ve tüketiciye sunabildiği üretim çeşidini ve kalitesini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Sergi on beş gün süre ile açık kalmıştır.

2. Ziraat Teknik Sergisi

Bu sergi, 5 Ocak 1931 tarihinde düzenlenen Ziraat Kongresi çerçevesinde açılmıştır. Sergi için hazırlıklar, 1930 Ekiminden itibaren başlamış, sergiinin mükemmelliği için gerekli her türlü çaba harcanmıştır.

Sergide, çeşitli ziraat aletleri, makineleri, zararlı böceklerle ve bitki hastalıkları ile mücadele araçları, suni gübreler ve ziraat tekniği ile ilgili diğer araçlar sergilenecekti.

Sergiye katılmak isteyen firmaların, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Ankara'daki merkezine başvurmaları gerekiyordu. Cemiyet, kendisine yapılan başvuruları kabul ederek her firmaya bir yer ayırmıştı. Fakat her firma pavyonunu kendisi hazırlayacaktı. Demiryolları ise sergiye katılacak olan firmaların ürünlerini indirimli olarak taşıyacaktı.[12]

Yerli firmaların sergiye olan ilgisi yanında, birçok yabancı firma da bu sergiye katılabilmek için başvuruda bulunmuştur.[13] Yabancı firmaların bu ilgisi şüphesiz ki Türkiye'nin bir tarım toplumu olmasından kaynaklanıyordu.

Sergi, Ziraat Kongresi ile birlikte 5 Ocak 1931'de başbakan, meclis başkanı ve milletvekillerinin de katıldığı bir törenle açıldı. Mustafa Kemal de 8 Ocakta sergiyi ziyaret ederek ilgililerden bilgi aldı.[14]

Ziraat Teknik Sergisi, Ziraat Kongresi'nin çalışmalarını tamamladığı 20 Ocak 1931'e kadar açık kalmıştır.

3. İkinci Milli Sanayi Sergisi

Birinci Milli Sanayi Numune Sergisi'nin gördüğü

"Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası" dolayısıyla İTÜ Talebe Birliği tarafından, Beyazıt Meydanı'nda düzenlenen miting, 1933.

ilgi, ikinci bir serginin düzenlenmesine ortam hazırladı. Sergi için çalışmalar şubat ayında başladı. Birçok firma sergiye katılmak için Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin genel merkezine başvurdu.[15] Sergiye yerli mal üreten bütün fabrikalar ve kuruluşlar katılabilecekti. Sergiye katılanlardan pavyonlar için hiçbir ücret alınmayacağı gibi, geçen sergide olduğu gibi nakliye ücretlerinde de indirim uygulanacaktı.[16]

Sergi, 10 Nisan 1931'de Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından açıldı. Açılış töreninde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Genel Sekreteri Rahmi Bey yaptığı konuşmada cemiyetin amaçlarını gerçekleştirmedeki başarısını överek anlattı. Konuşma, o dönemde izlenen ekonomi politikası konusunda bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır. Rahmi Bey milli iktisat politikasının başarısını şu sözleriyle anlattı:

> ... İdeallerimize her gün biraz daha yakınlaşıyoruz. Yerli malının zaferi günden güne kat'ileşiyor. Yerli malı kullanmanın bir milli borç olduğu gittikçe dimağlarımıza, ruhlarımıza yerleşiyor. Yerli malından istihfafla bahsedenlerin bile yavaş yavaş hak yoluna girdiklerini ibretle ve meserretle müşahade ediyoruz. Cemiyetimizin devamlı ve tesirli telkinleri sayesinde yerli malı şimdiye kadar hep ecnebi malları ile beslenen bir çok kasabalarımızı da fethetmeğe başlamıştır. Müstehlik halk yerli malına karşı gittikçe artan bir rağbet göstermekle milli bünyemizin ana direklerinden biri olan paramızın da gittikçe istikrar kazanmasına yardım etmiş oluyor.
>
> Bu itibarla diyebiliriz ki, yerli malının zaferi aynı zamanda milli zekamızın ve milli şuurumuzun zaferidir.
>
> İktisadi kuvvetimizin başlıca şartlarından biri de milli sanayiimizdir. Milli sanayiimizin inkişafı nisbetinde sadece bir ham madde memleketi olmaktan uzaklaşıyoruz.[17]

İkinci Milli Sanayi Sergisi'nin, birinci sergi ile kıyaslandığında, katılan firma sayısı bakımından daha kalabalık olduğu görülmektedir. İlk sergiye 40 firma katılırken, ikinci sergiye %75'lik bir artışla, 70 firma katılmıştır. Bu artış bir taraftan sanayicilerin sergiye olan ilgisini gösterirken, diğer taraftan da ülkede yeni sanayi dallarının kurulduğunun göstergesidir. Nitekim ilk sergide temsil edilmeyen yeni sanayi dallarının bu sergiye katıldıkları görülmektedir.[18]

Sergilenen ürünlerin ucuz ve kaliteli olması nedeniyle halk sergiye büyük ilgi göstermiş, yoğun ürün talebi üzerine birçok firma yeniden mal getirmek zorunda kalmıştır.[19] 10 Nisanda açılan sergi, 26 Nisana kadar açık kalmıştır.

4. On Yıl İktisat Sergisi

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin düzenlediği sergilerden biri de Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları nedeniyle açılan "On Yıl İktisat Sergisi"dir. 31 Ekim 1933'te Ankara Ticaret Odası'nda açılan sergide, Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1933'e kadar geçen süre içinde ülkede meydana gelen ekonomik gelişmeler ana hatları ile verilmeye çalışılmıştır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, On Yıl İktisat Sergisi ile ülkedeki sergicilik sistemine ve sergi hareketine bir yenilik getirmek amacıyla düzenlenmiştir. Bu sergi, ne bir numune sergisiydi, ne de bütün yerli ürünleri ayrıntılarıyla içinde barındıran bir koleksiyondu. Sergide yalnızca Türkiye'nin ekonomi alanında nerelerde ve nasıl geliştiği canlandırılmış, bu gelişme istatistik ve rakamlara dayanılarak ortaya konmuştur.

Sergi üç ayrı bölümden oluşmuştu. Bunlar, "Türkiye'de Hayvan Yetiştirme Salonu", "Türkiye'de Umumi Ziraat Salonu", "Sanayileşen Türkiye Salonu" idi.

Sergiyi ziyaret edenlere yardımcı olabilmek amacıyla bir kitapçık hazırlanmış ve bu kitapçıkta sergi salonunun bir krokisi çizilerek, serginin nasıl gezileceği konusunda bilgi verilmiştir.[20]

5. Ankara Sanayi Sergisi

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1934 yılına kadar düzenlediği sergileri kendisine ait bir binada değil de, çeşitli kurumlardan sağladığı salonlarda düzenlemişti. Cemiyet bu sorunu çözmek amacıyla Ankara'da bir sergievi inşa ettirmeye karar verdi. Bina, 1934 yılı ekim ayı içerisinde tamamlandı ve ilk sergi 29 Ekim günü, "1934 Ankara Sanayi Sergisi" adı ile açıldı.

Serginin açılışı, Başbakan İsmet Paşa, bakanlar, milletvekilleri, Ankara'daki birçok elçi, Balkan Antantı Daimi Konseyi üyeleri, yerli ve yabancı basın temsilcilerinin de hazır bulunduğu bir törenle gerçekleştirildi.[21]

Başbakan tarafından açılan sergi büyük bir ilgi gördü. Sergideki, "Lozan'dan Önce ve Lozan'dan Sonra İktisadi Türkiye" konulu salon en çok ilgiyi toplayan bölümdü. Bu salonda, son yüzyıldaki Türk ekonomisinin geçirdiği aşamalar istatistikler ve formüllerle gösterilmekte; Lozan Antlaşması'ndan önceki ekonomik durum ile Lozan'dan sonraki bağımsız Türkiye'nin kalkınmışlığı karşılaştırılmaktaydı.[22] Bu salon, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik yapılarının karşılaştırıldığı bir yerdi. Bu iki dönem grafik, resim ve rakamlarla karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu yöntemle ekonomi bilgisinden yoksun vatandaşlara da Cumhuriyet dönemindeki kalkınmanın büyüklüğü anlatılmaya çalışılıyordu.[23] Halk tarafından ilgi ile karşılanan sergi on beş gün açık kalmıştır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, yurt içerisinde yerli ürünlerin toplum tarafından benimsenmesini ve bunların pazar paylarının artırılmasını sağlamaya çalışırken, aynı çabayı yurtdışında da göstermiştir. Bu dönemde yerli ürünleri yabancı ülkelere tanıtabilmenin en geçerli yolu, yurtdışında düzenlenen sergilere katılmaktı.

Bu sergilerden biri de, her yıl Budapeşte'de açılan uluslararası sergi idi. Macaristan'ın Ankara'da 5 Ocak 1931'de açılan Ziraat Teknik Sergisi'ne katılmasına karşılık, Cumhuriyet hükümeti de bu sergiye katılmaya karar vermiş ve bu işle Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ni görevlendirmiştir.

Cemiyet, birçok ülkenin katılacağı ve 18 Mayıs 1931'de açılacak olan bu sergide Türk pavyonunu mükemmel bir şekilde hazırlamak için bütün önlemleri almış ve bu konuda hazırladığı programı ilgili üreticilere, tüccarlara ve kuruluşlara göndermiştir. Buna göre, sergiye katılacak üretici ve tüccarlar yalnızca kişisel yol ve barınma masraflarını karşılayacaklardı. Gerek cemiyet aracılığı ile ve gerekse doğrudan doğruya gönderilecek ürünler, 1 Nisanda İstanbul'da bulundurulacaktı.[24]

İzmirli tüccarlar da, Ticaret Odası'nda yaptıkları toplantı sonucu, bu sergiye katılmaya karar verdiler. Sergiye İzmir tüccarları lokum, şekerleme, tahin helvası üreticileri ile incir, üzüm, deri ve bağırsak ihracat tüccarları; palamut, valeks meyan kökü sergilemek üzere ise sanayi ve palamutçular şirketleri katılacaktı.[25]

Ağırlıklı biçimde 1930-1940 döneminde yurtiçi ve -sınırlı olmakla beraber- yurtdışında düzenlenen ve bu dönemde özellikle büyük şehirlerde hemen her yıl organize edilen bu sergiler aracılığı ile toplumun öncelikle yerli ürünleri tanıması ve bu ürünlere yönelmesi sağlanırken, yerli ürünlerin pazar payları da genişletilmiş ve sürümü yaygınlaştırılmıştır. Böylelikle de milli iktisat politikasının başarıya ulaşması çabasına katkıda bulunulmuştur. ■

1. Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s. 217.
2. *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Aralık 1929. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti konusunda geniş bilgi için bkz. Doğan Duman, *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1990.
3. "Yerli Malı (10.cu Yerli Mallar Sergisi Münasabetile)", *İstanbul Milli Sanayi Birliği*, İstanbul, 1938, s. 23-24.
4. *age*, s. 28.
5. *age*, s. 22-23.
6. *age*, s. 27.
7. *age*, s. 5.
8. *Hizmet*, 22 Ocak 1930.
9. *Hizmet*, 31 Ocak 1930.
10. *Hizmet*, 19 Şubat 1930.
11. A. Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumu'nun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, 1974, s. 23-24.
12. *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1930.
13. *Hizmet*, 3 Ekim 1930.
14. *Milliyet*, 9 Ocak 1931.
15. *Milliyet*, 15 Şubat 1931.
16. *Milliyet*, 30 Ocak 1931.
17. Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, Ankara: AÜ SBF Yayınlar , 1988, s. 133.
18. *Milliyet*, 10 Nisan 1931.
19. *Milliyet*, 15 Nisan 1931.
20. *On Yıl İktisat Sergisi Kılavuzu*, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayını, 1933, s. 4-7.
21. *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1934.
22. *İzmir Postası*, 1 Kasım 1934.
23. İloğlu, *age*, s. 60.
24. *Milliyet*, 8 Mart 1931.
25. *Milliyet*, 23 Mart 1931.

AKLÎ OSMANLICILIK (OTTOMANISME RATIONNEL): 1917 TARİHLİ FRANSIZCA BİR OKUMA KİTAPÇIĞI

EDHEM ELDEM

Bu kısa makalede 1917'de basılmış ve ilkokul çağında Fransızca öğretimi için kullanıldığı anlaşılan seksen sayfalık bir kitapçıktan bahsedeceğiz.[1] Kitabın yazarı Orhan Salahaddin hakkında ise bilgimiz son derecede sınırlıdır. Kitapta belirttiği kadarıyla, İstanbul Darülfünunu eski muallimlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, yabancı dil eğitimi konusunda ihtisaslaşmış olduğu, yayımlamış olduğu diğer kitaplardan anlaşılmaktadır.[2] Posta adresi olarak vermiş olduğu PTT Nezareti'ndeki (Sirkeci Postanesi) 58 "numero"lu kutunun veya İstanbul 1535 "numero"lu telefonun ise maalesef bize pek fazla faydası dokunmuyor.

Kitabı basan matbaa, dönemin önemli matbaalarından H. Mattéossian müessesesidir.[3] Kapakta çerçeve içinde basılmış bir ibarede, söz konusu kitabın "Maarif Nezareti tarafından Devlet mektepleri için kabul edilmiş" olduğunu belirtilmektedir. Bu ifadedeki kabul (*adoptê*) sözcüğünün ne derecede bağlayıcı olduğu ve kitabın okullarda okutulup okutulmadığı biraz şüphe götürmektedir. Yazarın reklam mahiyetindeki "İhtar"ı bu kabulün bir formalite olduğunu ve gerçek pazarlama işinin müellife düştüğünü düşündürmektedir.[4]

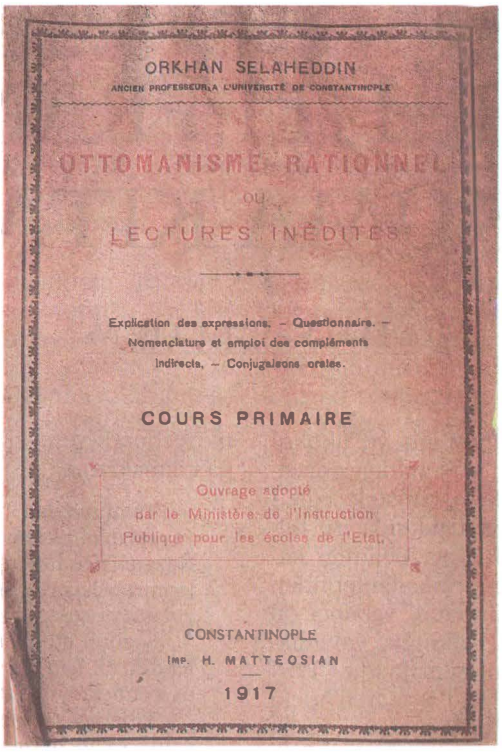
Bu kitapçığı burada ele alışımızdaki maksat, eserin asıl amacı olan Fransızca eğitiminin nasıl ele alındığını incelemek değildir.[5] Kısa okuma parçalarından oluşan bu kitabın bizim için ilginç yanı, dönemin zihniyet ve ideolojisini yansıtıyor olması ve dolayısıyla birçok bakımdan Fransızca eğitiminin altında gizlenme ihtiyacı duymayan bir "yurttaşlık bilgisi"nin yatıyor olmasıdır. Aslında bu yurttaşlık bilgisi, türünde rastlanacak derecede net bir şekilde ortaya çıkmamakta, "hayat bilgisi" ve "ahlak bilgisi" ile karışık bir şekilde verilmektedir. Bu anlamda, daha önce örnekleri tanıtılmış olan çocuk yurttaşlık kitaplarından net bir şekilde ayrılmaktadır.[6]

Elimizdeki bu kitapçığın ilginçliği daha başlığından ortaya çıkmaktadır. *Ottomanisme rationnel* yani "Aklî Osmanlıcılık" gibi bir üst başlığın *Lectures inédites* ("yayımlanmamış okumalar") gibi daha gerçekçi ve somut bir alt başlıkla nasıl bağdaşabileceği insanı hakikaten hayrete düşürebiliyor. Başlık aslında yazarın "art" niyetini ifşa ediyor: Çocuklara Fransızca okuturken, aslında dönemin başlıca şiarlarından rasyonalizmi Osmanlı milliyetçiliğiyle mezcederek verecektir. Önsözde bu niyet iyice açığa çıkmaktadır:

> Tarafımızdan "Aklî Osmanlıcılık" başlığı altında yayımlanan okumalar derlemesine geçen sene Maarif Nezareti'nce lütfen gösterilen hüsnü kabul bizi okullarımızın hazırlık sınıflarına yönelik iki yeni eser hazırlamaya cesaretlendirmiştir.
>
> Sözünü ettiğimiz derleme, çocukları eğitirken eğlendirmek için özel olarak yazılmış okuma parçalarını içermekteydi: *utile dulci*.[7]
>
> Yine aynı özdeyişten ilham alarak, bu yeni çalışmada vatandaşlarımızın zihniyetine mümkün olduğu kadar sadık bir şekilde uymaya, ulusumuzun örf, âdet ve ruhunu çekici olduğu kadar güzel[8] görüntüleriyle göstermeye gayret ettik.
>
> Hayale fazla taviz vermemeyi ve Boileau'nun tavsiye ettiği gerçeğin sınırları içinde kalmayı tercih ettik: "... Sadece gerçek sevilmeye layıktır."
>
> Şuna inanıyoruz ki genç Osmanlılar, kendilerine aşina bazı mekânları, kişilikleri ve fikirleri tanıyacakları bu okumaları daha fazla dikkat ve zevkle okuyacaklardır. Daha kolay anlayacaklardır; ve bu mütevazı milli psikoloji denemeleri şüphesiz zihin ve kalplerindeki bütün insanların ortak vasıflarının ötesinde kendi ırklarına has vasıllarını kuvvetlendirmeye yardımcı olacaktır. Ülkemizin güç ve şanının gelecekteki mimarları[9] olan çocuklarımız, kendi kendilerini tanımakla işe başlamalı ve şimdiden sevgili Vatanımızın nihai dirilişine iştirak etmek için gerekli olan düşünsel ve ahlaki sermayeyi edinmelidirler.
>
> Gençliğe yönelik eserlerin hazırlanmasına gösterilen itina, ulusların hayatiyetlerini korumak için bulabilmiş oldukları en iyi araçtır; her şeyden asil olan bu amaca en hızlı şekilde ulaşmayı sağladığını sandığımız bu yoldan ayrılmamaya en büyük gayreti sarf ettik.

Meselenin özü işte bu giriş satırlarında okunmaktadır: "vatandaşlarımızın zihniyeti", "ulusumuzun örf, âdet ve ruhu", "genç Osmanlılar", "milli psikoloji", "ırklarının vasıfları", "vatanın nihai dirilişi" gibi sözler, amaçlanan milliyetçi/vatanperver çocuk eğitimini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu vatanperverlik ise, sadece sistemin yüceltilmesi veya milli değerlerin vurgulanması ile değil, bunların ahlaki ve bilimsel ilkelerle perçinlenmesiyle meydana gelmektedir. Vatan, millet, bilim, ahlak ve terakki üzerine oturtulmuş bir pedagojiyle çocuklar birer yararlı insan olma yolunda şekillendirileceklerdir.

Okumalarda kullanılan format hemen hemen hiç değişmemektedir. Şekil açısından, parçanın ana temasını yansıtan kısa bir başlık, çoğunlukla konuyla ilgili ama son derecede iptidai tekniklerle basılmış vinyet ebadında bir resim, nihayet birkaç satırlık kısa bir metin. İçerik açısından ise gene bazı standart uygulamalar söz konusu: Genellikle hikâye çocukları doğrudan doğruya sahneye koymaya çalışmakta, anlatım çoğu zaman okuyucuya doğrudan hitap şeklini almakta, mümkün olduğu kadar diyaloglara yer verilmekte, detayları tefrik edilemese de resimlere sık sık atıflar yapılmakta, yetişkinler genellikle ahlak dersi vermek ve doğruyu yanlıştan ayırmak için devreye girmekte, okumaların büyük bir kısmı da veciz bir öz veya ahlaki bir mesajla sona ermektedir... Yazarın da özellikle belirttiği gibi, çoğu mekân ve kişiler özellikle Osmanlı kültür ve dünyasından alınmış. Okumaların içinde geçen yeni veya zor kelimeler birer dipnot ile tercüme edilmiş.[10] Okumalardan sonra, çocuğun anladıklarını sınamak için bir dizi soru verilmiş, metinde geçen bazı gramer noktaları ise gözden geçirilmiş. Okumalara ilaveten, Fransız yazarlardan bazı şiirlere yer verilmiş: Okumalarda işlenen temalarla az çok bağlantılı bu şiirlerin yazarları Ségalas,[11] Noël, de Laprade[12] gibi 19. asrın nispeten az tanınmış şairlerinin veya Ronsard,[13] la Fontaine,[14] Florian[15] gibi klasiklerin arasından seçilmiş.

Zaten tercümesinin tamamını verdiğimiz bu okumaların genel değerlendirmesine burada son verip, belirli temalar üzerinde daha detaylı bir incelemeye geçelim. Kitabın tamamına veya bazı kısımlarına hâkim olan bu temaları incelerken, köşeli parantez içinde okuma parçalarının numaralarını vererek örneklere bağlamaya da çalışacağız. Kitabın içeriğindeki başlıca ve en çarpıcı öğeleri üç ana başlık altında toplayabiliriz.

KİŞİLER VE ROLLER: ÇOCUK, AİLE, CİNSİYET

Okumaların hemen hepsi çocukları ve çocukluğu ön plana çıkarmaktadır. Hikâyelerin yarısından çoğu münferit (ve çoğunlukla isimli) çocuklar üzerine kurulu iken, bazılarında çocuklar kolektif bir şekilde ele alınmakta [1, 2, 22, 25, 27, 30, 31] ve ancak yedisinde çocuk veya çocuklukla herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır [6, 14, 16, 19, 20, 29, 32]. Bu çocuklar ise değişik bağlamlarda ele alınmaktadır. Bunların arasında, fiziki mekân olarak tabiat/kır [4, 9, 11, 12, 15, 17, 30], okul [1, 2, 13, 23, 26, 31], sokak/şehir [5, 16, 19, 24, 31] ve ev [3, 7, 24, 34] en çok rastlananlarıdır. Bu mekânlarla kesişen sosyal ortam olarak da aile baskın bir şekilde ortaya çıkmaktadır [3, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 18, 29, 33, 34]. Yazarın kurgusu genellikle çocuklara önemli bir rol yüklemektedir: Çocuklar tashih edilmesi gereken kusurlara sahip [10, 15, 17, 18, 26, 28] veya aksine faziletli yaratıklar [7, 17, 21, 22, 23, 24], mazlumiyet örnekleri [21, 24], merakları sayesinde öğrenme bahanesi [5, 8, 9, 11, 13, 33, 34] veya çocukluğa mahsus masumiyetleriyle duygusal görüntü ve düşüncelere vesile olabiliyorlar [3, 4, 12, 29, 30, 31].

Bu tür kurguların Osmanlı eğitim anlayışına has olmaktan ziyade, dönemin Batı pedagojisine ait olduğu aşikârdır. O kadar ki, bazı hikâyelerdeki kurgu ve temalar, Osmanlı gerçeklerinden tamamen kopuk, Batı kültürel ortamından fırlamış gibi diğer okumaların yanında sırıtmaktadır. Sapsarı saçlı küçük kızla sütlü kahvesine ekmek banan ninesi [3], kısa eteğiyle erkek arkadaşlarıyla oynaşan küçük köylü kızı [4, 12], nehir kenarında balık tutan oğlan [4] veya köylü [12] imajı bunların tipik örnekleridir.[16] Aslında bu sırıtmalar gerçek bir tutarsızlıktan çok, yazarın bir "kozmetik" ihmalinden başka bir şey değildir: Kitapta örnek verilen çocuk rol ve imajlarının hepsi, özellikle Batı modelinden aktarılmış ve dönemin tasarlanan Osmanlı toplumsal projelerine uyarlanmıştır.

Bu modelde ailenin rolü son derecede önemlidir. Aile bir güven ortamı, bir bilgi kaynağı ve bir fazilet/nasihat referansı olarak yer almaktadır. Ailenin yokluğunun trajik boyutları vurgulanırken [24], hayatta çocuklara hem emniyet sağlayan hem de yol gösteren bu kurum devamlı olarak öne çıkmaktadır. Kötü huylu çocuklar kurgunun bir parçası olabilirken, bu tür menfi bir rol ailenin yetişkin fertlerinde, hatta öğretmenler başta olmak üzere [1, 26] hiçbir yetişkinde kullanılmamaktadır.

Okumalarda kullanılan tiplemelerin incelenmesinde ele alınması gereken diğer bir boyut ise, cinsiyet konusudur. Hikâyelerin ancak çok küçük bir kısmında kız çocuklarının ön plana çıktığı görülüyor [4, 12, 24, 26]. Üstelik bu örneklerin üçünde de kız çocukları anonim ve erkek çocuklarla beraber oynamakta [4, 12] veya asıl kahraman olan erkek çocuğa yardım eli uzatmaktadır [24]. Kız çocukları-

nın üstlendikleri roller bile "cinsiyetleriyle bağdaşan" türdendir: Genellikle pasif, hatta fazlasıyla hareketsiz [26] veya duygusal "iyilik meleği" türünden roller [24] onlara ayrılmakta, daha aktif bir hal aldıklarında ise muzip (fettan?) hareketlerle daha "ciddi" uğraşlarla vakit geçiren erkek çocuklarını tahrik etmektedirler [4]. Bu tür durumlarda bir erkeğe karşı iki kişi birleşiyor olmaları [4, 12] ve erkek çocuğa yakıştırılan "küçük erkek" veya "yeneceğini bilenlerin izzet-i nefsi" gibi ifadeler [12] dönemin cinsiyet ayırımı hakkında fikir veren diğer örneklerdir. Aile fertlerine ve diğer yetişkin rollere bakıldığında da aynı şekilde baskın bir erkek varlığı söz konusudur: Kadın öğretmen [26], yaşlı nine [3] ve Kemal'in veya Halim'in annesi[17] [7, 33] haricinde, kadınlar ancak geçerken sözü edilen kişiler olarak gözükmektedirler. Varlığı en çok hissedilen babanın yanında [8, 9, 10, 11, 18, 33, 34] kadınların üstlendikleri roller son derecede marjinal, bazen mantıksız [33] ve genellikle iç mekânlaca sınırlı kalmaktadır.

Bu ayırımcılığın tipik bir Osmanlı deformasyonu olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Aksine, görülen odur ki -kırda oyun sahneleri örneklerinde olduğu gibi [4, 12]- yazar aslında kızları mümkün olduğunca kurgularına entegre etmeye bile çalışmıştır. Dönemin Batı çocuk literatüründe de bu tür cinsiyet ayırımına dayalı stereotipler son derecede yaygındı. Kızlar ve oğlanlar, mekân, oyuncak, davranış vs açısından çok farklı rollere bağlanmakta ve bu tür ayırımlar âdeta teşvik edilmekteydi. Daha sonra da göreceğimiz gibi Batı modernizmini büyük ölçüde benimsemiş olan bu yazarın kaleminden cinsiyet ayırımı olsa olsa mahalli şartların etkisiyle Batıdan biraz daha belirgin ama esas olarak aynı ilkelere dayalı olarak ifade bulmaktaydı.

FELSEFİ VE AHLAKİ BOYUTLAR: HAYAT, FAZİLET, VAZİFELER VE TANRI

Kurgunun başlıca oyuncuları ve rolleri incelendikten sonra, sıra içerik analizinin en geniş kapsamlısına, yani hayat ve dünya görüşü adı altında toplayabileceğimiz mesajlara gelmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kitapçıkta yer alan hikâyelerin hemen hepsinde, okuyucularına bazı manevi değerler ve hayat hakkında bilgiler verilmesi amaçlanmış, hatta okumaların çoğu "fasulyenin nimetleri" türünden vecizelerle daha da çarpıcı hale getirilmeye çalışılmıştır. Burada da bu Osmanlı pedagogunun bir icadından söz etmek mümkün değildir. Erasmus'tan beri Batıda çocuğun ilk eğitiminin büyük bir kısmı, basit birkaç becerinin yanında yüklü ahlaki ve davranışsal modellerle sosyalizasyonu amaçlanmış, bu da "örnek hikâyeler" yoluyla etkili bir endoktrinasyon halini almıştır. Günümüzde ilköğretimin "Ali bana top at" safhasından itibaren hâlâ mevcudiyetini koruyan bu metot Batılılaşma hareketleriyle beraber Osmanlı eğitim sistemine girmiş ve o zamana kadar daha çok dini bilgi ve ezber üzerine dayalı olan sıbyan mektepleri sisteminin yerini almaya başlamıştır.

Bu anlamda Orhan Salahaddin Bey, bu akımın bir takipçisi olarak ilham kaynağını Batıdan almakta ve bu ilkeleri, kişilik ve rol tespitlerinde olduğu gibi, Osmanlı toplumsal gerçeklerine (ve ütopyalarına) mümkün mertebe uyarlamaya çalışmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, bu amacın özü çocukların "insan-ı kâmil"e dönüşmesini sağlamak, topluma ve insaniyete yararlı birer fert olabilmeleri için beyinlerine ahlaki tohumlar atarak, filizlenmelerini beklemektir. Bu genel ilkelerin daha dar bir çerçeve içinde, politik ve toplumsal kaygılar ve modeller gözetilerek geliştirilenleri ise, bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz ideolojik boyutu oluşturmaktadır.

Yazarın beklenebileceği gibi vurgulamaya en çok çalıştığı unsur, çocuklara eğitim ve öğretimin meşrulaştırılması ve dolayısıyla ilim aşkının aşılanması yönünde olanlarıdır. Bunların en basitleri, okula gitmeyi, ders çalışmayı, kitap okumayı ve genel olarak öğrenmenin ne denli yararlı ve lüzumlu bir şey olduğunu anlamayı teşvik edenleridir [1, 2, 5, 7, 11, 13, 19, 25, 26, 34]. Buna paralel olarak daha felsefi bir boyutta devamlı vurgulanan iyilik kavramı, türlü türlü şekillerde ifade edilerek başıca ahlaki *leitmotiv* halini almaktadır: Yaşlılara sevgi ve saygı [3], "müspet" merak sahibi olmak [5], merhamet [6, 14, 15, 17, 20, 23], hayvanlara karşı iyi muamele ve saygı [15, 17, 23, 27, 32] düzenlilik ve temizlik [7], şükraniyet [9], tevazu [10], sebat [8, 13, 19], tutumluluk [18], adalet [20], dürüstlük [21, 28], cesaret [28] bu evrensel ilkenin tipik örnekleri olarak sunulmaktadır.

Bütün bu nasihatlerin büyük ölçüde dönemin örneklerine benzer ve bir bakımdan "geleneksel" veya alışılagelmiş olduğu aşikârdır. Fakat özellikle eğitim konusunda çok daha "modern" diyebileceğimiz bazı tavsiyelerin varlığı, Orhan Salahaddin Bey'in pedagojik akımları beklenebileceğinden daha yakından takip ettiğine bir işaret teşkil etmektedir. Kökü Rousseau'ya kadar uzanan bir oluşumu izleyerek, eğitimi okul öğrenimine sınırlı tutmamayı tercih etmekte, "tabii" eğitim ve eğlence ile fiziki aktivitenin yararlarını sık sık vurgulamaktadır. "Gerçek okul okul dışındadır" vecizesiyle tabiatı incelemeyi teşvik ederek [2], kırlardaki gezintiler esnasında (genellikle babadan) alınan malumat veya tecrübenin önemini göstererek [9, 11, 15], sporun faydalarını vurgulayarak [8, 26], amaçsız da olsa oyunu meşru bir faaliyet olarak algılayarak [4, 12, 17, 26, 29, 30, 31] ve hatta oyun oynamayan bir küçük kızı öğretmenine azarlatarak [26] yazar, *mens sana in corpore sano* ilkesini öne çıkarmakta ve eğlenceyi çocukluk döneminin vazgeçilmez bir öğesi olarak sunmaktadır. Bu anlamda çocuklar sadece yerine getirmeleri gereken vazifelerle değil, yaşları ve doğalarından menkul bir masumiyetin getirdiği ihtiyaçları ve özgürlüğü karşılama hakları ile de tanımlanmış oluyorlar.

Yazarın bu gerçekten insancıl (veya en azından çocukçul!) görüşlerini destekleyen başlıca unsur,

iyiliklerin mükâfatlandırıldığı kadar kötülük veya kusurların cezalandırılmayışında görülebilir. Çocuk eğitiminin baskın bir şekilde havuç/sopa dengesiyle yürütüldüğü ve bazı uç örneklerde suçların ölüme kadar varan dehşet verici cezaların korkusuyla önlenmeye çalışıldığı bir dönemde[18] yazarın bu tutumu gerçekten dikkat çekici derecede yumuşaktır. Kusurlu davranışlarda bulunan çocuklar çoğunlukla nasihatlerle karşılaşıyor [15, 18, 26], bazen hemen ikna edilebiliyor [17] ve en azından düzelmeleri mümkün görüldüğünden temennilere vesile olabiliyorlar [18, 28]. Sadece yetişkinlerin rol oynadıkları nadir okumalardan birinde ise Halife'nin kendini zehirleyen kişiyi şahsen affetmesi [20], bu anlayışlı yaklaşımın "büyükler" dünyasında uygulamasının bir örneğini teşkil edebiliyor.

Yazarın bu pozitif tutumunu şahsi tercihlerine ve hayat görüşündeki hüzünle karışık şefkat duygularına bağlamak mümkündür. Yıl 1917: Osmanlı Devleti kaybedeceği artık belli olan bir savaşın içinde yorgun, bitkin, cepheye gidenlerin ölüm haberleriyle ümitsizliğe ve manasızlığa itilmiş... Ölüm yazarın gözünde bir ceza veya bir marifet değil, hüzün verici bir gerçek olarak sık sık hikâyelerine yansımaktadır. Kırlardaki sükûnet ve güzelliğin unutturmaya çalıştığı savaşın dehşeti [4], Bahriye Mektebi'nde ölüm beklentisiyle yaşayan ve çocukluklarını tadamadan yaşayan denizci adaylarının kaybolmuş masumiyeti [22], ihtiyar arabacının muhacir olarak terk ettiği ailesini hatırlayıp gözlerinin dolması [30] bu üzüntünün en belirgin ifadeleridir. Savaşın da ötesinde, akıp giden hayat ve çocukları bekleyen geleceğin tuzakları Orhan Salahaddin Bey'in karamsarlığını ve hüznünü artırmaktadır. Gençliğin geçiciliğinden şikâyet edip oğluna *carpe diem* (günü yaşa) diyen yaşlanan baba [11], oynaşan çocuklara bakıp kıskanan yaşlı köylü [12], çocukların hayatta karşılarına çıkacak engellerin düşüncesi [12, 29, 31]... Bu imaj ve ifadelerin hepsi, yazarın hüzünlü bıkkınlığını gösterirken, çocuklara karşı beslediği samimi duyguların da bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu felsefi ve ahlaki bağlamda dinin ve Tanrı'nın nasıl algılandığı ve aktarıldığı ilginç bir konu oluşturmaktadır. Hemen göze çarpan bir özellik, dini kaygıların evrensel ahlaki ilkelerin ve dünyevi gerçeklerin yanında oldukça ikincil bir konumda olduğudur. İslamın vecibelerine doğrudan verilen tek referans çölde namaz kılan Araplara yapılan atıftır [32]. Adalet ve fazilet örneği olarak verilen Bağdat Halifesi Ömer bin Abdülaziz ise dine bir kimlikten çok, erdemli hükümdar kisvesi altında hikâyede yer almaktadır [20]. Bunların haricinde, kaderden bahse bir kere rastlanıyorsa da, beraberinde çocukların gelecekte kendi yollarını tayin etmekte belirleyicilikleri de vurgulanmaktadır [31]. Tanrı'ya gelince, göndermeler sıklaşmakla birlikte, bunların birçoğu basit birer dua veya temenni bağlamında yer almaktadır [1, 6, 9]. Ancak bazı durumlarda Allah daha somut bir kimlik kazanmakta ve insanların hayatını veya ölümünü doğrudan etkilemektedir: Eldekini verdiği gibi geri alabilen [10], şehit denizcilerin ruhlarını kucaklayan [22] ve küçük bir baca temizleyicisinin duasını işitip karşılık veren Tanrı [24]. Aslında hissedilen şudur ki, yazarın gözünde Tanrı daha çok soyut bir güç ve tabiatta en güzel ifadesini bulan bir yaratıcı kuvvet halini almaktadır. *Dieu* kelimesinin yerine bazen kullanılan parafrazlar da bu imajla bağdaşmaktadır: "Yüce Yaradan" [1] veya "Yüce Bahçıvan" [9]. Yazarın kullandığı bu Tanrısal simgeler, pozitivist bir yaklaşımın yaradılışa bakışıyla çok daha benzerlikler taşımaktadır.

İDEOLOJİK BOYUTLAR: TERAKKİ, VATAN, TOPLUMSAL DENGELER, ROLLER, PROJELER

Yazarın dünya ve ahiret görüşünü noktalarken ortaya attığımız pozitivizm sözü, kitapçıkta mevcut evrensel ve milli boyutlar arasında oluşturulan en belirleyici bağ olarak göze çarpmaktadır. Genel felsefi ve dünyevi görüşte bilim, okuma, eğitim ve çalışmaya verilen önem, aslında ideolojik çerçevenin de temel ilkelerini kapsayacak şekilde ortaya çıkmaktadır. Daha kitabın başlığında gördüğümüz "Aklî" ve "Osmanlıcılık" kelimelerinin birleşimi bunun belki de en çarpıcı ifadesini oluşturmaktadır.

Yazarın önsözünde de belirttiği gibi, başlıca amacı Osmanlı çocuklarına hitap ederek onların ülkelerine faydalı olabilmelerini sağlayacak bir sermayeyi edinmelerini temin etmektir. Bu milli program içinde vurgulanması gereken başlıca iki unsur, bir taraftan belirli bir karamsarlık içinde vatanın kurtarılmaya muhtaç olduğu gerçeğiyle, diğer taraftan çok daha iyimser bir tutumla bu dirilmenin bazı şartların yerine getirilmesiyle mümkün olduğunun inancıdır.

Karamsarlık hislerine ve bazen ümitsizliğe varabilen bıkkınlık duygusuna daha önce değinmiştik. Bu ümitsizlik çemberini kırmanın çareleri ise esas olarak iki ana ilkeye dayanmaktadır. Bunların birincisi objektif nitelikte olup, bilim, eğitim ve teknolojiden oluşmaktadır. İkincisi ise, daha sübjektif bir şekilde, sebat, fedakârlık ve en önemlisi milli duyguların ve bilincin oluşturulmasına bağlıdır.

Objektif kriterlerin özü rasyonalizm, terakki, modernizm ve genel olarak Batı modeline dayanmaktadır. Batı modelinin baskınlığı, kitabın formatını dahi meşrulaştırmak için gerekli bir hale gelmektedir: Ülkenin düşmanlarından birinin lisanında, onun şairlerinden örneklerle bir kitabın harp haliyle çelişkiye düşmemesi için, kullanılan bu araçların ait oldukları politik birimin ötesinde veya daha doğrusu üstünde bir konum ve meşruiyete sahip olmaları gerekmektedir.[19] Faydalanılan bu şekil ve modeller dolayısıyla evrensel bir düzeye yerleştirilmiş ve başarısıyla kendini onaylatan bir Batının, mevcut konjonktürden bağımsız olarak benimsenmiş sisteminin bütünü olarak algılanmıştır. Bu Batının temsil ettiği gerçekler ise bilim, çağdaş-

lık ve maddi ilerlemenin ta kendisidir. El sanatlarının yerini tutan yeni mallar [5], yeni çağın aydınlığını simgeleyen elektrik [13, 16, 18, 33], "istikbali göklere taşıyan" uçaklar [34], ticaret ve sanayiin gerekliliği [5], bilim ve yabancı lisanların sağladığı faydalar [13], ülkenin zenginliği için gereken yatırımlar [18] ve şimdiye kadar yapılabilenler [33] hep yeni dünya düzeninde hayatta kalmak için gerçekleşmesi şart olan maddi nimetlerdir. Bu anlamda, harp içinde bile Batı düşman değildir, gelişmenin ve başarının sırrını elinde tutan uluslarötesi bir varlıktır.

26. okuma parçasının "kahramanı" Adile'yi tasvir eden resimdeki küçük kız, Lewis Carroll'dan alınmış bir fotoğrafı andırıyor.

Gerçek çatışma ise atalet ve çalışma arasında, ölüm ile diriliş arasında, gelenek ile gelecek arasında yer almaktadır. Sonuncu çatışma ise en rahatsız edicisidir. Atalet ile ölüm doğrudan doğruya suçlanabilir ve mahkûm edilebilirse de, iş geleneği yermeye geldiğinde zorlaşmaktadır. Zira milletin tarihi ve manevi şahsiyeti ile doğrudan bağlantılı olan geçmişi silip atmak, kabul edilmesi zor sonuçlara yol açabilecektir. Bu ikilemin içinde sıkışan yazarın bu sıkıntısı birçok yerde kendini göstermektedir. Kapalıçarşı eski İstanbul'un hoş bir kalıntısı olarak neredeyse bir turist edasıyla tasvir edilirken, yakında uğrayacağı değişiklikler ve özellikle elektriğe kavuşması müjdelenmektedir. Son cümle ise ikilemi tam ifade etmektedir: "Çok güzel olacaktır ama artık Doğulu olmayacaktır" [16]. İstanbul anlatılırken ise, şehrin doğal ve tarihi güzelliklerinin yanında, ekonomik geleceği ve bu geleceği sağlamak için gerekli eğitim, çalışma ve sebatın altı çizilmektedir [19]. Okul çıkışında sokakları dolduran çocukları seyreden ihtiyar bir kadın geleceği seyreden geleneğin simgesi haline gelmektedir [31]. Çölün ortasında tasvir edilen iki Arap ve develeri, göçebelere has bir asaletin ve hürriyetin simgesi konumundadırlar, ama bugünün gerçeklerinden kopmuş, İstanbul'daki ilkokul talebesinin gözünde egzotik bir geçmişin simgesi konumunda... [32]

Terakki yoluna girilmesi için bütün bu maddi ve teknolojik önşartlar yeterli değildir. Milli şuurun gelişmesi, vatanın kutsallığının tanınması için adam olacak çocukların bazı fedakârlıklara katlanmasını, milliyetçiliği öğrenmeleri gerekmektedir. Önsözde sözü geçen "milli psikoloji"nin amaçladığı da bu bilincin aşılanmasıdır. İnsanın kendinden önce ülkesine faydalı olması gerektiği [1], ülkenin "ticaret ve sanayi olmadan artık varolup gelişemeyeceği" [5], "dörtnala ilerleyen" bir dünyada ülkesinin gelişmesine yardımcı olma gereği [13], ülkenin gelişmesi için herkesin yapıcı bir rol üstlenmesi mecburiyeti [18], "dirilişin ve mili hayatın" sanayileşmede olduğunun bilinci [33] gibi görüşler vurgulanarak çocukların geleceğin birer üretici ve bilinçli yurttaş haline gelmeleri beklentisi yer almaktadır. İyi yurttaş bu çalışkanlığın da ötesinde dürüst [21], hatta vatanı uğruna canını verebilecek cesarete sahip olmalıdır [22, 25].

Aslında, milliyetçiliğin metinlerdeki ifadeleri arasında "hamasi" türden imajlar, yapıcı ve terakkiperver temaların yanında nispeten marjinal kalmaktadır. Milliyetçiliğin vazgeçilmez unsurlarından askerliğin ve tarihi mirasın yüceltilmesi, bu kitapçıkta daha çok arka planda kalmakta, hatta bazı menfi düşüncelerle kısmen yumuşatılmaktadır. Vatan uğruna ölüm bir taraftan yüceltilirken [22, 25], savaşın ne denli dehşet verici bir kâbus olduğu da vurgulanabilmektedir [4]; askerlik mesleğine baş koyanlar gıpta ile tasvir edilmekle beraber, bu rolün çocuklukla bağdaşmadığının da altı çizilmektedir [22, 25]. Tarihin değerlendirilmesinde de, her ne kadar şanlı bir geçmişe bazı göndermelerin varlığından bahsetmek mümkünse de [16, 19, 22, bir dereceye kadar 20], aslında bu geçmiş, çoğunlukla kapanan ve kapanması gereken bir devrin saygın ama artık geçersiz izleri olarak sunulmaktadır. Verilen milliyetçilik imajı daha çok ileriye dönük, terakki ve çağdaşlığı yücelten bir dünya görüşüne dayanmaktadır.

Bu anlamda vatandaşlık kavramının daha çok ahlaki modellere dayandırılması daha manidar olmaktadır. Kendi ülke ve toplumu içinde temel ahlaki ilkelere uyan çocuklar -kibritlerini dürüst bir şekilde satmakta ısrar eden Ali gibi [21]- geleceğin gerçek vatandaşlarıdır. Yazarın çok daha önem verdiği bu ahlaklılık ve üreticilik kriterleri neticesinde de ortaya belirli toplumsal modeller çıkmakta, bu modeller de bir nevi Osmanlı ütopyasının ana hatlarını oluşturmaktadır.

Bu ütopyanın dolaylı olarak beliren en önemli unsurlarından biri, Osmanlı toplumunun artık Müslüman/Türk kimliğiyle özdeşleşmiş olmasıdır. Hiçbir zaman açık bir şekilde ifade edilmese de bu gerçek, ismen verilen bütün çocuk örneklerinin Müslüman isimleriyle anılmalarından anlaşılmakta-

dır. Buna "Türk denizcilik tarihi" ibaresi [22], cami görüntüleri [19, 23], Anadolu erleri [25], bayram şenliklerinde sallanan ayyıldızlı bayraklar [30] da eklenince, Türk-İslam kimliğinin baskın olduğu bir millet kavramının söz konusu olduğu daha da net bir şekilde görülmektedir. Oysa bundan birkaç sene evvel bu tür literatürün örneklerinde çokuluslu bir Osmanlıcılık anlayışına, özellikle 1908 hareketinin şevkiyle, rastlamak mümkündü. Yukarıda bahsi geçen *Rehber-i İttihad* kitapçığında "Mehmed, Dimitri, Karabet, Salamon"un "birbiriyle kardeş gibi seviştikleri" özellikle vurgulanmaktaydı.[20] 1908 sarhoşluğu artık geçmiş, harp yıllarının ve etnik mücadelelerin etkisinde Osmanlıcılık gittikçe daralan bir kapsamla Türk milliyetçiliğinin dışlayıcı olmasa bile baskın kisvesine bürünmeye başlamıştır. Yeni Osmanlı dirilişinin mimarları artık Ali, Memduh, Şükrü, Safvet, Rifat, Zehra isimlerini taşıyan çocuklar olacaktır.

Fakat Orhan Salahaddin'in belki de yarı bilinçli bir şekilde kurguladığı bu homojen toplumu başarılı kılacak olan asıl yeni bir toplumsal yapılanma ve örgütlenme şeklidir. Yazarın ütopyasında halledilmesi gereken başlıca iki sorun toplum içindeki eşitsizlikler ve üretici, yapıcı hamlelere engel teşkil edebilecek unsurlardır. Sosyal ve ekonomik katmanlaşmaya duyarlılık gösteren yazar, verdiği örneklerde toplumun her kesitinden kişileri canlandırmaya özen göstermektedir: Fakir [6, 14, 21, 24], mütevazı [3, 7] ve varlıklı kesimlerin [8, 9, 10, 29] yanında, spesifik olarak köylü [4, 12], esnaf [5, 16], asker [22, 25] veya muhacir [30] gibi tiplemelere göndermelerle mümkün olduğu kadar geniş bir toplumsal yelpaze oluşturulmuştur. Bu yelpazenin içinde beliren bazı eşitsizliklere ve özellikle fakir kesimin hayat mücadelesine de özellikle dikkat çekilmektedir. Bu eşitsizliklerin ele alınması ise bazen zenginlerin kısmen de olsa suçlanmasına kadar varabilmektedir [6, 10, 24]. Onurlu fakir [21] ve merhametli zengin [6, 10, 24] dengesi üzerine kurulan bu modelin temel unsuru böylece karıncaların simgelediği toplumsal dayanışma [15] ilkesine dayandırılmaktadır.

Toplumun başlıca sorunu dolayısıyla bir kez daha verimlilik ve üretkenlik kaygısına bağlanmaktadır. Toplumda kötü kişi yoktur, sadece milli hayata ve geleceğe faydasız işlere yönelenler ve bu anlamda üretkenlik ve çalışkanlık vazifelerini yerine getirmeyenler vardır: Servetinden dolayı kibirlenen Reşid [10], tutumluluk ve yapıcılıktan nasibini alamamış olan Münir [18], korkaklığını yenmesini bilmeyen Hilmi [28] bunların tipik örnekleridir. Bir de eski İstanbul ve Kapalıçarşı gibi zamanın hızlı akışına ve değişimlere ayak uyduramamış olanlar vardır: geleneksel malları yavaş yavaş yok olmaya mahkûm zanaatkârlar [5], çarşı esnafı [16], Galata'daki bağrışmalarından eşeklerden farksız oldukları anlaşılan çapulcular [27], çocukların geçişini seyreden ihtiyar Eyüplü kadın [31] veya Afrika çölünde birer hortlak gibi gezinen Bedeviler [32] gibi ... Bunların çoğu için iş işten geçmiş ve ihtiyar arabacıya verilen tavsiyeden başka yapılacak bir şey kalmamıştır: "Yürü arabacı! Kov bu üzücü düşünceleri. Yaşamak, ekmeğini kazanmak lazım." [30]

Belirli bir sosyal tenkide ve hatta saldırganlığa maruz kalan bir tek kesim net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. O da "bürokrat" tanımlaması altında toplanan memurlardır.[21] İlmi merakın ve bilime dayalı gelişmeye inancın simgesi haline gelen küçük Şevket "bürokrasiyi sevmiyor. Pratik, modern bir sanat öğrenmek istiyor. Ülkesinin bundan böyle ticaret ve sanayi olmadan yaşayamayacağını ve zenginleşemeyeceğini şimdiden hissediyor." [5] Halim'in annesi ise, -bir kadının öngörülü ve mantıklı olmasını beklemek ne kadar yanlış olur!- oğlunun memur olmasını istediğini söylediğinde, mantık ve ilericilik abidesi olan kocası bunun ne kadar yararsız olacağını, gerçek istikbalin mühendislik ve ticaret gibi maddi gelişmeyi destekleyici mesleklerde olduğunu yüzüne vurur. Bu ikna edici konuşmadan sonra Halim artık tereddüt etmeyecektir: "-Baba, büyük bir mühendis olmak istiyorum ve bir yığın eşya taşıyan o büyük gemilerden inşa etmek istiyorum. Çok para kazanmak istiyorum! O zaman da sana ve anneme bir at ile bir araba alırım." [33]

Aslında bu "proto-Özalizm" örnekleri, söz konusu dönemde sıkça rastlanan liberal modellerin bir gereği ve uzantısı olarak anlaşılmalıdır. Bu liberal-milliyetçi gelişme programlarında geri kalmışlığın başlıca sebebi olarak, hâkim sınıf/ırkın üretici hayattan kendini çekmiş olması ve memuriyet gibi aslında tufeyli bir konumu tekelleştirerek dolaylı olarak üreticiliğin ve faydalarının gayri milli unsurların eline geçişi gösterilmektedir. Yazarın Osmanlı ütopyasında memuriyet ve bunun ifratı olarak bürokrasi, başarısızlık ve asalaklığın simgesi haline gelerek, gelişme ümitleri önünde, kaçınılması hatta bertaraf edilmesi gereken başlıca engel olarak sunulmaktadır.[22]

Orhan Salahaddin'in "Aklî Osmanlıcılık" isimli kitabına gülüp geçmek mümkündür. Hatalarıyla, naif modernizmiyle, safça hayalleriyle, tutarsızlıklarıyla gerçekten de hafife alınacak tarafları yok değildir. Fakat diğer taraftan, yazarın samimiyeti, bazı insancıl yaklaşımları düşünüldüğünde ve dönemin zor şartları içinde değerlendirildiğinde, çok daha müspet bir imaj ortaya çıkabilmektedir. Özellikle de bugün hâlâ çocuklarımıza okuttuğumuz bazı ders kitaplarının kalite ve içeriği hatırlanacak olursa, bundan seksen yıl önce kaleme alınmış bu iddiasız eserin bazı meziyetleri daha kolay değerlendirilebilecektir.

1. Bu kitapçığın da arasında bulunduğu bir çuval kitabı yıkılan bir evle birlikte yok olmaktan kurtaran ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'ne teslim etmek nezaketini ve duyarlılığını göstermiş olan Sayın Ülker ve Ertuğrul Tanören'e sonsuz teşekkürü borç biliriz. Bu kurtarmada emeği geçen ve aracılık eden Tarih Bölümü lisansüstü öğrencilerinden Günhan Börekçi'ye de ayrıca teşekkür borçluyuz. Kitabın aslında seksen sayfadan ibaret olmadığı, son okuma parçasının arkasından her zamanki alıştırmaların gelmemesinden tah-

min edilebilir. Sayın Nedret İşli'nin elinden geçmiş olan bu kitabın başka bir kopyasını 88 sayfalık diye not etmiş olması da bunu teyit etmektedir. Fakat eksik sayfaların içeriğinin çok farklı olmayacağını ve bu kitabın başka bir kopyasını bulmanın zorluğunu düşünerek bu makaleyi eksik nüsha üzerinden bitirmemizin mazur görüleceğini ümit ederiz.

2. Kitabın arka kapağında verilen listede şu kitaplar yer almaktadır:
1- *Syllabaire Orkhan (1er livre de Berlitz)* (Orhan heceliği)
2- *1er livre de Berlitz illustré. Tédrissi-Lissani-Turquie* (Berlitz Metodu Birinci Kitabı. Tedrîs-i Lisân-ı Türkî)
3- *1er livre de Berlitz illustré. Tédrissi-Lissani-Françavi* (Berlitz Metodu Birinci Kitabı. Terdîs-i Lisân-ı Fransevî)
4- *Cours graduê de langue française* (Fransızca Lisanı Tedricî Dersi)
5- *Morceaux choisis de lecture à l'usage des écoles primaires* (İlkokullara Mahsus Okuma Parçaları)
6- *2e livre de la Méthode Berlitz pour l'enseignement de la langue française* (Berlitz Metodu İkinci Kitabı. Tedrîs-i Lisân-ı Fransevî)
7- *Ottomanisme rationnel. Cours élémentaire* (Aklî Osmanlıcılık. İptidaî Ders)
8- *Ottomanisme rationnel. Cours moyen* (Aklî Osmanlıcılık. Orta Seviyeli Ders)
Bunlara ilâveten bir de yazarın *Les 30 tableaux muraux* başlıklı ilkokullar için duvara asılacak panoları olduğu aynı listeden anlaşılmaktadır. Elimizdeki *Ottomanisme rationnel*'in *Cours primaire* (İlkokul dersi) ibaresiyle yayımlanmış olması, yukarıda geçen aynı başlıklı iki kitabın arasında bir seviyede yer alan üçüncü bir kitap olduğunu düşündürmektedir.
Diğer kaynaklardan yazarın tespit edebildiğimiz basılı eserleri ise şunlardır: *Berliç Usulü Üzere Musavver Hikâyeler*, İstanbul, Matbaa-i Artin Asaduryan ve Mahdumları, 1912, 88+2 s.; *Metod Berliç'den Tedris-i Lisân-ı Fransevî. Kısm-ı İbtida'î. Birinci Kitab*, İstanbul, Ahmed İhsan, 1322/1904, 102 s.; Hagop Mateosyan, 1327/1911, 124+2 s.; Matbaa-i Âmire, 1332/1916, 104 s.; Sancakcıyan Matbaası, 1340/1924, 104 s. (listede 3 numara), *Metod Berliç'den Tedris-i Lisân-ı Fransevî. Kısm-ı İbtida'î. İkinci Kitab*, İstanbul, Araks Matbaası, 1912, 146 s. (listede 6 numara) ve *Metod Berliç'den Tedris-i Lisân-ı Türkî*, İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya, 1329/1913 (listede 2 numara) (Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul, 1971-1979, 5 cilt, no. 1.864, 13.334, 13.335). Bu bilgilere dikkatimizi çekmiş olan Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü öğrencilerinden Cüneyd Okay'a ve kitapların tam künyesiyle değişik baskılarını tespit eden Librairie de Péra'dan Sayın Nedret İşli'ye çok teşekkür ederiz. Orhan Salahaddin Bey'in kitaplarında kullandığı "Berliç metodu", M. D. Berlitz tarafından lisan öğrenimi için geliştirilmiş olan metottur. Bu metot, birçok lisanda kullanılmış, hatta dünyada Berlitz okulları zinciri kurularak metoda uygun lisan öğrenimi kurumsallaşmıştır. Bu tür bir okul 1920'lerde İstanbul'da İstiklal Caddesi no. 371'de faaliyet göstermiştir. 1912 baskısı *Metod Berliç...* kitabından Orhan Salahaddin Bey'in ayrıca İstanbul Berlitz okulunda da hocalık yapmış olduğu anlaşılmaktadır.
3. Hagop Mattéossian veya Matheossian'ın matbaası İstanbul'da Rıza Paşa Sokağı'nda no. 25'teki Amerikan Han'ın (Bible House) 19 ve 21 no.'lu odalarında ve Fincancılar Sokağı no. 25'te bulunmaktaydı (*Annuaire Oriental. Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Orient*, İstanbul, The Annuaire Oriental Ltd., 1914, s. 885).
4. "Asâr-ı âciziyi mekteblerine kabul arzusunda bulunan müdir veya muallim efendilerin doğrudan doğruya zîrdeki adrese müracaat ettikleri takdirde, kitapçılara bırakılan bey'iyye esmânının kendilerine terk olunacağı ve bu suretle fakir çocukların istifadelerine hidmet edilmiş bulunacağı beyan olunur." Aynı ihtarın Fransızcası komisyondan ve fakir çocuklardan bahsetmemektedir.

48 Ottomanisme Rationnel

19. Stamboul.

Voyez cette nature[1] enchanteresse![2] Voyez ces deux rives[3] du Bosphore qui semblent, sous le soleil, comme une palette[4] merveilleuse[5] émaillée[6] de mille couleurs changeantes[7] ces mosquées[8] majestueuses[9] dont le dôme s'arrondit gracieusement[11] dans l'atmosphère[12] limpide,[13] ces édifices,[14] ces monuments[15] antiques[16] qui évoquent[17] une histoire glorieuse,[18] ces campagnes,[19] ces montagnes, ces forêts, ces vastes étendues[20] dont on peut, avec de l'intelligence et du travail, tirer d'inépuisables[21] richesses.

1. La nature
2. Enchanteur, eresse (*adj.*)
3. La rive
4. La palette
5. Merveilleux, se (*adj.*)

Kitabın 48. sayfası.

5. Kitaba bu açıdan yaklaşmak ayrı bir ihtisas konusu olmakla beraber, kullanılan metodun kötü, düzensiz, tutarsız ve pedagoji anlayışından yoksun olduğunu söylemek mümkündür.
6. Özellikle bkz. Zafer Toprak, "Belge: 80. Yıldönümünde 'Hürriyetin İlanı' (1908) ve 'Rehber-i İttihad'", *Toplum ve Bilim*, sayı 42 (Yaz 1988), s. 157-173. 1325 (1909) tarihinde Müstecâbizâde İsmet tarafından yayımlanan bu kitapçık, ilkokul çocuklarına yönelik "terbiye-i medeniyye ve ahlakiyye ve ma'lûmât-ı nâfı'a-i muhtasarayı şâmil" bir "kırâ'at risâlesi" olup, "Vatan - Osmanlı Devleti", "Vatanperverlik", "Vatan ve İnsaniyet", "Hürriyet", "Müsâvât", "Meclis-i Meb'ûsân yâhûd Millet Meclisi", "Pâdişâh", "Askerlik" türünden başlıklardan anlaşılacağı gibi, çok daha açık bir şekilde yurttaşlık bilgileri vermeyi amaçlayan bir eserdi.
7. *[Omne tulit punctum, qui miscuit] utile dulci*, yararlıyı tatlıya [karıştırmayı bilmiş olan bütün oyları aldı]: Horatius'un (MÖ 65-8) *Ars Poetica*'sının (Şiir Sanatı) 344. mısraının sonu. Takdir veya tasvip toplamak için yararlı şeylerin hoş şeylerle beraber teklif edilmiş olmasını ifade etmek için kullanılır.
8. Kullanılan kelime *pittoresque*.
9. Kullanılan kelime *artisans*, yani zanaatkârlar.
10. Bu tercümelerde rastladığımız bazı yanlışları, ilginç noktaları veya tutarsızlıkları metinlerde dipnot şeklinde vermekteyiz.
11. Anaïs Ségalas (1814-1893) yılları arasında yaşamış Fransız kadın yazar (Camille Flammarion, *Dictionnaire encyclopédique universel*, Paris, Ernest Flammarion, c. 8, s. 425).
12. Victor-Richard de Laprade (1812-1883), Fransız şair (*age*, c. 6, s. 58).
13. Pierre de Ronsard (1524-1585), Pleïade okuluna mensup en büyük Fransız şairlerinden (*age*, c. 8, s. 259).
14. Jean de la Fontaine (1621-1695), fabllarıyla meşhur Fransız şairi (*age*, c. 6, s. 19).
15. J.-P. Claris de Florian (1715-1794), fabl ve roman yazmış Fransız yazarı (*age*, c. 4, s. 605).
16. Buram buram Avrupa kokan bu hikâyelere ilaveten, 26. okumanın resmi de gösterilebilir: Okumanın "kahramanı" Adile'yi tasvir etmesi beklenen resimdeki küçük kız sanki Lewis Carroll'dan alınmış bir fotoğrafı daha çok andırmaktadır.
17. Üstelik Halim'in annesi geleneksel düşünce ve bilinç eksikliğinin bir örneği olarak kullanılmaktadır.
18. Buna tipik bir örnek, Alman çocuk literatürünün klasiklerinden *Der Struwwelpeter*'dir. Heinrich Hoffmann tarafından 1847'de kaleme alınıp resimlenen ve günümüze kadar yayımlanmaya devam etmiş olan bu eserde suç ve ceza örneklerinin en şiddetlileri yer almaktadır. Kibritlerle oynayan küçük bir kız yanıp kül olmakta, bir avcı tavşan tarafından vurulmakta, parmağını emen bir çocuğun parmağı kesilmekte, çorba içmeyi reddeden diğer bir çocuk dört gün sonunda incelip ölmektedir. Bu korkunç nasihatnameler şüpheye mahal vermeyecek açıklıkta resimlerle desteklenmiştir (H. Hoffman, *Der Struwwelpeter*, Erlangen, Pestalozzi, tarihsiz).
19. Bu açıdan, esasen bir Fransızca lisanı ders kitabı olan bu kitabın hiç bir yerinde Fransız veya Fransızca sözünün geçmiyor olması belki de bilinçli bir harekettir.
20. Z. Toprak, *agm*, s. 163.
21. Fransızcada bile *bureaucrate* ve *bureaucratie* sözcükleri negatif değerler içermekten daha nötr bir konuma tedricen gelmiş sözcüklerdir. Kelimenin kökünde yatan iktidar (κρατεω) sözcüğü gerçekten de memur iktidarına atıfla, çoğunlukla suiistimali çağrıştıran bir değer yargısını beraberinde getirmektedir. Daha sonraları bu menfi içerik azalmış, alaycı ve ironik bir mana taşıyabilmekle beraber, hemen

hemen memur ile eşanlamlı hale gelmiştir. Bu gelişme *bureaucratie* kapsamında daha da belirgindir: Memurların iktidarından bugün anladığımız manada bürokrasiye dönüşerek, terimin olumsuzluğu tamamen yok olmuştur. Dönemin Fransızca-Türkçe lügatleri de aynı menfi tutumu genellikle sergilemektedir:

"Bureaucrate: Muamelat-ı kalemiyeye ifratla riayet eden kâtib veya memur. Kalemde nüfuzlu memur. [Cem.] Ketebe-i aklâm, hulefa-yı aklam, memurin-i aklâm.

Bureaucratie: Aklâm memurin ve rüesâsının tahakküm ve nüfuzu. Aklâm heyetinin umur-i idare üzerindeki hükm ve nüfuz ve tesiri.

Bureaucratique: Memurin-i aklâmın nüfuzuna müteallik. Kalem kâtiblerine ve bunların ahval ü âdâtına aid, müteallik. (Şemseddin Sâmi [Frasçhery], *Resimli Kamûs-i Fransevi. Fransızca'dan Türkçe'ye Lugat Kitabı*, 3. ve 4. tab, İstanbul, Mihran, 1318/1901 ve 1322/1905, s. 356)

22. Bu konudaki dönemin başlıca toplumsal model ve görüşleri için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 30-33.

OKUMA PARÇALARI

1. KİTAP

Öğretmen öğrencilerine der ki: "Çocuklarım, elinizde ilginç hikâyeciklerle dolu bu kitapçığı tutmaktasınız. Muhakkaktır ki daha âlim olduğunuzda tanıyacağınız daha önemli kitaplar vardır. O zamana kadar, bana bir kitabın ne olduğunu söyleyebilir misiniz?"

Küçük öğrenciler birbirlerine bakıp başlarını öne eğdiler. Öğretmen, şirin saflıklarına gülümseyerek tekrar söz aldı:

"Çocuklarım, bir kitap, iyi bir kitap, bütün bir dünyadır. Onun içinde, günümüzde bir insanın onlarsız ne kendine ne de (daha da önemlisi) ülkesine yararlı olamayacağı bilgileri bulursunuz.

Kitaplarda, insanların nasıl doğup öldüklerini, toplumu[1] karşı olan görevlerinin ne olduğunu, denizlerin dibinde ve arzın derinliklerinde[2] bulunan hazineleri, çiçeklerin neden tatlı kokular çıkardıklarını ve gözlerinizi mest eden güzel renklerini nereden aldıklarını, kuşların güneşin altında şarkı söylerken hangi Yüce Yaradan'ı selamladıklarını öğrenirsiniz.

Hayrete düşürecek bir şeydir! Kitap sayesinde, zihniniz uzaya doğru yükselir, yıldızlara doğru uçar, onların ışığında aydınlanır.

İyi kitapları sevin ve okuyun, çocuklarım, zira onların sayesinde şunu söylemeye hak kazanırsınız: Ben bir insanım."

2. ÇALIŞMADAN SONRA

Zamanınızı okulda iyi bir şekilde kullandıktan sonra, gününüze bir gezinti ile son verin.

Ağaçların ve açık mekânların olduğu yerleri tercih edin. Gördüklerinizi iyice inceleyin: küçük bir ayrıntı[3] ilginizi çekebilir, bir fikrin doğmasına sebep olabilir. Gerçek okul, arkadaşlarım, okulun dışındadır. Tabiatı inceleyerek meşhur olmuş insanlar vardır.

Bu tür bir gezintiden sonra, evinize döndüğünüzde, kalbiniz neşeyle dolacaktır.

Ama memnuniyetinizin tam olması için, öğrencilik vazifelerinizi yapmış olmanız ve ebeveyniniz ile hocalarınızın da sizden memnun olması gerekir.

3. NİNE VE KÜÇÜK KIZ

Sabah erkenden nine kalkmış, mütevazı ve temiz odada pencerenin yanına oturuyor. Onu çok seven torunu yanına geliyor. Şirin elleriyle ona sütlü kahvesini hazırlarken, ihtiyar kadın da burnunda gözlükleriyle örgü örüyor. Her ikisi, gençlik ve ihtiyarlık, mutlulukla gülümsüyorlar.

Ah! ne hoş ve dinlendirici bir manzara! Camdan giren sabah ışığı porselen fincan ve kahvedanın üzerinde cila gibi parlıyor. Bir tabakta duran ekmeği birazdan nine sıcacık kahvesine daldıracak.

Küçük kızın sapsarı saçlarının altında ne tatlı ve hoş bir yüzü var! Yanakları gibi pembe elbisesi göğün taze ışıltılarını yansıtıyor. Ninesi sütlü kahvesini yudumlarken, tatlı çocuk da onu eğlendirecek bin bir güzel söz söyleyecektir.

4. MUZİPLİK

Durup bir bakın: Gözünüzün önündeki manzara hoş değil mi? Uzakta birkaç köy evinin kırmızı damlarının lekelediği mavimsi ufuk. Sağda ve solda ağaç demetleri.

Kısa etekli ve muzip ifadeli bu küçük köylü kızı ne yapıyor? Kolu havada, parmakları arasında bir taş tutuyor. Ya kocaman ağacın arkasında yarı saklanmış ve arkadaşının hareketine gülümseyen diğer kız?

İkisi de nehir kenarında balık tutan genç oğlana takılıyorlar. Sanki o da iki kızın onu rahat bırakması için yalvarıyor, çünkü bir taş oltasının yanına atılmış, balıkları da herhalde kaçırmış bile. Ama küçük maskaralar muzipliklerine son vermek istemiyorlar sanki.

Bu ne hoş tablodur ve bu manzaradaki ilkbaharın havası bu çocukların tazeliği ve saflığı ile ne kadar uyum göstermektedir. Bu tür görüntüler, kırların insan cesetlerinin örtüsü altında tekrar yeşeremeyeceği bu korkunç savaş zamanında zihni ne kadar cla dinlendiriyor!

5. OLUMLU MERAK

Şevket meraklıdır, fakat bu yararlı bir meraktır. Komşularda olup bitenle ilgilenmiyor. Arkadaşlarının sohbetlerini [gizlice] dinlemiyor. Sadece öğrenmeye, bilmeye, tanımaya meraklı. Yavaş yavaş egzotik malların yerini almaya başladığı o güzel malları üreten ihtiyar sanatkârların bulunduğu dükkânların önünde duruyor. Kuyumcuların, hakkâkların, tornacıların, çilingirlerin, ustaların eserlerini yaratmak için nasıl çalıştıklarına bakıyor.

Şevket bürokrasiyi sevmiyor. Pratik, modern bir sanat öğrenmek istiyor. Ülkesinin bundan böyle ticaret ve sanayi olmadan yaşayamayacağını ve zenginleşemeyeceğini şimdiden hissediyor. İşte onun için meraklıdır ve öğrenmek istiyor.

Bu meraka hepiniz sahip olun, çocuklar. Yararını göreceksiniz.

6. GÜNEŞ

Güneş, fakirlerin kömürü, ısındıkları odundur. Onlar ki nadiren evlerinde ateş görürler, güneşe, onları ısıtmak[4] için hiçbir karşılık istemeyen güneşe giderler.

Bencil zenginler narin ciltlerini yakan kızgın ışınlardan şikâyet ederken, fakirler yalvaran bir sesle bağırırlar:

Tanrım, güzel güneşini mümkün olduğu kadar uzun müddet bize bırak! Zira acımasız kış geldiğinde, kömür alacak paramız olmayan bizler ne yaparız?

Çocuklar, bu zavallıları düşünün ve dualarınızda deyin ki: "Merhametli Allahım, onların âciz çağrılarını kabul et."

7. KEMAL'İN ODASI

Kemal'in odası ne kadar da temiz! İçinde küçük yatağı, bir de okuldan döndüğünde okuma kitabını, defterlerini, kalemini koyduğu küçük bir çalışma masası var.

Pencerenin kenarındaki iki çiçek saksısının narin renkleri[5] gözleri okşuyor. Bunların hepsine de çok iyi bakıyor, mobilyanın üzerine bir zerre toz bile konmasını istemiyor.

Akşamları, yemekten sonra Kemal, çalışma masasına oturup ertesi gününe ödevlerini hazırlıyor. Ama işte annesi giriyor ve ona çocukların erken yatması gerektiğini söylüyor. Kemal hemen soyunup elbiselerini bir iskemleye yerleştirip yatağa giriyor. Annesi onu gözlerinden öpüyor ve annesinin bu öpücüğünün altında gözkapakları kapanıp uyuya kalıyor.

Gök renkleriyle ve melek kanatlarıyla dolu nefis rüyalar görecektir.

8. İYİ BİR İDMAN

Deniz, masumiyetin bakışı gibi sakin ve saf. İlkbaharın nefesi dalların[6] arasında oynaşıyor ve havada hoş hışırtılar[7] duyuluyor.

Bir kayık, Rahmi Bey'in yalısının taraçasına bağlı duruyor.

-Baba, diyor on yaşındaki Celal, denizde küçük bir gezinti yapmama müsaade eder misiniz? Kendim kürek çekmek istiyorum.

-Yeteri kadar kuvvetli değilsin evladım, diye cevap veriyor Rahmi Bey.

-Hayır, hayır, kuvvetliyim, görürsünüz.

Baba pes ediyor. İhtiyar bir hizmetkâr hafif kayığın içinde yerini alıyor ve Celal küreklere sarılıyor. Elinden geldiğince kürek çekiyor, hatta bir defasında da kayığın dibine doğru kayıveriyor. Ama doğrulup kürek çekmeye devam ediyor. Nefes nefese kalıyor, alnından ter damlıyor. Ne önemi var, mutluluk duyuyor.

Aşırıya kaçmadıkça bu idman adalelerine esneklik getirecektir; ve sıhhatli, kuvvetli bir çocuk olacaktır.

9. ÇİÇEKLER

Güzel bir mayıs günü, Zarif Bey oğlunu kırlara götürmüştür. Çocuk çimlerde yürüyor, kelebek kovalıyor, papatya topluyor. Gerçek bir mutlulukla havayı içine çekiyor. Ama bir şeye de şaşırıyor.

-Baba, diye soruyor, bahçenizde çiçeklerin yetişmesi için bahçıvan onları suluyor. Bu kırda ve dağda gördüğüm bu kadar çok çiçeği kim suluyor? Onları sulayan bahçıvanlar mı var?

-Hayır evladım, diye cevap verdi babası. Bu kır çiçeklerine bakan Ulu Bahçıvan sana da hayat verip hayatını bağışlayandır. Her sabah bu güzel çiçeklere onları ölümden kurtaran çiyi gönderir.

Sana böyle bir manzara ihsan ettiği için ona şükret.

10. KİBİR

Reşid, zengin bir mal sahibinin oğludur. Onu çevreleyen lüks, kalbini biraz sertleştirmiş. Güzel elbiseler giyip bir hizmetçi tarafından takip edilmeyen kendi yaşındaki bütün çocukların aşağılanmayı hak ettiklerini düşünüyor.

Okulda iyi giyinmemiş olan arkadaşlarına yaralayıcı sözler söylüyor: Bazılarını üzüntüden ağlattı.

İyi bir insan olan babası, ona sık sık der ki "Evladım, fakirlere hor davranma. Allah'ın bize verdiği serveti Allah bir gün geri alabilir. Gerçek zenginlik kalptedir. Tevazu göster, acizleri kendinden uzak tutma. Ve şunu da iyice hatırla.

Bir gün gelebilir ki, fakirlik senin de kapını çaldığında, hakir görmüş olduğun arkadaşlarına başvurmaya mecbur olursun. Görüyor musun, kibirden bir yılandan gibi kaçmak gerekir."

11. SONBAHAR

Sonbahar, tatlılık ve hüzün dolu bir mevsimdir.

Özü biten ağaç yaprakları sararıp düşerler. Pas renkli bir örtüyle yeri kaplarlar.

Rifat, babasıyla beraber, ormanın bir patikasında gezinmektedir. Hüzünlü bir ses çıkartan yaprakların üzerinde tepinerek eğleniyor.

"Bu yapraklar neden sapsarı?" diye soruyor çocuk babasına. Daha önce zümrüt yeşiliydiler.

-Bıyıklarıma, saçlarıma bak, diye cevap verir babası. Eskiden simsiyahtılar. Şimdi yaşlanmaya başladığımda kırlaştılar. Sonbahar senenin olgunluk dönemidir. Ama gelecek sene ve ondan sonraki seneler bu ağaçlar güzel yeşil süslerine tekrar kavuşacaklardır; halbuki bizim kaybolan gençliğimiz geri gelmeyecektir.

"Evladım, tazelik yıllarından öğrenmek ve hayattan sağlıkla istifade etmek için yararlan. Acele et: İnsanların baharı senenin baharından daha çabuk gelip geçer."

12. SIRIK

Bu resimde ne kadar gençlik ve güzellik dolu bir manzara gösteriliyor. Mevsim bahardır. Kırlar parlak yeşil kadifeden bir halı gibi uzayıp gidiyor. Uzakta bir kaç inek bu taze otlarda gezinip otluyorlar. Sağda eğilmiş bir kadın evde kullanacağı otları topluyor, solda ise bir köylü sakin bir şekilde balık avlıyor.

Ama sahne bir sırığın etrafında kavga eden bir oğlan ile iki kızın arasında daha canlı bir hal alıyor.

-Bırakmayacağım işte!

-Senden alacağız onu!

-Hayır!

-Evet!.. Küçük adam yeneceğinden emin güçlülerin izzet-i nefsiyle çekiştiriyor. İki küçük kız ayaklarını sağlam basıyorlar. Bu saf mücadele gülücükler, bağırmalar ve meydan okumalar eşliğinde uzayıp gidiyor.

Sonunda, sırık genç köylünün elinde kalıyor ama sırt üstü şiddetli bir şekilde düşüyor. Kalın otlar düşüşünü yumuşatıyor.

Küçük kızlar gittikçe kahkahalar atıyorlar, bembeyaz dişleriyle.

Uzaktan oyunlarını takip eden ihtiyar köylü hüzünle düşünüyor: "Ah! Keşke onların yaşında ve masumiyetinde olsam!"

Onlar da büyüyeceklerdir ama inşallah mümkün olduğu kadar az insanlık acısı çekerler.

13. EĞİTİM

-Ama, diyordu küçük Memduh babasına, okuma biliyorum, yazma biliyorum, hatasız toplama yapıyorum.

Daha ne öğrenmek lazım? Artık okula gitmek istemiyorum!

-Bu bilgiler çok azdır, zavallı küçüğüm! diye gülümseyerek cevap verdi babası. Zamanımızda, her şey dört nala, elektrikle gidiyor. Bu hızlı gelişmede bir işe yaraman için, çok öğrenmen gerekir. Artık kendi yağımızda kavrulmuyoruz. Ülkemiz Batının bütün ülkeleri ile ilişkiler içinde. Birçok idarenin, şirketin başında yabancılar bulunuyor. Öğrenimini birkaç yabancı lisan ve bazı pratik bilimler öğrenerek tamamlaman gerekir.

-Bu kadar çok şey öğrenmek zor! dedi Memduh, yüzünü buruşturarak.

-Diğerleri nasıl yaptılar? diye cevap verdi babası. İradelerini kullandılar. İrade gücü ile, evladım, hayatta hemen her zaman başarılı olunur.

14. KAR

Kar, bu dünyada hiçbir şeyi olmayanların dehşetidir. Halbuki kar güzeldir. Şiirselliğiyle hiçbir ipeğin yarışamayacağı bir beyaz paltoyu bütün tabiatın üzerine örter. Rahat bir odada bulunurken, kar tanelerinin ahenkli bir şekilde düşüşünü seyretmek gerçek bir zevktir. İyice örtünmüşken zambak rengindeki kırlarda bir gezinti yapmak sıhhatli ve zevklidir.

Ama fakirin evi çıplaktır ve aşınmış giysileri onu soğuğa karşı koruyamıyor. Fakir kardan korkar.

15. KARINCALAR

Müfid, bir vadiden geçerken yerde bir delik gördü. Çalışkan karıncalar deliğe giriyor, biriktirmiş oldukları küçük erzakı bırakıp başka ganimetler için tekrar çıkıyorlardı. Acımasızca bir topuk darbesi vurarak zavallı küçük hayvanları ezdi ve yeraltındaki evin girişini tıkadı.

Oradan geçen biri, bu vahşet hareketini görerek, Müfid'e şöyle dedi:

-Sen kötü bir çocuksun. Bu karıncaların sana ne kötülüğü dokundu?

-Ayağımın altında neden böyle hareket ediyorlar? diye cevap verdi acımasız çocuk. Daha uzak bir yer seçemiyorlar mı?

-Ya insanlar, küçük barbar, hayatlarında ne aptallıklar yapmazlar ki? Neden bu zavallı karıncalardan sahip olduklarından daha fazla zekâ bekliyorsun? Bunu yapacağına, bize verdikleri dayanışma ve ileri görüşlülük dersinden ilham al ve bir daha da onlara zarar vermemeye bak.

16. KAPALIÇARŞI

Kapalıçarşı'ya gidip bir göz atmak her zaman ilginçtir. Orayı gezmemiş turist yoktur. Eski İstanbul'un hoş bir kalıntısıdır.

Parıltılı kumaşlar, rengârenk ipekliler,[8] işlemeler, pabuçlar, yazmalar orada çok hoş Doğulu bir iz bırakırlar. Dar sokaklarının labirentinde, dükkân sahipleri tekrarlanan çığırmalarını geçenlere yöneltirler ve onların bir şey almasını beklerler.

Ama İstanbul'da eski olan her şey gibi, Kapalıçarşı da değişiyor ve yakında elektrik oraya göz kamaştırıcı ışık dalgalarını serpecektir.

Çok güzel olacaktır ama artık Doğulu olmayacaktır.

17. KUŞ AVI

Bir cuma günü birkaç çocuk Beykoz çayırında eğlenmek için bir araya gelmişler. Ama eğlenceleri çok gaddarca. Bir ağ kurmuş, yakınına da içinde ispinoz kuşlarının ve saka kuşlarının şarkı söylediği kafesler koymuşlar (buna çığırtkan denir). Seslerini duyan başka kuşlar oraya gelip tuzağa düşüyorlar.

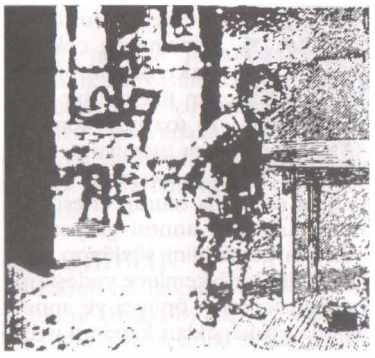
Küçük avcılardan bazıları (Hay! Yaramazlar!) yakalanan kuşların kanatlarını[9] kesmek hatta onları öldürmek istiyorlar.

Ama Safvet orada. Böyle bir meşgale seçmiş olduğuna pişman olan iyi kalpli bir çocuk. Arkadaşlarından ağların içinde korkudan titreyen zavallı küçük kuşlara acımalarını istiyor. O kadar ikna edici ki, bütün kanatlı mahpuslara hürriyetlerinin iadesine karar veriliyor.

Safvet iyi bir fiil işledi. Bu ona uğur getirecektir.

18. YIKICI

Münir dokuz yaşındadır. Anne ve babası tarafından şımartılmıştır. Okula hapse gider gibi gitmektedir. Arkadaşlarını tartaklıyor, derslerine çalışmıyor. Ama buna karşılık, iş babasının ona almış olduğu bütün oyuncakları kırmaya, parçalamaya geldiğinde, çok mahirdir. Biraz önce güzel bir elektrikli tramvayı parçaladı.

-Evladım, diyor ona babası, yıkmak kolaydır. Hepimiz gibi senin de düşünmen gereken, ülkemizin zengin olması için bina etmek, inşa etmektir. Sana verilen eşyaya iyi bak; eğer kazara bozulurlarsa, elinden geldiğince onları tamir et. Kısacası, yıkıma alışacağına hayata doğru yürü.

Ümit etmeli ki Münir sonunda babasının makul tavsiyelerini anlamaya ve uygulamaya başlar.

19. İSTANBUL

Şu sihirli tabiata bakın! Güneşin altında bin bir değişken rengin süslediği harika bir palete benzeyen Boğaz'ın iki yakasına bakın! Berrak atmosferde zarif bir şekilde kubbelerinin kavis çizdiği şu muhteşem camilere, şanlı bir tarihi hatırlatan şu eski binalara, abidelere, şu kırlara, şu dağlara, şu ormanlara, zekâ ve çalışkanlıkla sonsuz zenginlikler elde edilebilecek şu geniş arazilere [bakın].

Bunların hepsi sizindir, genç Osmanlılar. İyi bakmasını bilin; her şeyden önce bu hazineyi korumayı ve kullanmayı bilin, çünkü ona göz dikenler çoktur.

Ama bu muhteşem mirasınızdan istifade etmek için, vazgeçilmez üç şey gerekir: eğitim, çalışmak ve sebat. Bunu aklınızdan çıkarmayın ve bu yönde ilerleyin.

20. ÖMER BİN ABDÜLAZİZ

Bağdat Halifesi Ömer bin Abdülaziz, adaleti her şeyin üstünde tutarmış. Hiç kimseye kötülük etmemekle yetinmeyip, düşmanlarına bile iyi davranmaya çalışırmış. İçinde o kadar Allah korkusu varmış ki, her gecesini duayla geçirirmiş.

Bu melek kalpli padişahı zehirlemişler. Kendisi yataklara düşmüşken, ona zehiri vereni bulup huzuruna getirmişler. Çok yumuşak bir ifadeyle, Ömer bin Abdülaziz ona hangi amaçla bu suçu işlediğini sormuş. Adam cevap vermiş:

"Ey Emir-il Müminin! Bana teklif edilen bin liranın cazibesine kendimi kaptırdım."[10]

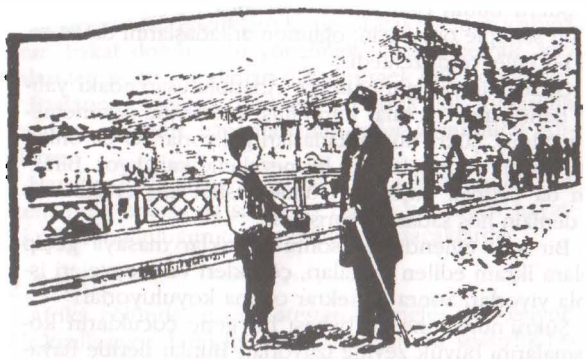
Halife bu meblağın beytülmala ihsan edilmesini emretmiş; sonra da, caniye dönerek demiş ki:

"Eğer ölecek olursam, idama mahkûm olursun. Haydi, kaç ki seni bulamasınlar."

Ne asil bir ruh!

21. KÜÇÜK KİBRİT SATICISI

Ali'nin anne ve babası büyük fakr ü zaruret içindeler. Kadın her zaman hasta, babanın hali de pek farklı değil. Sadece on yaşında olan zavallı Ali, onlar için çalışmak zorundadır. Kibrit satıcısı oldu. Sabahtan akşama kadar, Karaköy köprüsü üzerinde mevzilenerek, geçenlere kibrit kutularını uzatıyor. Kutularını verirken o kadar tatlı bir tarzı var ki, herkes ondan almaya çabalıyor.[11] Ama geçenlerden biri ona on paralık uzatıp kibrit istemeyince, Ali reddedip cevap veriyor:

-Efendim, ben dilencilik yapmıyorum, altı kutumu on paraya satıyorum. On paranızı geri alın veya bu altı kutuyu kabul edin.

Efendi ise bu mağrur ve namuslu sözlere hayret ediyor, ama kibritleri reddetmiyor.

Ali, okula giderse, iyi bir öğrenci, sonra da iyi bir yurttaş olacak.

22. MÜSTAKBEL DENİZCİLERİMİZ

Heybeli Deniz Harp Okulu'nda büyük bir faaliyet var. Vatanperverane bir gayret olabilecek en asil mesleklerden birini seçmiş olan bütün bu gençlere can vermektedir. Öğrenmek için acele ediyorlar. Onları gülmeye ve neşeye itmesi gereken yaşlarına rağmen, görünüşlerinde duygulandırıcı bir ağırlığın izi görülüyor. Günümüzde hayatın kadranını bölen saatler, trajik ve tantanalı saatler, onları üzerlerine düşen kutsal göreve gereğinden erken hazırlıyor. Babaları, ağabeyleri savaş meydanlarındalar. Bu düşünce onları kıskanç bir duyguyla titretiyor.

Ah, seneler ne yavaş akıyor! diye düşünüyorlar. Keşke biz de ülkemizin düşmanlarına karşı savaşma yaşında olsak.

Ve keder dolu gözleri esrarengiz denizi inceliyor. Ara sıra geçen savaş gemilerinin görüntüsü kalp atışlarını hızlandırıyor. Bir gün bu gemilerde, bin bir tehlikeye maruz, yaşayacaklar. Ne çıkar? Denizcilerin mezarı, Allah istediğinde, güzel ve derin denizdir. Yiğitlerin yüce ölümleri ruhlarını Yaradan'la birleştirirse, naaşlarını bir annenin okşamalarıyla beşikteki gibi sallayacak olan odur.

Küçük, tatlı denizci, ara vermeden çalış. Türk denizcilik tarihinde sık sık rastlanan kahramanlık örnekleri sana yön versin. Büyü ve kuvvetli ol. Seninle, senin sayende, vatan büyük ve kuvvetli olacaktır.

23. FİKRİ VE GÜVERCİNLER

Fikri terbiyeli bir çocuktur. Okula muntazaman gider, ödevlerini iyi yapar, amirlerine itaat eder.

Ders bitip de okuldan ayrılıp evine dönerken, Sultan Bayezid Camii avlusunda durur. Zira Fikri hayvanları çok sever ve bu camiin avlusunda tek tük yem peşinde gidip gelen birçok güvercin görülür.

Fikri kuşları büyük bir zevkle seyreder. Pembe ayak ve gagaları, parlak yeşil boğazları, zarif hareketleri onu memnuniyetten tebessüm ettirir.

-Gelin güzellerim, gelin tatlılarım! diye onlara seslenir. Ve onlar için saklamış olduğu ekmek kırıntılarını verir.

Güvercinler artık Fikri'yi tanıyorlar ve düşmanca bir hareketini bekledikleri diğer insanlardan kaçtıkları gibi ondan kaçmıyorlar.

24. KÜÇÜK BACA TEMİZLEYİCİSİ

Zavallı baca temizleyicisi! Soğuktan dondu! Nefesiyle küçücük ellerini ısıtmaya çalışıyor. Annesi, babası, hayatta kimsesi yok artık. Açlıktan ölmek istemiyorsa, çalışması, çabalaması gerekiyor. Ama hava o kadar soğuk ki, insan donuveriyor. Zavallı küçük Tanrı'ya yakarıyor.

"Ey Allahım! diyor, bana kuvvet ve cesaret ver. Zenginler, evlerinde rahat rahat ateşin önünde oturup onlara verdiğin nimetlere müteşekkir değiller."

Her şeye kadir olan, baca temizleyicisinin duasını duydu: Baca temizleyicisinin önünde çömelmiş olduğu evde oturan küçük Zehra'yı bu acıklı sahneye şahit etti. Zehra hemen pencereyi açtı ve zavallı öksüze kendisine kahvaltı için verilen ekmek dilimini uzattı. Buna bir de amcasının vermiş olduğu bir gümüş parayla bir çöreği kattı.

Bu iyiliği yaptıktan sonra, tatlı yaratık kalbinin memnuniyetle dolduğunu hissetti. "Ey Allahım, diyordu akşam yatağa girerken, annemi ve babamı bana bağışla."

İyilik yapanların gördükleri en büyük fayda, bu iyiliğin onlara sağladığı katıksız zevktir.

Fakirlere yardım edin!

25. ALAY

Bando önde, alay geçiyor. Anadolu'dan silah altına alınmış yakışıklı askerler bunlar. Topraklarını, ailelerini vatanın çağrısına uymak için terk etmişler. Vatan için, gerekirse tek söz etmeden ve gözlerini bayrağa dikmiş olarak ölürler.

Çocuklar, geride kalmamak için bacaklarını mümkün olduğu kadar açarak alaya refakat ediyorlar. Askerlerin tüfeklerine, kılıçlarına, üniformalarına hayranlıkla bakıyorlar. Şimdiden asker olmak isterlerdi.

-Zamanı gelecektir, çocuklar. Ama o zamana kadar okulu ihmal etmeyin. Eğitim bir milleti süngü kadar kurtarır. Canla başla çalışın, ülke size minnettar olacaktır.

26. TENEFFÜS

Teneffüs saatidir. Okulun bahçesinde, öğrenciler koşuyor, gülüyor, gürültülü bir şekilde konuşuyor, çeşitli oyunlar oynuyorlar. Bu beden hareketleri kanlarını kamçılıyor, yanaklarına canlı renkler geliyor, ciğerleri genişliyor.

Çocuklar teneffüsteyken. Adile, bir bankta oturmuş, arkadaşlarının oyunlarını seyretmekle yetiniyor. Adile çok iyi, çok söz dinleyen, çok dakik bir küçük kızdır.

Öğretmeni ona yaklaşıyor ve ona diyor ki:

-Teneffüste oynamalısınız. Sınıfta görevinizi yaptınız; diğerleri gibi bu istirahat[12] saatinden yararlanmanız[13] şarttır. Her şeyde ölçülü davranın. Evladım, gidin küçük arkadaşlarınızla eğlenin: sonrasında daha fazla şevkle bile çalışırsınız. Derslerin zihni kuvvetlendirdiği gibi açık havadaki oyunlar da vücudu kuvvetlendirir.

27. EŞEK

Eşek hor görülen ve diğer yük hayvanlarından daha kötü muamele gören bir hayvandır. Halbuki, iyi bakıldığında hiç de çirkin değildir. Sesi tatsızdır ama Galata'ya gidin, Gümrük'ün civarına, orada onun kadar tatsız insan sesleri duyarsınız.

Şafaktan önce kalkar. Sırtına ağır yükler vurulur ve sendeleyerek zar zor yürür. Onu uyandırmak için sahibi ona tekrar tekrar vurur. Sabahtan akşama kadar zahmet çekmesine ve sahibini beslemesine rağmen, ona az yemek verilir.

Hayvanlar konuşabilse insanlardan ne haklı şikâyetlerde bulunur, onlara ne öğretici gözlemlerde bulunurlardı!

28. KORKAK

Bir iskemle devrildiğinde, bir bardak kırıldığında veya bir kapı gürültülü bir şekilde kapanınca Hilmi ateş edildiğini zannederek bembeyaz kesilir. Geceleyin karanlık bir odanın önünden geçse, karanlıkta korkunç yaratıklar gördüğünü sanır. Titreyerek annesinin kollarında saklanır.

Bir gün gezintiye götürüldüğünde bir ağacın dibinde sakin sakin otlayan bir koyun gördü. Bunun üzerine debelenerek ve "Bir kurt! Bir kurt!" diye bağırarak kaçmaya başladı. Korkusundan kayarak su dolu bir deliğe düştü. Onu oradan sırılsıklam ve dizi yaralanmış olarak çıkardılar.

Bir çocuk için bu denli korkak olmak utanç vericidir.

Arkadaşları onunla alay ediyorlar ve kendisi de mütemadiyen mutsuz. Nefsi üzerinde gayret göstererek birçok başka kusurdan olduğu gibi, korkaklıktan kurtulunabilir. Gün gelir ki bu kötü duyguyu kovduktan sonra, gülerek denir ki: "Nasıl da bir gölgeden, bir koyundan, devrilmiş bir mobilyanın sesinden korkmuş olabilirim? Ne çocukluk ve ne utanç!"

İnsan sadece şeref ve vicdana karşı hareket etmekten korkmalıdır.

29. ÇOCUK EĞLENCESİ

Şükrü bütün okul senesi boyunca iyi çalıştı. Babası da bu sebeple onun için, oğlunun arkadaşlarını davet ettiği bir eğlence düzenledi.

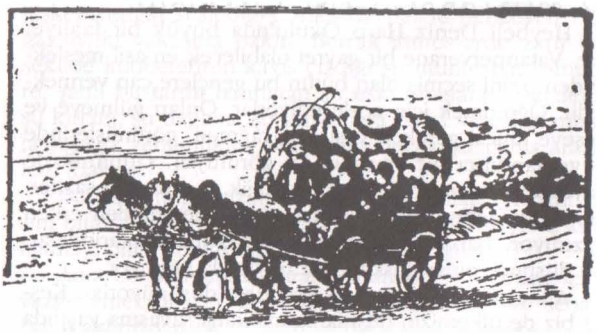
Güzel bir yaz günündeyiz. Anadoluhisarı'ndaki yalının bahçesinde masalar kurulmuş, üzerlerine şekerlemeler yığılmış. Şükrü'nün arkadaşları geliyorlar. O da onları yetişkin bir insan gibi, hoş bir nezaketle karşılıyor. Birazdan da oyunlar başlıyor. Gülme sesleri kuş cıvıltılarına ve denizin hoş sadasına karışıyor.

Bir saat eğlendikten sonra çocuklar masaya geçip onlara ikram edilen pastaları, çörekleri ve meyveleri iştahla yiyorlar. Sonra da tekrar oyuna koyuluyorlar.

Şükrü'nün anne ve babası bu genç çocukların koşuşmalarını büyük zevkle izliyorlar. Bunlar ileride hayatın engelleriyle karşılaşacaklardır; fakat okulda zamanlarını iyi kullandıkları takdirde bütün bunları yenebileceklerdir.

30. BAYRAM

Çocukların neşesi bayram geldi. Beyaz hilalli kırmızı küçük bayraklarla süslenmiş arabalarda, sıralar halinde sokaklardan geçiyorlar. El çırparak vatanperver şarkılar

söylüyorlar. Giysileri yepyeni, gülüşleri de samimi ve sesli, billurdan bir müzik gibi. Onlara kalsa, bütün gün arabadan inmeyecekler.

Arabacılardan biri, tatlı bakışlı bir ihtiyar, ak sakalının ardında gülümseyerek geçenlere göz kırpıyor. Kendisinin de bir zamanlar çocuk olduğunu, bayramlara katıldığını hatırlıyor. Sonra da bir damla gözyaşı gelip bakışlarını örtüyor: Memlekette kalmış olan karısını ve çocuklarını hatırlıyor...

Yürü arabacı! Kov bu üzücü düşünceleri. Yaşamak, ekmeğini kazanmak lazım.

31. OKUL ÇIKIŞI

Ellerinde çantalarıyla, küçük kızlar ve oğlanlar okuldan çıkıyorlar. Sınıfın havası onları biraz yormuş; ama

açık havada renkleri geri gelmiş; gevezelik edip gülüyorlar; cıvıltıları geçtikleri Eyüp' teki daracık sokağa canlılık veriyor.

Tatlı küçük kızların rengârenk giysileri hareketli bir ressam paletine benziyor. Bu öğrencilerden daha küçük veletler ve evinin kapısında yaşlı bir kadın onları seyrediyorlar. Bu manzara sanki geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği temsil ediyor.

Gelecek!.. Bu çocuklarınki ne olacak? Kader icabına bakar. Fakat doğru yolu yönelmek, gözleri berrak, vicdanları temiz, daima alınları dik yürümek onların elinde.

Başlarının üzerinde parlayan o berrak gök ruhlarının yansıması olacaktır, eğer atalarının erdemlerini miras edinirlerse.

Hayatın kaçınılmaz kavgalarından sonra, çalılıkların dikenlerinin arkasında sakladığı çiçeğe benzeyen hayattaki sakin mutluluğun tadına daha iyi varacaklardır.

32. DEVE

Afrika çölünde, rüzgâr ateşten bir nefes gibi esiyor. Gök kızıllaşıyor, tarifi mümkün olmayan bir sessizlik bu sonsuz yalnızlığın üzerinde hissediliyor.

İşte bir deve ritmik hareketlerle ilerliyor. Bir Arap göçebesi kamburlu sırtında çömelmiş; diğer bir Arap ona eşlik ediyor; sert kıvrımlı bornozlarında hortlaklara benziyorlar.

Dur!.. Namaz vakti geldi. İkisi de secdeye varıyorlar. Ve ufkun sonsuza uzandığı bu kuru tabiattaki bu namaz etkileyici oluyor. Bu muazzam çöldeki iki gezgin nereye gidiyorlar? Gölgelik vahaya ve serinletici kuyuya nerede rastlayacaklar?

Deve, hareketsiz ve ciddi, sakin ve yumuşak gözleriyle uzağa doğru bakıyor. Sağlam bacakları yiyecek ve içecek bir şey olmadıkça açlığa ve susuzluğa dayanıyor.

Eğer tesadüfen onlardan birine rastlarsanız, onlara şefkatle bakın, çünkü Araplar der ki "Deve Tanrı'nın bir hediyesidir."

33. MEMUR

Küçük Halim'in annesi biraz da bütün anneler gibidir: oğlunun büyüdüğünde memur olmasını istemektedir.

-Sizce, diyor ona kocası, yeteri kadar bürokratımız[14] yok mu? Sokaktayken etrafınıza bir bakın. İşçiler elektrik telleri döşüyorlar. Teknisyenler telefonların tesisatını denetliyorlar. Tramvaylar rayların üzerinde hızlı bir şekilde kayıyorlar. Yıkımlar var, inşaatlar var. Eski şeyler yerlerini yenilerine bırakıyor. Şantiyeler, fabrikalar, rıhtımlar, demiryolları, madenler, ormanlar, ticari denizyolları: İşte ülkemizin canlanacağı, Osmanlı gençliğinin, bir çocuğun annesinin memesini emer gibi, besleneceği kaynaklar bunlardır. Gözlerimizi o yana çevirelim. Hayata geri dönüş, milli hayat oradadır.

Babasını dikkatle dinlemiş olan küçük Halim, bir an düşündü ve bağırdı:

-Baba, büyük bir mühendis olmak istiyorum ve bir yığın eşya taşıyan o büyük gemilerden inşa etmek istiyorum. Çok para kazanmak istiyorum! O zaman da sana ve anneme bir at ile bir araba alırım.

Mutlu bir gülümsemeyle, anne ve baba geleceğin büyük gemi mühendisini öptüler.

34. HAVACILIĞIN CAZİBELERİ

Salih havacılarımız hakkında bahsedildiğini duydu. Bir de yukarıda, en yukarıda, fezada, kuş gibi havayı yaran bir tayyare gördü. O da uçmak, göklere kadar yükselmek isterdi. Ama nasıl?

Bir gün, hafif ahşaptan uzun bir kasa alıp, iki tarafına kartondan kanatlar takıp bahçeye taşır. Sonra da bu uydurma tayyareye oturup, beklemeye koyulur. Babası çıkagelir.

Eee Salih, bu kasanın içinde ne yapıyorsun? diye sorar.

-Beni göğe kadar götürmesi için rüzgârı bekliyorum.

Baba çocuğun sarışın kafasını okşayıp der ki:

-Uçuncaya kadar daha çok beklersin, zavallı Salihim. Bir tayyareye binip de elinle motoru ayarlamadan önce, uzun müddet zihnini eğitmen ve onu bilimin hazineleriyle doldurman gerekir. Bu arada gel, evladım, yarınki ödevini hazırlamana yardım edeceğim.

1. *Société* kelimesi burada toplum manasında kullanıldığı halde, dipnotta "cemiyet"ten önce "şirket" kelimesi geçmektedir.
2. Yazar, burada kullanılan *entrailles* kelimesinin mecazi anlamı olan "iç, derinlik" kelimelerini vermeyip, birinci anlamı olan "bağırsak" kelimesini vermekle yetinmektedir.
3. Dipnotta *détail* (ayrıntı, teferruat) kelimesinin bu manası atlanıp, "hurde fürûşluk, perakende satış" diye tercüme edilmiş.
4. Nedense *réchauffer* kelimesinin bu manası verilmeyip, yemekten bahsedildiğinde aldığı "yeniden ve tekrar ısıtmak" diye dipnotta tercüme edilmiş.
5. Kullanılan *nuances* kelimesi "derece-i muhtelife-i elvandan her biri" olarak tercüme edilmiş!
6. *Ramures* (dallar) "ağaç dal ve budaklarının heyet-i mecmuası" olarak tercüme edilmiş!
7. *Brussement* (hışırtı) "gürültü, velvele, şamata" olarak tercüme edilmiş.
8. *Soieries* buradaki manası olan ipekli kumaşlar yerine, tekil halinden hareketle "ipek ticareti" diye tercüme edilmiş. Kaldı ki tekil haliyle bile *la soierie*, ipek ticareti değil, ipek sanayii anlamındadır.
9. Büyük bir dikkatsizlik sonucunda *aile* (kanat) kelimesinin karşılığı olarak (*ail*'dan dolayı) "sarmısak" verilmektedir.
10. Burada ayartmak (*tenter*) veya ayartılmak (*être tenté*) manasında kullanılan *tenter* fiili, dipnotta sadece "kasd ü niyet etmek, denemek, tecrübe etmek, tasaddi ve teşebbüs etmek" olarak tercüme edilmiştir.
11. *S'empresser* fiili (acele etmek, yarışmak, çabalamak vs) yanlışlıkla "istical" yerine "istimal" olarak dipnotta tercüme edilmiştir.
12. *Délassement* sözcüğü (yorgunluk atmak, istirahat etmek) *délassement* ile karıştırılarak "metrukiyet" olarak tercüme edilmiştir.
13. *Profiter* (istifade etmek, yararlanmak) burada sadece "kâr etmek, kazanmak" manasıyla tercüme edilmiştir.
14. Burada kullanılan tercüme: "Muamelat-ı kalemiyeye ifratla riayet eden kâtib veya memur". Bu tarif, olduğu gibi Şemseddin Sâmi'nin lügatinden alınmıştır (Şemseddin Sâmi [Frashery], *Resimli Kamûs-i Fransevî. Fransızca'dan Türkçe'ye Lugat Kitabı*, 3. tab, İstanbul, Mihran, 1318/1901, s. 356 ve 4. tab, İstanbul, Mihran, 1322/1905, s. 356).

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İŞÇİ EĞİTİMİNİ AMAÇLAYAN BİR DERGİ

SANAYİ BAHÇESİ

CÜNEYD OKAY

19. Asrın sonlarından itibaren Osmanlı toplumu yeni kelimelerle (pedagoji, fotoğraf, gramofon, velespit vs.) tanışmaya başlamış, bazı kelimeleri de (fünun, fen, sanayi vs.) daha sık kullanır olmuştu. Tanzimattan beri Batının teknoloji ve sanayiine duyulan hayranlığın etkisinin de giderek artması ile, Avrupa kökenli icat ve teknolojik gelişmeler, daha Osmanlının günlük hayatına girmeden basında yer bulmuş ve sıcağı sıcağına okuyucuya aktarılmaya başlanmıştı. Kadın ve çocuk dergilerinde bile uzun uzun anlatılan Avrupa kökenli teknolojik gelişmeler için münhasır süreli yayınlar da ortaya çıkmıştı. Künyesinde "fenden" ya da "sanayiden bahseder" veya "fenni, sınai" ibaresi yer alan dergilerin sayısı yüzleri aşarken, adında fünun, fen ya da sanayi kelimesi geçenlerin miktarı da küçümsenmeyecek düzeye erişmişti. (Bu dergilere örnek olarak, *Fen, Fen Alemi, Fen Kıtaatı Mecmuası, Mecmua-i Fünun-ı Askeriye, Mecmua-i Fünun-ı Baytariye, Mecmua-i Fünun-ı Bahriye, Musavver Fen ve Edep, Rehber-i Fünun, Risale-i Fenn-i Baytari, Sanayi, Sanayi-i Alman ve Şark, Sanayi Rehberi, Ticaret ve Sanayi, Ziraat ve Sanat Tercüme-i Fünun Odası* verilebilir.) Hatta tamamen bir edebiyat dergisi olan ve edebi bir akıma adını veren dergide dahi fünun kelimesine yer verilmişti: *Servet-i Fünun*.

19. Asırda bu tip dergilerin en önde geleni şüphesiz *Mecmua-i Fünun*'dur. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin organı olarak aralıklarla 48 sayı yayımlanan dergi oldukça seçkin bir yazar kadrosuna sahiptir ve her türlü fen ve sanayi konularında yararlı bilgiler vermeyi amaçlar. Fizik, jeoloji, biyoloji, coğrafya gibi konuların ağırlıkla işlendiği mecmua kolay anlaşılabilir bir dil kullanmaya gayret etmiş ve okuyucuyu yukarıda söz edilen konularda bilgilendirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde de benzeri dergiler göze çarpmaktadır.

۹ ایلول ۱۳۲۶ پنجشنبه ۱۹ رمضان ۱۳۲۸

صنایع نفیسه

۱۳۲۸

وطنك ترقی صنعته ، ایشجیلرینزك تنویر افکارینه خادم هفته‌لك فنی وصناعی رساله‌در

صاحب امتیاز ومدیر مسئولی : علی رضا

آبونه‌شرطلری : ممالك عثمانیه‌ایچون یوسنه‌اکی پوسته‌اجرتیله برابر ۲۰ غروش، ولایات‌مجاوره‌ممالك اجنبیه ایچون سنه‌لکی سکز فرانقدر . اداره‌خانه : درسعادتده جغال اوغلنده روشن مطبعه‌سیدر .

نومرو ۱ نسخه‌سی [۲۰] پاره‌در برنجی سنه

9 Eylül 1326 Perşembe 19 Ramazan 1328

Sanayi Bahçesi

1328

Vatanın terakki-i sanatına, işçilerimizin tenvir-i efkârına hâdim haftalık tenni ve sınai risaledir.

Sahibi imtiyaz ve müdir-i mesulü: **Ali Rıza**

Abone şartları: Memleket-i Osmaniye için bir seneliği posta ücreti ile beraber 25 kuruş, vilayât-ı mümtaze ve memalik-i ecnebiye için seneliği 8 franktır. İdarehane: Dersaadette Cağaloğlunda Ruşen Matbaasıdır.

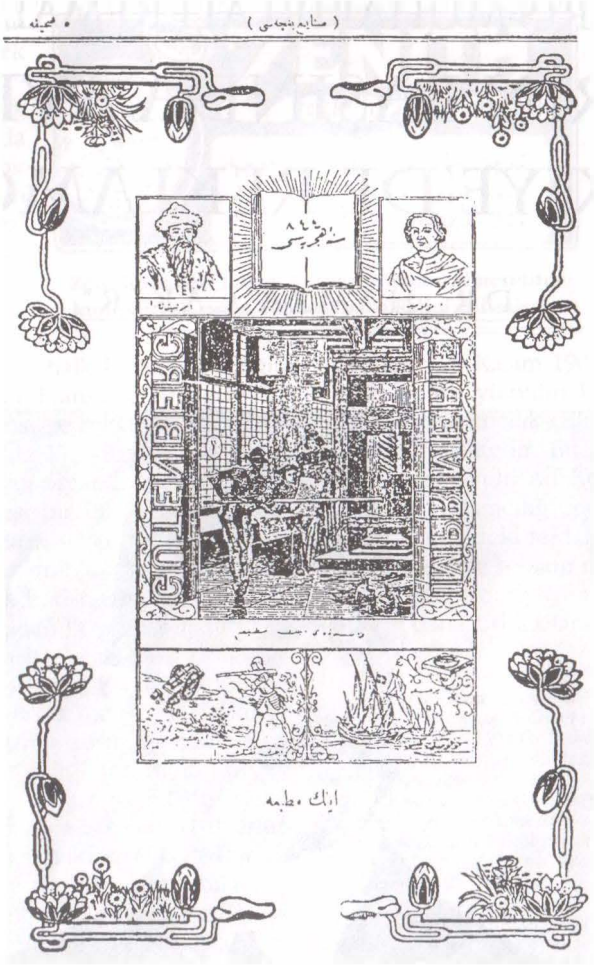
Numero 1 Nüshası 20 paradır Birinci sene

Bunlardan ilki 19 sayı yayımlanmış olan *Fünun ve Sanayi*'dir. "Hâsılat-ı safiyesinin yüzde onu İşçi Temin-i İstikbal [sigorta kavramına Osmanlıca karşılık bulma çabaları!] Sandığına terk edilmiş fenni ve sınai" haftalık mecmuanın ilk sekiz sayısı aksamadan yayımlanır. Daha sonra çeşitli aralıklarla 19 sayıya ulaşılır. Mısırlı Mehmed Safa yönetimindeki derginin amacı da işçileri çeşitli konularda eğitmektir.

Bu yazının konusu olan (musavver) *Sanayi Bahçesi* de, *Fünun ve Sanayi* ile aynı dönemde yayın hayatına başlamıştır. Hemen belirtmek gerekir ki *Sanayi*

Bahçesi gerek kısa süren yayın hayatı gerek yazar kadrosu ve gerekse muhtevası ile üzerinde durmayı pek de gerektiren bir dergi değildir. Bununla beraber kütüphane kataloglarında yer almamış olması (IRCICA kataloğu İstanbul 1986 ve Milli Kütüphane Kataloğu 1987) sebebi ile dergi hakkında kısaca bilgi verilmesi, bu alandaki literatüre az da olsa bir katkı olarak kabul edilebilir.

Sanayi Bahçesi'nin ilk sayısı 9 Eylül 1326 (22 Eylül 1910) tarihini taşıyor. "Vatanın terakki-i sanatına, işçilerimizin tenvir-i efkârına hadim haftalık fenni ve sınai risaledir" tanımlamasıyla yayımlanan derginin sahib-i imtiyazı ve müdir-i mesulü Ali Rıza ve nüshası da 20 para. Ali Rıza ilk sayının "Risalemizin Maksad-ı Teessüsü ve Mesleği Hakkında Birkaç Söz" başlıklı başyazısında ilk önce *Fünun ve Sanayi* dergisinden bahsediyor. Bu derginin hiçbir maddi menfaat beklenilmeden çıkarıldığını, kendisinin de bir nüshasını görünce çok iyi şeyler düşündüğünü ve "amele, işçi diyerek bu memlekette herkesin hakir gördüğü", insanların intisabı zül addettiği sanatın kendisini göstermeye başladığını yazan Ali Rıza, *Fünun ve Sanayi*'nin dokuz, on, on bir ve on ikinci sayılarının büyük güçlüklerle çıkmasından üzüntü duyduğunu belirtiyor. Bu sebeple *Fünun ve Sanayi*'e rakip değil ama refik olarak bir dergi çıkarmaya kara verdiğini söyleyen Ali Rıza "risalenin hükümetin icraatını tenkit eden siyasi bir risale" olmayacağını da ekliyor.

***Sanayi Bahçesi*'nde "ilk matbaa".**

Derginin geri kalan kısmı künyesinde de açıklandığı üzere "işçilerimizin tenvir-i efkârına hadim" bir şekilde düzenlenmiş. Cep feneri pili yahut kuru pil, Fransızcadan tercüme edilen ve çimento hakkında geniş bilgi veren bir yazı, ilk matbaa üzerine teferruatlı malumat, hesap ve tatbikatı ve "Sanayide Riyaziye ve Tatbikatı" gibi yazılar var. Bu son yazıya "Elhamdülillah meşrutiyet-i Osmaniyemiz sayesinde evlad-ı vatanın fikirlerinin açılıp tenvirine bilumum sanatkâr kardeşlerimizin menafiine" cümlesi ile başlanıp rejime gereken gönderme de yapılıyor. İlk sayının son bölümünü çeşitli malumat veren ve İsmail hakkı tarafından düzenlenen "Şundan Bundan" meydana getiriyor. Bu köşenin dikkate değer bilgisi İstanbul'da sanatla geçinme oranının binde dört olarak verilmesi. Ayrıca derginin sayfalarında çekiç, pense, tornavida, eğe gibi aletlerin resimleri de var.

16 Eylül 1326 tarihli ikinci sayının başyazısı da gene Ali Rıza tarafından kaleme alınmış ve "Sanayi" başlığını taşıyor. Bu yazıda Ali Rıza "Saye-i Meşrutiyette bugün memleketin her ciheti şule-i sanayi ile münteşir olmaya başladı" cümlesi dönemin bir karakteristiğini ön plana çıkarırken diğer yazıların işçilere yönelik olduğu görülüyor: Galvanoplasti, Model Çıkartmak Usulü, Altın ve Gümüş Kaplamak Usulü, Mesamatlı Kabın Suret-i İmali, Demirciliğin Tarihi, Türbin Sisteminde Yeni Bir Torpido ve Faideli Malumat.

Bunlardan başka bir de "Amerika'da Amele Tiyatrosu" başlıklı haber var. Yazan "Bir tesviyeci amele Ebünnüzhet". New York'taki "Komedi Fransez" isimli büyük tiyatro binasına "kırk paradan yüz paraya kadar tahavvül eden ücretlerle sınıf-ı amele"nin dahil olacağı ve bundan maksadın "amelenin dram hakkındaki seviye-i idrak ve irfanını ila etmek" olduğu belirtilen haberde gişelerde ameleye mahsus bilet satılacağı eklendikten sonra soruluyor: "Yarab! Acaba bizim memleketimiz amelesi de bu saadete nail olabilecek mi?"

Sanayi Bahçesi'nin mevcut iki sayısının muhtevası bundan ibaret. İkinci sayının sonundaki "Dinamo Resmini hakkâk yetiştiremediğinden gelecek haftaya tehir edildi" ibaresinden derginin en az bir sayı daha çıkmasının niyetlendiği anlaşılıyor.

Görüldüğü gibi *Sanayi Bahçesi* daha çok zanaatla uğraşan işçileri bilgilendirmeye yönelik bir yayın organı görünümünde. Zayıf muhtevası ve kısa yayın hayatı ile Meşrutiyet döneminde çıkıp kapanan diğer birçok süreli yayından ayırıcı bir özelliğe sahip olduğunu söylemek oldukça güç görünüyor. ■

İKDAM'IN PARİS MUHABİRİ ALİ KEMAL'İN GÖZÜYLE

1900'LERİN BAŞINDA AVRUPA VE TÜRKİYE'DE REKLAMCILIK

DR. HAMZA ÇAKIR*

Bir ürün veya kurum mesajının, bir görüş veya düşüncenin kitlelere iletilebilmesi amacıyla, çeşitli duyuruların bir bedel karşılığında, değişik mecralarda yayımlanması şeklinde kısaca tanımladığımız reklamın bilindiği gibi ilk örnekleri sözlü olarak verilmiştir. Eski Yunan'da, kasaba tellalları esir ve sığır satarken sokaklarda halka duyurularda bulunurdu. Kafiyeli reklam şiirleri söylerlerdi. Eski ve ortaçağ Avrupa'sında sembolik işaretler farklı dükkânları birbirinden ayırt etmek için kullanılırdı. Roma'da keçi, mandırayı; değirmeni hatırlatması nedeniyle katır, fırını; kırbaçlanan çocuk, okulu simgeliyordu. İlk yazılı reklamın yaklaşık MÖ 3000 yıllarında Mısır'da papirüs üzerine yazılmış ve sahibinden kaçan bir kölenin geri dönmesini isteyen bir ilan olduğu sanılmaktadır.[1] Ancak, bugünkü reklamcılığa kişilik kazandıracak süreç, Gütenberg'in matbaayı icat etmesiyle (1450) başlamıştır. Matbaanın icadından 30 yıl sonra İngiltere'de William Caxton adlı bir matbaacı bastığı kitapları pazarlama sorunuyla karşılaşınca, bu kitapları tanıtan ilanlar basar ve bunları ayin günlerinde kiliselerde dağıtır. Bu uygulama reklamcılık tarihinin ilk basılı reklam örneğidir.[2] İlk gazetenin yayımlanmasında da, Avrupa'da sermaye birikiminin başlaması ve ticaretin gelişmesi temel unsur olmuştur. Orta Avrupa'da ticaretin geliştiği, kentleşmenin en yoğun olarak görüldüğü kentlerde, insanlara belirli ve düzenli aralıklarla yayın sunma ihtiyacı bu süreci hızlandırmıştır. Hollanda'da 1605'te ticari amaçtan doğduğu sayılan *Niuewe Tijdingen* adlı yayının ilk gazete olduğu üzerinde durulmaktadır.[3] Daha sonra 1612'de Paris'te, 1665'te Londra'da yayımlanmaya başlayan gazeteler vasıtasıyla gazete reklamcılığı gelişmesini sürdürmüştür.[4] Böylece seri basım tekniğinden yararlanma sonucunda, basım sanayiinin temel ekonomik konumu da değişmemiştir. Günlük gazetelerin reklamlardan sağladıkları gelir oranı zamanla hızla artmıştır. Bunun sonucunda birbirleriyle rekabet içine giren gazeteler, kendi satışlarını artırmak için okuyucu profilleri hazırlamak zorunda kalmışlardır. Çünkü reklamcılar, daha çok gazetelerin okuyucu profilleriyle ilgilenmektedirler.[5] Reklam ajansı fikrinin yaratıcısının ise, tabii ki oldukça ilkel biçimiyle, *Gazette*'in kurucusu Fransız Théophraste Renaudot olduğu kabul edilir. Bu reklamcı 1630'da Paris'te Montaigne'in romantik projesinden esinlenerek bir "karşılaşma ve görüşme" bürosu kurdu. Denemelerin filozofu, "yoksulların sorunlarını düzeltmek" amacıyla reklamı hayır kurumlarının gelişmesi için bir "ses duyurma" aracı olarak kullanmayı düşlüyordu. Yani halkın bir bölümünün talepleri-

Ali Kemal

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

riyle diğer bölümünün sunduklarını bir araya getirerek halka hizmet edecekti. Renaudot'nun kurduğu ilk ajansta, politik propaganda ekonomik reklam kadar bir role sahipti. 17. yüzyıldan itibaren, İngilizler bu "büro" formülünü kendilerine uyarlayarak kullanmaya başladılar. Montaigne'in yarattığı fikir, "reklamcılık" kıyafeti giyerek, Manş'ın öte yakasında halk hizmeti özelliğini yitirip tüccarlaşmaya başladı. Fransa'da *Ancien Régime* döneminde reklam ajansı ve reklam hizmeti birbirinden ayrıyken, Londra'da 17. yüzyılın sonundan beri haber ve duyuruları aynı organda birleştiren kuruluşlar vardı. Fikir gazetesi bir bilgi organı haline dönüşünce, bu birleşik hizmet gerçek yerini bulmuş oldu. 1836'da Emile de Girardin'in *La Press*'i çıkarmasıyla bu evrim tamamlandı. Girardin'e göre "paralı duyurular"ın katkısı olmadan büyük sayılara ulaşılamazdı. Aynı ortamda, basının romantik dönemde eriştiği özgürlük, uluslararası çapta haber toplayan ve dağıtan ilk şirket olan Havas Ajansı'nın da kurulmasına zemin hazırladı. Basın ajansının yaratıcısı yoluna devam ederek "reklam rejisi" formülünü de yarattı. Gazetelerin kendisine reklam sayfalarını satma vekaletini vererek güvenlerini göstermeleri üzerine, Havas rejisi önce reklam kaynakları akışını kontrol eden ilk kuruluşu oluşturdu ve daha sonra bilgi akışının kontrolü işlevini yürütmeye başladı.[6] 1871 yılında ise Havas, Reuter ve Wolff haber ajansları aralarında bir anlaşma yaparak haber akışını paylaştılar. Türkiye bu paylaşımda Havas Ajansı'na bırakıldı.[7]

1900'lerin başına gelindiğinde Avrupa'da reklamcılık sektörünün çeşitli kollarda faaliyete geçtiğini görürüz. Bu tarihlerde *İkdam* gazetesi'nin muhabir sıfatıyla Paris'e gönderdiği Ali Kemal, reklamcılık sektörünün Avrupa ülkelerinde gelişen kapitalizmle nasıl bir sektör halini aldığını Türkiye'deki reklamcılık faaliyetleriyle de kıyaslayarak ele aldığı makaleyi gazeteye gönderir. 20 Kasım 1901 tarihli gazetede yayımlanan makale, bu yüzyılın başlarında Avrupa ve Türkiye'deki reklamcılık çalışmalarını çok güzel bir şekilde özetlemektedir. Bu dönem reklamcılığına ışık tutan makalesinde Ali Kemal, sadece Avrupa'daki ve bizdeki reklamcılığı karşılaştırmakla kalmıyor; aynı zamanda bizdeki reklamcılık anlayışını da gerek içerik ve gerekse reklam metni açısından eleştiriyor. İlk reklam örnekleriyle başlayan bu eleştirel yaklaşım bugün daha ciddi olarak sürmektedir. ■

Zenith saatleri İtalya, Rusya ve Yunan şimendifer kumpanyalarınca, bilmüsabaka kabul edilmiştir.

1. Hamza Çakır, *Basında Reklam ve İlan (23-29 Aralık 1991 Tarihleri Arası Milliyet ve Cumhuriyet Gazetelerinin Reklam ve İlan Gelirleri ile Bunların Dil ve Şekil Yönünden İncelenmesi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, s. XIII.
2. Eli Acıman, "Reklamcılığın Tarihsel Gelişimi ile Reklamcılık Mesleği", *Reklamcılık ve Satış Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları no. 41, Eskişehir, 1990, s.9.
3. Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 26, 34.
4. Acıman, *agm*, s. 9.
5. Korkmaz, Alemdar-Raşit Kaya, *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*, Savaş Yayınları, Ankara, 1983, s. 33.
6. Armand Mattelart, *Reklamcılık*, çev. Fatoş Ersoy, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 11-12.
7. Graham Storey, *Reuters (The Story of a Century of News Gathering)*, New York, 1951, s. 94.

İLANCILIK

ALİ KEMAL

Medeniyet teâli ve terakki etdikçe kâffe-i muamelat-ı beşeriye tarz-ı sâdegîden çıkıp muğlak bir şekil almakta. Bu kabilden olmak üzere ilancılık da bugün hususi bir sanat, bir ticaret şeklini aldı. Bir sahib-i servet, bir şirket-i maliye, bir fabrika, bir ticarethane, bir mağaza teessüs ve teşekkül edeceği zaman sermayenin onda, yirmide bir nisbetindeki meblağ-ı cesîmini ilan masarifi olmak üzere ayırıyor. Nasıl ki muameleye girişince de yer kirası, amele ve memurin maaşatı, eşya mübayaatı gibi sarfiyat karşılığını düşünüyor.

Bugün bilad-ı medeniyede adi bir bakkaldan tutunuz da milyonlarca sermayeli şimendöfer kumpanyasına varıncaya kadar kâffe-i müessesât-ı ticariye ve sınaiye ilanın muavenetine muhtaçtır. Onsuz kâbil değil işini yürütemez, ileriye götüremez.

Senevi ilanat için 10 bin lira sarf eden ticarethaneler Fransa ve İngiltere'de düzine ile sayılır.

Bu dediğim ilancılığı yalnız gazetelerin dördüncü sahifesine konan ilanattan ibaret saymayınız.

Her şehirde, her memlekette İlanat-ı Umumiye Şirketi namıyla hususi cesim idarehaneler vardır. O idarehanenin de milyonlarca sermayesi, müteaddit mühendisleri, ressamları, birkaç bölük amelesi bulunur. Bir ilanı halka okutmak, göstermek için daima yeni çareler düşünür, yeni usuller vaz' eyler.

Mesela erbab-ı ticaret ve sanayidenseniz ilan için bu idarehaneye müracaat eylersiniz. Size türlü türlü planlar, projeler gösterir. Arzunuza, fiyatına göre birini intihab ile ücreti tesviye edersiniz. Artık siz çekilin keyfinize bakın. Şerait ve mukaveleniz dairesinde olmak üzere ilanat şirketi sizin ilanınızı mevki-i icraya vaz eyler. Usullerden biri halkın enzâr-ı dikkatini celb edecek güzel, tuhaf, garip, meraklı bir resim yaptırıp onu neşrettirmek. Bunun için bu türlü resimler yapmakta ihtisas kesb etmiş ressamlar

arasında bir müsabaka açılır. Ehemmiyetine göre ortaya bir mükâfat-ı nakdiye konur. Yevm-i muayenede getirilen düzinelerle resimleri bir heyet-i mahsusa muayene edüp matluba en muvafik olanını ayırır kabul eder. Ve onun ressamı mükafatı kazanır.

Bir ressam "Lombardiya" çikolatası için bir resim yapmıştır. Küçük bir kız çocuğu ayaklarının ucuna basarak duvara Lombardiya Çikolatası diye bir ibare yazıyor ve başını çevirmiş geriye bakıyor. İşte bu levha tam 50 bin frank mükâfat kazandı. Kezalik ismini hatırlamadığım bir bisiklet fabrikası namına bir metre boyunda bir resim seçildi. Bürümceklere bürünmüş, saçları belinden aşağı sarkmış afet gibi güzel bir kadın manidar bir bakışla makinenin markasını irâe ediyor [gösteriyor]. Ressamı tam 100 bin frank aldı. İşte bu süretle intihab olunan resim yüz binlerce basılıp idarehane memurları marifetiyle her yana ta'lîk edilir [asılır]. Her yana deyip de geçmeyelim. Öyle rast gelen yere rast gelen ilanı yapıştırmazlar. Caddelerde, büyük sokaklarda ellişer, yüzer adım mesafe ile üstüvani [silindir biçimli] bir nevi kulübeler vardır. Oralara yalnız tiyatro ilanları yapıştırılır. Badehu hâlî [boş] arsaların tahta havalelerini, bazı binaların köşelerini, penceresiz ve yan taraftaki yüzlerini, hedm [yıkma] veya inşa edilen mebaninin önüne boydan boya çekilen tahta hicapları [perdeleri] metre mürebbii hesabıyla ilanat şirketi kiralamıştır. İşte oralara da diğer ilanlar yapıştırılır.

İkinci usül birkaç sene kalması arzu edilen adeta daimi ilanattır ki onlar da bazı mebaninin penceresiz yüzüne uzaktan göze çarpmak için gayet büyük hurufatla nakkaşlar tarafından yazılır. Bunu yazmak, nakşeylemek için külfetli iskeleler kurup günlerce haftalarca çalışırlar.

Makbul yani tesirli ilancılık usullerinden biri de seyyar el arabalarıdır. İki tekerlekli ve ehram şeklinde hafif arabalar vardır. Ehramın her yüzüne bir ilan yapıştırırlar. Her arabayı bir amele çekmek üzre beş-on taneden mürekkep bir katarı haftalarca sabahtan akşama kadar sokak sokak cadde cadde gezdirirler. Marrîn ve abirînin [gelip geçenlerin] gözü gayr-i ihtiyari bunlardan birine ilişir. İstemediği halde bile ne olduğunu öğrenir.

İstasyonların içine tramvay ve omnibüs arabalarına asılan levhalardan bahsetmiyorum. Bunlar çünkü pek eskidi. Biz yenilerine bakalım. Mesela canlı ilanlar. Bir boydan tepeden tırnağa bir avratı giydirilmiş acayip ve garayip kıyafetli yarım düzine eşhas ikişer ikişer düzülüp yürür ve birkaç adımda bir hep bir ağızdan ve makam-ı mahsus ile bir ticarethanenin, bir konserin ismini okur tekrar ederler.

Daha mesela nehirde ilanlı vapur dolaştırılır. Bu küçük istanbot gayet cesim heyulânî bir kuğu kuşu (yabani kaz) şeklinde yapılmıştır. Kaptan ve dümenci kanatların arasına gizlenmiştir. Hariçten görülmez. Kanatların üzerine kalın hurufatla bir ilan yazılmıştır. İstanbot hareket ettirildikçe ilan dikkati çeker.

En yeni olmak üzere sinematoğraf ilanları gelir. Yine ilanat şirketi şehrin en kalabalık en mühim mahallinde kâin bir binada yer kiralayıp sinematoğraf cihazını yerleştirir. Ön tarafa da Karagöz perdesi gibi beyaz bir örtü çeker. Akşam hava kararmaya başlayınca evvela her neye ait olursa olsun mesela farzedelim sergide alınmış bir sinematoğraf manzarası işlenmeye başlar. Onu seyretmek için birçok kişi toplanır. Fotoğraf biter bitmez sekiz on tane ilan levhalarını perdeden geçirir. Eğlenceli bir diğer sinematoğrafa intizaren perdeye nazar etmekte olan halka bu ilanlar okundurulmuş olur. Badehu müşteriyi kaçırmamak, dağıtmamak için yine bir sinematoğraf, müteakiben yine ilanat olmak üzere gece yarısına kadar devam eyler gider.

Yine muhteriât-ı cedideden olmak üzere ilanat-ı münevvire veya ziyaiyeyi arz edeyim. Bu adeta elektrik fenerleriyle yüksek binaların damları hizasında tıpkı bizim mahiyeler gibi vücuda getirilmiş parlak ve münevver yazılardan ibarettir. Fakat mahiyelerde olduğu gibi öyle saatlerce bir yazı bir ilan kalıp gitmez. Bir saniyede memur düğmeye basmakla o yazı söner, gözden kayıp olur. Derhal diğer bir düğmenin işletilmesiyle başka bir yazı başka bir ilan peyda olur. Gayet sade ve basit olan bu usulü biraz izah etmek lazım. İlanat-ı Münevvire şirketi dört yol ağızlarında, büyük caddelerin köşebaşında bulunan mebaninin en sonuncu yani altıncı veya yedince katında bir oda kiralamış ve o katın cephesine bir parmaklık yaptırıp üzerine küme küme elektrik kandilleri tertip ve tanzim ettirmiştir. Gece odadaki memur hangi ilanı mahiye gibi yazıp göstermek istiyorsa önündeki yazı makinesine benzeyen cihazın her harfe mahsus düğmelerinden icap edenleri bu kere derhal her küme dahilinde o bükülen harfler peyda olur. Mecmuu bir ibare veya bir kelime teşkil eder. Aynı zamanda kümenin diğer kandilleri ışıksız kalır. Badehu onu söndürüp cihazda diğer harfleri tahrik etmekle kümelerde dahi o resimler vücuda gelir. Yani başka bir ilan okunur. Her kümeyi teşkil eden kandiller kırmızı, mavi, sarı ve saire olmak üzere muhtelif renktedir. Bu sayede aynı kelime muhtelif renkte tenvir edilebilir. Şimdiki halde henüz modası geçmemiş, rağbeti muhafaza eden ilan budur.

İlan külfetinden kendini müstağni addedecek müessesât bulunmadığını demincek söyledim. Evet! Avrupa'da o bahtiyarlığa nail olmuş bir sanat ve ticaret yoktur. Mesela demiryolu kumpanyalarını ele alalım:

Bize gelir ki şimendöfer kumpanyasının yapacağı şey, trenlerin vakt-i hareket, muvâsılını müş'ir bir

Sahibinin Sesi plaklarında en meşhur artislerin en son havaları, şarkıları ve dansları kayıt edilmiştir.
Her yerde ve daima meşhur-ı âlem Sahibinin Sesi Gramofonlarını ve plaklarını isteyiniz.

Bir Haftada Fotoğrafçılık kitabının ikinci tabı çıktı. Fiyatı 20 kuruştur. Taşra için posta ücretl alınmaz.

cetvel tanzim ettirip asmak ve her mevsimde yenilemektir. Hayır iş öyle değil. Mesela yazın her kumpanya kendi şebekesi dahilinde bulunan en yakından tutunuz da en uzağa varıncaya kadar bil-cümle mevâki-i latifenin ayrı ayrı ve güzel resimli ilanlarını yaptırıp her tarafa tevzi ve ilsak ettirir. Ama o mevki asırlardan beri malum ve maruf imiş, o yine usulden şaşmaz. Halka o mevkii hatırlatmak, gidip-görmek hevesini, şevkini uyandırmak için bu külfeti ihtiyar eyler. Kışın mevâki-i şitâiye ilanlarını inzâr-ı halka vaz' eder. Sade kendi şebekesi dahilindeki mevkilere mahsus ilanlarla da kanaat etmez. O tarik ile ilanlarını yaptırır, astırır. Mesela Garp Kumpanyası İngiltere'deki mevâki-i meşhurenin, hatta o meşhur Londra'nın resimleriyle ilanlar ta'lîk eyler. Cenup Kumpanyası, İtalya nokta-i mühimmesini musavver ilanlarla her tarafı doldurur. Mısır'ı da unutmaz. Şark Kumpanyası, İsviçre'ye ait birçok ilanat-ı musavvereyi her yıl şeklini değiştirerek yapıştırır. Ticarethanelere gelelim: Bonmarşe gibi beheri kışla kadar cesim mağazalar vardır. Bunların şöhreti Paris'e değil, bütün cihana yayılmış olduğu halde yine her mevsimde kendilerini ilandan vazgeçmezler. Çünkü geçecek olsalar işleri derhal tavsayıverir. Müşteri azalır. Artık diğer ticarethane ve dârü's-sinâ'aları buna kıyas ediniz.

"Ayvori" sabununu kullanınız!
Suya düşerse batmaz
Bir gün üç köylü kızı saçlarını yıkamak için göl kenarına gitmişlerdi. Yanlarında birkaç türlü sabun vardı. Şakalaşırken bütün sabunları göle düşürdüler. Sabunların hepsi battı. Kayıp oldu. Yanlız "Ayvori" sabunu muzafferane su üzerinde yüzüyordu!

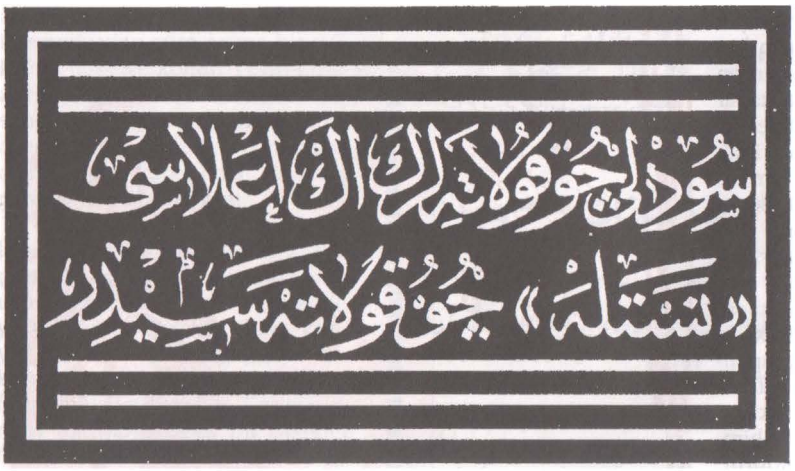
Memleketimizdeki ilancılık, Avrupa'da cari olanlarla mukayese edilse mefkud [yok] denecek bir halde olduğu anlaşılır. Ne yerli ticarethaneler, ne Avrupalı şirketlerin müessesatı bizde ilancılığa ehemmiyet vermiyor ve bu yüzden dolayı muamele bir daire dahilinde mahdut kalıyor. Mesela Şirket-i Hayriye her yaz beş-on bin kuruşu gözden çıkarıp dünyada eşi, misali bulunmayan her noktası bir bedia-i tabiiyet denmeye seza olan Boğaziçi'nin her karyesine olmasa bile seyrengâh olmak üzere tanınmış Göksu, Beykoz, Büyükdere, Emirgân, Arnavutköyü gibi birkaç yeri için zevki okşayacak, insana ziyaret ve temaşa hissi ilka edecek renkli resimlerden ibaret ilanat yaptırsa katiyen eminim ikinci yılın hâsılatında ilan masarifine nisbeten iki misli fazla vukua gelir. Teessüf olunur ki daha vapurların hareketini müşir cedvellerin bâlâsına bile işlettiği vapurlardan hiçbirine benzemeyecek kadar acib ve garib bir resmi tılsım gibi saklamakta devam ediyor.

Kezalik İdare-i Mahsusa Kadıköy, Kuşdili, Fenerbahçesi, o canım Adalar, Yalova, Mudanya, Bursa kaplıcalarını musavver mevsim ilanları yaptırmamalı mıdır? Ama denecek ki Bursa, Yolava ne ise ama Kadıköyü'nü, Adalar'ı bilmeyen var mı? İstanbul'da bu yerleri herkes tanır. Hayır, İstanbul'un sekseni daima sabit değildir. Vilayet-i şahaneden gelen misafirler, ecnebi seyyahları hiç de tanımazlar. Bir işleri olmayınca Kadıköyü'ne geçmeyi akıllarına bile getirmezler. Hatta tanıyan yerliler bile öyledir. Biraz teşvik olmayınca yıllar geçer de Göksu hatırlanmaz bile.

Haliç vapurlarının hissesine düşen de tabii Kâğıthane'nin mevâki-i muhtelifesidir. Kezalik Rumeli Şimendöfer Kumpanyası, Avrupalı arkadaşlarının yaptığı gibi Makriköy [Bakırköy], Ayestefanos [Yeşilköy] ve ta Edirne'nin böyle ilanlarını yapmayı hatırlamış olsa yolcuların ne kadar süratle çoğalacağını derhal görür anlardı.

Bizde ilanat hemen gazetelere münhasırdır. Gazete ilanatında da daima nazar-ı dikkat ve ehemmiyet önünde bulundurulacak mühim bir nokta vardır. O da ilanı halka seve seve okutabilecek tarzda güzel bir ifade, tatlı bir şive ile, sıkmayacak, ehemmiyeti selb etmeyecek bir suretle yazmak veya yazdırmaktır. İşte bizim gazetelere verilen ilanatta burası asla düşünülmüyor. Kimi karmakarışık, ne kavaid-i nahviye var, ne de sarfiye. Anlamak için ibare tahlili yapmalı. Fail, meful aramalı. Kimi nezaketen tadını kaçırmış soğuk soğuk cümleler, bayat ve kokmuş ibarelerden mürekkeb; diğeri en sade dilleri bile güldürecek bir tarz-ı tufelanede ele alınmış. Bakınız, rasgele birkaçını misal olarak göstereyim: Karaköy ile Balıkpazarı'nda iki dükkânı bulunan bir esnaf ilanının nihayetinde: "... Efendilerime köprü parası verdirmemek için Balıkpazarı'ndaki dükkâna buyurmaları rica olunur" diyor. Bu ilan müşteri celp ve davet edecek yerde kendiliğinden gelecek müşterinin bile kaçmasını mucip olur. Burada nezaket ve zerafet denilen evsafa asla riayet edilmemiş, kaş yapayım derken göz çıkarılmış. "Köprü parası verdirmemek için" tabiri kadar müşterinin izzet-i nefsini paralayacak bir şey tasavvur olunamaz. Filhakika mesele yirmi paradan ibaret köprü ücreti olsa dahi yine halkın mizaç ve arzusuna muvafık hareket etmek adaba riayet eylemek için olsun "bu kış mevsiminde ve savm [oruçlu] haliyle İstanbul müşterilerimizi köprüyü geçmeye, Karaköy'e kadar gitmeye mecbur etmemek için Balıkpazarı'ndaki dükkâna teşrif buyurmalarını rica eder" gibi lisan-ı münasip istimali icap ederdi.

Geçelim bir sığır ilacının ilanına. Birçok hastalık isimlerini saydıktan sonra "...ihtinâk-ı rahm ve siyatik" diye yazılmış. İhtinâk, rahmin bir ismidir. Burada siyatik olduğu anlaşılıyor. Halbuki aralarında benzerlik ve yakınlık bile yoktur. Siyatik, kalçadan ayağa kadar mümted sığırın elemidir. İhtinâk-i rahm ise en ziyade kadınlarda, bazen erkeklerde olur. İşte burada büyük bir hata-yı fenni ve tıbbi var.

Sütlü çikolataların en âlâsı "Nestle" çikolatasıdır.

Bir de etıbba ilanından nümune göstereyim: "Etıbbâ-yı hâzikadan falan bey, emrâz-ı hariciyeye müteallik ve muhtaç-ı ameliyat alel ve emrâz ile belsoğukluğu ve firengi gibi hastalıklara mübtela olup da nihayetü'l-emr kamış darlıkları ve mesane hastalıklarıyla ıetlul kalanlara bir hizmet-i mahsuse olmak üzere erkek ve kadınların bil-cümle âlât-ı tenâsüliye hastalıklarını ki muvaffakiyet ve sur'at-i mümkine ile tedavi eylemekle meşgul ve müştehir olan doktor falan bey!.." Şimdi şu ibarede zabt u rabt bulabilirseniz aşkolsun derim. Fail, fiil, meful müteselsilen tekerrür ile karmakarışık olmuş gitmiş. Ne tahlil-i sarfisi mümkün ne de nahvisi. Ancak karineyle filan doktorun emrâz-ı cerrahiye ve tenasüliyeyi tedavi ile meşgul ve müştehir olduğu anlaşılabiliyor o kadar. Üst tarafı hep bî-mana kalıyor. Ya baştaki etibbadan "filan beyi" bırakıp ortadakini kaldırmalı veya yalnız ortadakini ibka etmeli. Saniyen "olmak üzre"den sonra gelen "erkek ve kadın bil-cümle âlât-ı tenasüliye hastalıklarını" büsbütün fazla. Buna tekaddüm eden ibare de yekdiğerine mezcolmuş [karışmış], ayıklanamıyor vesselam. Mesela bu ilanı şu yolda kaleme alabilirdi:

"Etıbbâ-yı hâzikaden filan bey, emrâz-ı hariciyyeye müteallik ve muhtac-ı ameliyat her nevi alel ve âfâtı, belsoğukluğu ve firengi hastalıklarını ve bundan mütevvellid kamış darlığı ve ilel-i müzmine-i mesane gibi maluliyetleri, elhâsıl kadın ve erkeklere ait her türlü emrâz-ı âlât-ı tenasüliyeyi kemâl-ı muvaffakiyet-i mümkine ile tedavide meşhur ve maruf olup filan filan günleri vs." Gazetedeki bir ilanın zemini hoş, şivesi güzel, tarz-ı ifadesi açık olmasından vazgeçtik. Böyle tamamıyla kavaid-i lisaniyeden âri olur, okuyan bir mana istihraç edemezse, artık ondan bir fayda beklemek kadar garip bir şey tasavvur edilemez. Hiç olmazsa ibareyi düzgün ve rabıtalı olarak yazdırmalıdır. ■

İkdam, sayı 2359 (29 Ramazan 1317/20 Kasım 1901)

İ L A N - N Ü M A

SÜNNET MAKİNESİ

Sünnetçi Hacı Süleyman Efendi bin Mustafa
1898 icad eden 1316

Mekteb-i Tıbbiyeden mezun, sünnet makinesini icad eden sünnetçi ve dişçi Hacı Süleyman Efendinin hakkında mahir olduğu hakkında herkes az ve çok bir malumat edinmiş olsalar gerek. Hacı Süleyman sünnet edilecek çocukları ellerini ayaklarını tutmaksızın ve gayet kolaylıkla sünnet etdiği gibi bir damladan ziyade kan akmaz, nihayet iki, üç gün içinde çocuğu tedavi edib mektebe ve her nereye devam edecekse işinden alıkoymaz. Gerek kendi icad etdiği makinesine ve gerekse sanatına istinaden icra-yı sanat eden Hacı Süleyman Efendinin Kasaba'yı İzmir ve sair büyük şehirlere tercih edişi mutlak oranın âb u havasıyla insanların huyundan hoşlanmasıdır. Evladını sünnet ettirmek isteyenlerin Kasaba'da Foti'nin Eczanesine müracaat etmeleri, şayet İzmir'e getirtmek isteyenler İzmir'de Hatuniye Eczahane-i Umumiyi bir hafta evvel tavsit etmeleri ilan olunur.

Köylü, 24 Nisan 1326, 6 Mayıs 1910
(Haz. Sabri Yetkin)

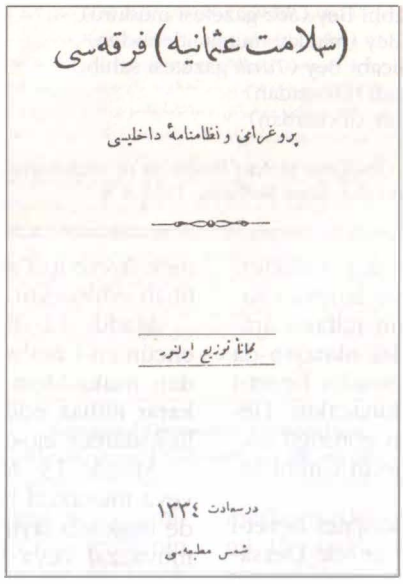
SELAMET-İ OSMANİYE FIRKASI BEYANNAMESİ, PROGRAMI VE NİZAMNAME-İ DAHİLİSİ

MEHMET Ö. ALKAN

Türk siyasal yaşamında siyasal ve toplumsal örgütlenmenin en yoğun olduğu dönemlerden biri 1918-1923 yılları arasına rastlamaktadır. Bu evrede siyasal otorite boşluğu yaşanmış ve 1920 yılından itibaren ikili siyasal iktidar yapısı gündeme gelmiş, ama "cumhuriyet" "saltanat"ı tarihe gömmüştür. Bir anlık durgunluğun ve şaşkınlığın yaşandığı Mondros Mütarekesi sonrasındaki günlerde toplumsal ve siyasal örgütlenmeler şaşırtıcı bir hızla çoğalmıştır. Toplum, siyasal kaos dönemine örgütlenerek tepki vermiş, İttihat ve Terakki Fırkası'nın baskısının da kalktığı bir ortamda her türden örgüte (dernek, parti, sendika, esnaf...) rastlamak olanaklı hale gelmiştir.

Selamet-i Osmaniye Fırkası, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir süre sonra, 17 Kânunievvel (Aralık) 1334 (1918) tarihinde İstanbul'da kurulmuştur.[1] Parti kısa süreli olmuştur. Kuruluşundan bir ay bile geçmeden, daha önce 20 Kasım 1918 tarihinde kurulmuş olan Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti[2] ile birleşerek Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nı oluşturmuştur.[3] İttihatçı karşıtı olan parti, liberal eğilimlidir.

Aşağıda bu partiye ilişkin verilen belgeler arasında iç tüzük (nizamname-i dahili) ilk kez yayımlanmaktadır. Bununla birlikte, parti ile ilgili belgelerin bir bütünlük sağlaması amacıyla, daha önce yayımlanan "beyanname"si ile iki örgütün birleşmesi sonrasında kurulan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın programı olarak kabul edilen, ama aslında Selamet-i Osmaniye Fırkası'na ait olan "parti programı" da eklenmiştir. ■

(سلامت عثمانیه) فرقه‌سی

پروغرامی و نظامنامهٔ داخلیسی

مجاناً توزیع اولنور

درسعادت ۱۳۳٤

شمس مطبعه‌سی

Selamet-i Osmaniye Fırkası, Programı ve Nizamname-i Dahilisi, Meccanen Tevdi Olunur, Dersaadet 1334, Şems Matbaası

1. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: II, Mütareke Dönemi 1918-1922*, Genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 183-185.
2. Bkz. Tunaya, *age*, s. 138-143.
3. Bkz. Tunaya, *age*, s. 183.

SELAMET-İ OSMANİYE FIRKASI NİZAMNAME-İ DAHİLİSİ

MEVADD-I UMUMİYE

Madde 1- Programı dairesinde teali ve terakki-i mülk ve millete hidmet eylemek maksadıyla "Selamet-i Osmaniye" namı altında bir fırka teşekkül etmiştir.

Madde 2- Fırkaya dahil olacak zevatın tebaa-i Osmaniyeden ve yirmi yaşını ikmal etmiş erbab-ı namus ve istikametten bulunmaları şarttır.

Fırkaya duhul talebinde bulunanların evsaf-ı makbuleyi haiz oldukları iki aza tarafından temin edilecek ve gerek merkezde ve gerek şuabâtda tesis edilecek encümen-i mahsuslar tarafından taleb-i vaki kable'l-kabul tedkik edilecektir. Tedkik-i hüviyet encümenlerinin rey-i muvafakati olmadıkça fırkaya kimse dahil olamaz.

Madde 3- Dahil olan zevat esna-yı duhullerinde la-akall bir lira-yı Osmani verecekleri gibi asgari yirmi kuruş olmak üzere şehrî bir meblağ dahi vermekle mükellef tutulacaklardır. Maahazâ mensup oldukları şuabâtın meclis-i idarelerince fakir hali sabit olanlar gerek duhuliye ve gerek taahhüdât-ı şehrîyeden istisna edilebileceklerdir.

Fırka bir şahs-ı manevi olmak dolayısıyle gerek aza taraflarından ve gerek hariçten namına vuku

bulacak teberruat ve hibeleri şerait-i kanuniye dairesinde kabul edebilecektir.

Madde 4- Fırka azası ancak programı ve nizamname-i dahiliyi kabul ve tervic ve fırkanın siyasi akidelerini neşr ve tâmim ile mükellef olduğundan fırka efradına bunun haricinde hafi veya aleni hiçbir vazife tevdi edilemez. Aza her vakit fırkadan istifa edebilmek hakkını haizdir. Fırkadan istifa edenler bir daha fırkaya dahil olamazlar.

Madde 5- Fırka efradı başka fırkaya dahil olamaz. Fırkanın program ve nizamname-i dahilisiyle muayyen amâl-i siyasiyesine mugayir amâl ve efkâr takip etdikleri veya suret-i umumiyede su-i ahvâl ve harekâtı sabit olanlar şuabât meclis-i idarelerinin ittifak-ı ârâsıyla fırkadan ihraç olunur. İttifak-ı ârâ olmayıp da yalnız ekseriyet olursa keyfiyet Dersaadet heyet-i merkeziyesi meclis-i idaresine arz olunacaktır. Heyet-i merkeziye meclis-i idaresi luzum gördüğü takdirde bu suretle ihraç olunan kimselerin ismini fırkaca ilan eder. [s.7]

Madde 6- Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın heyet-i merkeziyesi İstanbul'da olacak ve gerek Dersaadet'de ve gerek taşrada heyet-i merkeziye meclis-i idaresi tarafından tayin edilecek mahallerde şube küşad edilebilecektir.

Vilayet veya müstakil liva merkezlerinde küşad edilecek şuabât meclis-i idareleri heyet-i merkeziyeyi haberdar etmek şartıyla münasib görecekleri mahallerde şube tesis eyleyebileceklerdir.

HEYET-İ MERKEZİYE

Madde 7- Heyet-i Merkeziye
evvela, bir meclis-i idareden
saniyen, muhtelif ilmi encümenlerden
salisen, bir heyet-i âmileden
mürekkebdir.

Heyet-i İdare

Madde 8- Heyet-i merkeziye meclis-i idaresi 7 ila 11 azadan mürekkeb olub bu azalar umumi kongre tarafından bir sene için intihab olunur.

Meclis-i idare azası içlerinden bir reis, bir reis-i sani, bir kâtib-i umumi intihab ederler. Lüzum görüldüğü takdirde meclis-i idare azasından kâtib-i umumi muavini intihab edilebilir.

Madde 9- Heyet-i idare, "fahri reis-i evvellik" ve "fahri reis-i sanilik" unvanlarını rical-i devlet-i aliyeden kabul buyuracak zevata bir müddet-i muayyene için arz edebilir.

SELAMET-İ OSMANİYE FIRKASI MÜESSİSLERİ

(Hurûf-ı hecâ sırasıyla)
İsmail Hakkı Paşa (Amasya mebus-ı sabıkı),
Fazıl Efendi (ulemadan),
Ferid Paşa (ferik mütekaidlerinden),
Kudret Haki Bey (tüccardan),
Mehmed Ali Bey (polis müdür-i sabıkı)

SELAMET-İ OSMANİYE HEYET-İ İDARESİ

Amasya Mebus-ı Sabıkı İsmail Hakkı Paşa (reis)
Mütekaidin-i Ferikandan Ferid Paşa (kâtib-i umumi)
Ahmed Fazıl Efendi (ulemadan)
İsmail Subhi Bey (*Söz* gazetesi müdürü)
Behzad Bey (miralay mütekaitlerinden)
Hasan Hicabi Bey (*Tarik* gazetesi sahibi)
Zeki Efendi (ulemadan)
Kudret Bey (tüccardan)

Selamet-i Osmaniye Fırkası Programı ve Nizamname-i Dahilisi, Dersaadet: Şems Matbaası, 1334, s. 6.

Madde 10- Heyet-i merkeziye meclis-i idaresi fırkanın nazım-ı umuru hükmünde olup fırkanın menafii-i umumiyesine müteallik bilcümle umur ve mesail ile iştigal eder ve ekseriyet-i ârâ ile ita-yı karar eyler.

Aza-yı mevcudesinin nısfından ziyadesi hazır bulunmadıkça meclis ita-yı rey için tekmil addolunamaz. Üç defa, bila-mazeret mecliste isbat-ı [s. 8] vücud etmeyen aza müstafi addolunur. Tesavi-i ârâ vukunda reisin bulunduğu cihet ekseriyeti ihraz eder.

Madde 11- Meclis idarece lüzum görüldüğü takdirde davet olunabilmek üzere aza selahiyeti haiz dört aza muavini intihab edilecektir.

Madde 12- Bir mahiyet-i ilmiyeyi haiz mevadd encümen-i mahsusunun rey ve mütalaası alınmazdan mukaddem meclis-i idarece müzakere ve bir karar ittihaz edilemez. Encümenlerin teklifâtı meclis-i idarece ekseriyetle kabul veya reddedilir.

Madde 13- Meclis-i idare fırka azasından fahri veya muvazzaf bir muhasebeci, bir veznedar ve bir de başkâtib tayin eder. İcab ettiği takdirde bunlara muvazzaf veya fahri refikler istihdamına selahiyet verilir.

Madde 14- Meclis-i idare ef'âl ve harekâtından dolayı fırkanın heyet-i umumiyesine karşı mesuldür. Her sene akd edilecek umumi kongrede icraat ve teşebbüsâtına dair izahât-ı mufassala itasıyla mükelleftir. Meclis-i İdarenin esna-yı tecdidinde aza-yı sabıkanın tekrar intihabı caizdir.

Encümenler

Madde 15- Fırkanın saha-yı iştigalâtına dahil olan mesâil-i ilmiyenin tedkik ve tamiki için fırka azasından müntehib ve sahib-i ihtisas zevattan mürekkeb daimi encümenler teşkil edilecektir. İşbu encümenler ihtisasları dahilinde bulunan mesâil ile resen meşgul olub netice-i tedkikatlarını meclis-i idareye bildirecekleri gibi meclis-i idare tarafından kendilerine tevdi ve havale olunan mesâil hakkında da tedkikatta bulunacaklardır.

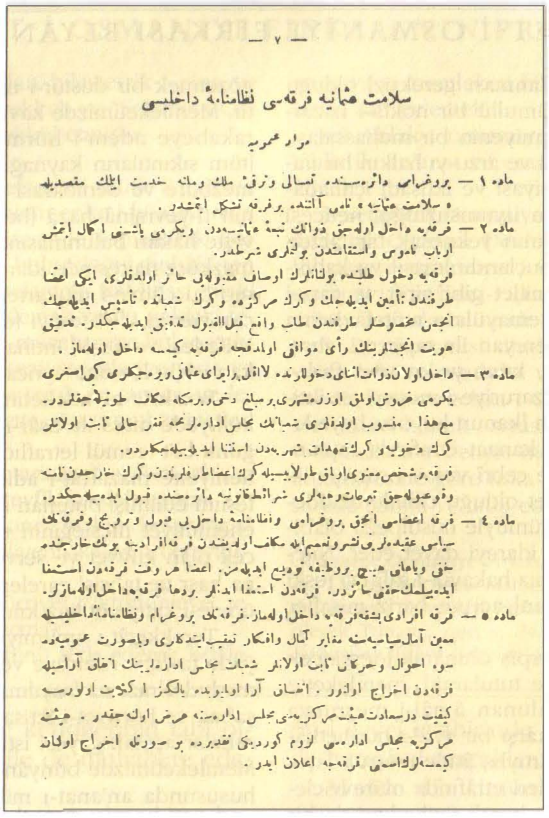
Madde 16- Encümen azaları meclis-i idare tarafından intihab olunacak ve her encümen 3 ila 7 zattan mürekkeb olacaktır. Encümen azaları içlerinden bir reis ve bir kâtib intihab edeceklerdir. Bila-mazeret ale't-tevâli üç içtimada hazır bulunmayan aza encümenden müstafi addolunacaktır.

Madde 17- Fırkaya dahil bulunan her aza tarafından verilecek layiha meclis-i idarece encümen-i

mahsusuna havale edilecektir. Encümenler de bu gibi layihaları tedkik ve neticeden meclis-i idareyi haberdar edecektir. Encümenler bu suretle layiha veren zevatı [s. 9] davet ile kendilerinden izahat-ı mütemmime talep edebilecekdir.

Madde 18- Bir zat aynı zamanda nihayet üç encümene aza intihab olunabilir.

Madde 19- Encümenler, icap ettiği takdirde, fırka azasından sahib-i ihtisas ve tecrübe bazı zevatı müzakerelerine iştirak ettirebilecekleri gibi görülecek ihtiyaç üzerine bir meselenin tedkik ve münakaşası için iki veya üç encümen bir arada içtima edebilecektir.

— ٧ —

سلامت عثمانیه فرقه‌سی نظامنامهٔ داخلیسی

مواد عمومیه

ماده ١ — پروغرامی دائره‌سنده تسالی وترق ملك وملته خدمت ایچك مقصدیله «سلامت عثمانیه» نامی آلتنده برفرقه تشکل ایتمشدر.

ماده ٢ — فرقه‌یه داخل اولهجق ذواتك تبعهٔ عثمانیه‌دن ویکرمی یاشنی اکمال ایتمش ارباب ناموس واستقامتدن بولنمری شرطدر.

فرقه‌یه دخول طلبنده بولنانلرك اوصاف مقبوله‌یی حائز اولدقلری ایکی اعضا طرفندن تأمین ایدیلهجك وکرك مرکزده وکرك شعبانده تأسیس ایدیلهجك انجمن مخصوصلر طرفندن طلب واقع قبل القبول تدقیق ایدیلهجکدر. تدقیق هویت انجمنلرینك رأی موافق اولدقجه فرقه‌یه کیمسه داخل اولهماز.

ماده ٣ — داخل اولانلرك ذوات اثنای دخولارنده لااقل برایرای عثمانی ویرمهجکری کبی استری یکرمی غروش اولمق اوزره مشهری برمبلغ دخی ویرمکله مکلف طوتیلهجقلردر. مع هذا، منسوب اولدقلری شعبانك مجلس اداره‌لرنجه فقر حالی ثابت اولانلر کرك دخولیه و کرك تعهدات شهریه‌دن استثنا ایدیلهبیلهجکلردر.

فرقه‌یه شخصی معنوی اولمق طولایسیله کرك اعضادن طرفلرندن وکرك خارجدن تأمین وقوعبولهجق تبرعات وهبه‌لری شرائط قانونیه دائره‌سنده قبول ایدیلهبیلهجکدر.

ماده ٤ — فرقه اعضاسی انجق بروغرامی ونظامنامهٔ داخلی قبول وترویج وفرقه‌نك سیاسی عقیده‌لری نشر وتعمیم ایله مکلف اولدیندن فرقه افرادیله بولنك خارجنده حق وباهانی هیچ بروظیفه تودیع ایدیلهمز. اعضا هر وقت فرقه‌دن استعفا ایدیلمك حقنی حائزدر. فرقه‌دن استعفا ایدنلر بروحا فرقه‌یه داخل اولهمازلر.

ماده ٥ — فرقه افرادی بشقه فرقه‌یه داخل اولهماز. فرقه‌نك بروغرام ونظامنامهٔ داخلیسیله معین آمال سیاسیه‌سنه مغایر آمال وافکار تعقیب ایتدکاری وبالصورت عمومیده سوء احوال وحرکاتی ثابت اولانلر شعبات مجلس اداره‌لرینك اتفاق آراسیله فرقه‌دن اخراج اولنور. اعضای آرا اولیوبده یالکز ا کثریت اولورسه کیفیت درسعادت هیئت مرکزیه‌سی مجلس اداره‌سنه عرض اولهجقدر. هیئت مرکزیه مجلس اداره‌سی لزوم کوردیکی تقدیرده بو صورتله اخراج اولنان کیمسه‌لرك اسمنی فرقه‌یه اعلان ایدر.

***Selamet-i Osmaniye Fırkası*'nın Nizamname-i Dahilisi'nin ilk sayfası.**

Heyet-i Amile

Madde 20- Bila-istisna bütün Osmanlıların tenvir-i efkâr ve tezhib-i ahlakına, beyne'l-anasır revâbıt-ı vifâk ve muhadenatın tesisine ve fırka programının beyne'l-ahali vesait-i makbule ile neşr ve tamimine ve fırkanın terviç edeceği zevat-ı muktedirenin mebusluğa intihabını teshil ve temine çalışmak vazife-i esasiyesiyle mükellef ve 10 ila 15 azadan mürekkeb bir heyet-i âmile tesis edilmiştir. İşbu heyetin azası meclis-i idare tarafından intihab olunur.

Madde 21- Heyet-i âmile azası doğrudan doğruya meclis-i idare kâtib-i umumisine merbut olub meclis-i idarenin vereceği kararlar üzerine kendisinden ahz-ı talimat eyler.

Madde 22- Meclis-i idare ve encümen azaları meclis-i idarenin tensibi üzerine heyet-i âmileye dahil olabilirler.

Madde 23- Heyet-i âmile azası, meclis-i idare kararı üzerine gerek şuabâtı teftiş etmek ve gerek tedkikat ve irşadâtda bulunmak üzere taşraya izâm olunabileceklerdir. Kendilerine verilecek harcırah ve yevmiye meclis-i idare tarafından tayin olunur.

ŞUABATIN TEŞKİLATI VE VEZAİFİ

Madde 24- Fırkanın bilumum vilayât ve elviyeyi müstakilede bir şube-i merkeziyesi bulunacaktır. Bade'l-sulh, memleketin takrir edecek vaziyet-i katiyesine göre heyet-i merkeziye meclis-i idaresi memleketin coğrafi vaziyetini, mahalli hususiyetlerini ve tabii ve iktisadi ahvalini bade'l-tedkik devletin teşkilat-ı idaresinden ziyade ahval ve şerait-i mahalliyeyi derpiş ile muhtelif menâtık tesis edecek ve her mıntıkada yalnız bir şube-i merkeziye bulunduracaktır. [s. 10]

Madde 25- Şuabât-ı merkeziyede 7 ila 11 azadan mürekkeb birer meclis-i idare bulunacaktır. Meclis-i idare azası içlerinden bir reis, bir reis-i sani, bir kâtib ve bir veznedar intihab edeceklerdir.

Madde 26- Şuabât-i merkeziye meclis-i idareleri, imkân elverdiği takdirde, aynen heyet-i merkeziyede olduğu gibi muhtelif ilmi encümenler ve bir de heyet-i âmile teşkil edeceklerdir.

Madde 27- Şuabât-ı merkeziyedeki ilmi encümenler, heyet-i merkeziyedeki encümenler gibi icra-yı faaliyet edeceklerdir. Encümenlerin netice-i tedkikatı lüzum görüldüğü takdirde şuabat-ı merkeziye meclis-i idareleri tarafından heyet-i merkeziye meclis-i idaresine bildirilecektir.

Madde 28- Şuabât-ı merkeziyedeki heyet-i âmilenin mikdar-ı azası, azami 15 olmak üzere meclis-i idareler tarafından tayin edilecek ve kendileri 20'inci maddede tadâd olunan vezâif ile mükellef tutulacaklardır.

Lüzumu halinde şuabât-ı merkeziye heyet-i âmile azası mensup oldukları meclis-i idareler tarafından teftiş veya irşad vezâifiyle şuabâta izâm edilebileceklerdir. İşbu takdirde kendilerine itası icap eden harcırah ve yevmiye şuabât-ı merkeziye meclis-i idareleri tarafından tayin ve tesviye edilecektir.

Madde 29- Şuabât-ı merkeziye meclis-i idareleri azasının nısfından bir ziyadesi hazır bulunmadıkça ita-yı karar edemezler. Üç defa ale't-tevâli bila-mazeret meclis-i idarede ispat-ı vücud etmeyen aza müstafi addolunur.

Tesâvi-i ârâ vukuunda reisin bulunduğu cihet ekseriyeti ihraz eder.

Madde 30- Şuabât-ı merkeziye meclis-i idareleri kaza ve nahiye merkezlerinde veya lüzum gördükleri sair mahallerde birer şube-i taliye küşad edeceklerdir.

Şuabât-ı Taliye

Madde 31- Her şube-i taliyede 5 ila 7 azadan mürekkeb bir meclis-i idare bulunacaktır. Meclis-i idare azası içlerinden bir reis, bir veznedar ve bir kâtib intihab edeceklerdir.

Madde 32- Şuabât-ı taliye meclis-i idareleri aza-yı mevcudesinin nısfından bir ziyade hazır [s. 11] bu-

SELAMET-İ OSMANİYE FIRKASI BEYANNAMESİ

Müstagni-i arz-ı izah [açıklanması gereksiz] olduğu veçhile meşruti hükümetler şümullü bir nokta-i nazardan her ne kadar irade-i umumiyenin bir muhassalası, efkâr-ı milliyenin bir mümessili ve arzu-yı halkın bir ifadesi olsa da her memlekette siyasi ve iktisadi içtihadâtın tehallüf-i mütezâyidi [artan uyumsuzluğu] neticesi mütehaddis mesail-i mufassalanın yeknesak bir tarzda hall ü faslı [olumlu tarzda sonuçlandırılması] ve kabiliyet ve zihniyet itibariyle bir millet gibi girift ve gayr-i mütecanis bir kitle-i uzmâda temayülat-ı mütefâvitenin [farklı eğilimlerin] yalnız bir cereyan ile tayin ve izharı gayr-i mümkün olduğundan, kuva-yı vatanın fark-ı muhtelifeye inkısamı kavaid-i zaruriye-i meşrutiyet iktizasındandır. Hey'ât-ı teşriiyenin [kanun koyucu heyetlerin] her hususta muayyen bir kanaat etrafında toplanması tabiat-ı eşyaya muhalif ve cebrî vesait-i sun'iye istimaline mütevakkıf bir keyfiyet olduğu cihetle maddeten ancak bir zümrenin tahakkümüyle husulpezir olabileceğinden, mutlaka istibdad-ı idareyi davet eder. Nitekim on senelik tarih-i meşrutimiz hakayık-ı salifeyi [eski doğruları] müeyyed [doğrulayan] acı ve bariz misaller ile mâlâmâldir [dopdoludur].

Nukat-ı anife-i mesruda derpiş olunarak [demincek söylenen noktalar göz önünde tutularak], memlekette vücudu taht-ı elzemiyette bulunan âmâl-i meşruaya mukarin mesâlik-i siyasiyeye karşı bir vaz'-ı hürmetkârane ahz ü muhafaza etmek şartıyla, âtide meşruh [aşağıda açıklanan] fikir ve kanaatleri etrafında mürevvicelerini [taraftarlarını] cem' ederek, kendi içtihadına da bir çığır açmak üzere memleketimizde (Selamet-i Osmaniye) namıyla bir fırka teşkil olunmuştur. Gerek icabât-ı asliye-i meşrutiyete ve gerek ihtiyacât-ı âhire-i memlekete tekabül eden (Selamet-i Osmaniye) Fırkası, sulhün akdiyle tayin edecek vaziyet-i sarihaya intizaren ahval-i hazıranın ibhamından münbais [belirsizliğinden kaynaklanan] bir zaruretle şimdilik mesleğinin hutut u akaid-i esasiyesini muhtevi ve mücmel [kısa] bir program ile iktifa etmeyi münasip görmüştür.

İmdi, tefrik ve tevazin-i kuva-yi emniyesi bir akide-i esasiye ittihaz olunarak mezkûr programda hukuk-i teşriiye-i millet mevki-i layıkında tutulmakla beraber, hukuk-i mukaddese-i saltanat dahi cay-i bülend-ibcâline [ululanmış yerine] vaz' olunmuş ve gerek emr-i takannün [kanunlaşma] ve gerek emr-i idarede zamanın tesir-i tadilkârisine ve efkâr-ı umumiyenin reviş-i müterakkisine tevfik-i hareket lüzumuna [ilerleyen tutumuna uygun hareket gereğine] riayeten icabât-ı mahalliyeyi gözetmek bir düstur-ı mühim [s. 3] siyaset addedilmiştir. Memleketimizde kavanin ile usul-i mesuliyet ve murakabeye adem-i hürmet bilcümle seyyiatın masdarı [tüm sıkıntıların kaynağı] olmakla bir taraftan ahkâm-ı mezbure ve demokrasi ile parlamanterizm cereyanlarının fî-yevminâ hazâ [bugünkü günde] cihan-ı medeniyette hâkim bulunmasına nazaran diğer taraftan esasât-ı mezkûre dairesinde idare-i hareket olunacağı tasrih kılınıp bu cümle-i mukarrerattan olmak üzere anasır-ı Osmaniyenin ale't-tesâvi [eşit olarak] hukuk-i siyasiyeden istifadesi ve usul-i intihabatın daha adilane şeraite tevfikan ıslahı lüzumu ayrıca kaydolunmuştur.

Betahsis memleketimizde menabi-i varidatı miktar-ı külliyede mass ile âsâr-ı ümranın inkışafına mâni olduğunu bi't-teemül [etraflıca düşünerek] zaten cihan-ı medeniyette mazarrat-ı adidesi müsellem [birçok zararları teslim edilmiş] bulunan askerliğe lüzumundan fazla atf-ı ehemmiyet mesleğinin terkiyle, böylece tasarruf edilecek olan kuvvet ve servetlerin saadet-i dahiliye yollarına hasr ve tahsisi çarelerini taharri eylemek vecibesi bir umde-i katiye ittihaz kılınmıştır.

Terakkiyât-ı umumiye hükümetlerin mesaisinden ziyade faaliyet-i ferdiye ve teşebbüs-i şahsi semerâtından madud olmasına [sayılmasına] binaen bu cihetlerin inkışafına ve hürriyet-i iktisadiyenin neşv ü nemasına geniş sahalar açmak gayesi istihdaf edilmiştir [hedeflenmiştir]. Memleketimizde bünyân-ı içtimainin tecdid ve takviyesi hususunda an'anat-ı milliyeden istiğna edilemeyeceği ve harb-i umuminin ahlak-ı umumiye üzerindeki tesirât-ı muzıre ve muhribesini izale için esasât-ı diniyeden istiâne kılınacağı [yardım isteneceği] tabiidir.

Hülasa, Selamet-i Osmaniye Fırkası, saadet-i mülke matuf ve ihtiyacât-ı milliyeyi müemmen olacak mesaisinde millet-i Osmaniyenin itimat ve müzaharetine istinaden faaliyet-i siyasiyesine ibtidar ettiğini [hızla girıştiğini] işbu beyanname ile ilan eder.

Ve min-allahi't-tevfik.

19 Kânunıevvel sene 1334 [1918]

[*Selamet-i Osmaniye Fırkası Programı ve Nizamname-i Dahilisi*, Dersaadet: Şems Matbaası, 1334, s. 3-4. Aynı belge kimi farklılıklarla, *Söz* no. 38 (20 Kânunıevvel 1334/1918)'den alıntılanarak Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler...*, II, s. 184-185'te "Selamet-i Osmaniye Fırkası'na İlişkin Belge" olarak verilmiştir.]

lunmadıkça ita-yı karar edemez. Tesâvi-i ara vukuunda reisin bulunduğu cihet ekseriyeti ihraz eder.

Madde 33- Şuabât-ı taliye meclis-i idareleri tarafından lüzumu takdirinde azami yedi azadan mürekkeb bir heyet-i âmile teşkil edilecek ve işbu heyet 20'inci maddede tadâd olunan vezâif ile mükellef tutulacaktır.

MUHABERÂT VE HESABÂT

Madde 34- Heyet-i merkeziye meclis-i idaresince irsal olunacak evrak meclis-i mezkûr reisi tarafından imza edilecektir. Reis bulunmadığı takdirde reis-i sani veya kâtib-i umumi reis namına imza etmek hakkını haiz olacaktır.

Madde 35- Şuabât-ı merkeziye şuabât-ı taliye tarafından irsal olunan evrakı reis ve gaybubeti halinde meclis idare azası arasında intihab olunacak diğer bir zat imza eder.

Madde 36- Heyet-i merkeziye meclis-i idaresi doğrudan doğruya şuabât-ı merkeziye veya şuabât-ı taliye ile muhabere edebilecektir.

Madde 37- Şuabât-ı merkeziye heyet-i merkeziye ve kendi daire-i idareleri dahilinde bulunan şuabât-ı taliye ile muhabere ettikleri gibi, lüzumu halinde, sair şuabâtla ile de muhabere edebilirler.

Madde 38- Şuabât-ı taliye şube-i merkeziye ile muhabere ederler. Fakat lüzumu halinde şube-i merkeziyeyi haberdar etmek şartıyla doğrudan

SELAMET-İ OSMANİYE FIRKASI'NIN PROGRAMI

1- Osmanlı vatanı evladından bila-tefrik-i cins ve mezheb, erbab-ı namustan mürekkeb ve "Selamet-i Osmaniye" unvanıyla bir fırka teşekkül etmiştir.

2- Fırkanın Maksadı:

Elif) Amâl-i mülükâneleri selamet-i mülk ü millete matuf olan zat-ı hazret-i padişahinin erike-i hümayunları etrafında usul-i meşrutiyet dairesinde toplanarak Osmanlı vatanını elyevm maruz bulunduğu mehâlikten [tehlikelerden] kurtarıp sulh u selamete isâl [ulaştırmak] için acilen bezl-i mukadderat eylemek ve bu yoldaki teşebbüsâta bütün mevcudiyetiyle müzaherette bulunmak,

be) Memlekette adem-i merkeziyet-i idariye tesis ve kavanin-i mahsusa ve mahalliye tertib ve tanzim ve lede'l-icab bazı aksam-ı memlekette siyasi muhtariyetleri kabul eylemek,

cim) Demokrasi ve parlamentarizim esasâtını tahkim ve usul-i intihabatı bu esaslara tevfikan ıslah etmek,

dal) Kanunun her şeyin fevkinde hâkim bulunmasını ve usul-i murakabe ve mesuliyetin katiyen cereyanını temin eylemek,

he) Memlekette inkışaf ve hürriyet-i iktisadiyeye. teşebbüs-i şahsiye geniş sahalar açmak.

vav) Bademâ militarizm usulünü terk ederek böylece kuva-yı memleketi bi't-tasarruf saadet-i dahileye yollarına sarf eylemek,

re) Ahlak-ı umumiyeyi düşdüğü girive-i dalalden tahlis ile an'anat ve esasât-ı diniye dairesinde ıslah eylemek.

3- Selamet-i Osmaniye Fırkası parlamenter ve demokratik bir Osmanlı Devletine muvafık surette hürriyet-i şahsiye ve masuniyet-i mülkiye ve serbesti-i kelam ve matbuat ve serbesti-i içtima ve hürriyet-i tedris ve hakk-ı müsavat esaslarını umde-i katiye ittihaz eylemiştir.

4- Din-i resmisi din-i islam olan Devlet-i Osmaniye'de bilcümle edyân ve mezahib-i marufe serbest-i tamma haiz ve tebaa-i Osmaniyeden bulunan, salikleri ale't-tesâvi hukuk-i siyasiyeden müstefiddir.

5- Sulhun avdetiyle memleketin hâsıl olacak vaziyet-i umumiyesine göre fırka programını ve teşkilatını etraflı surette tekmil ve tadil edecektir.

[Selamet-i Osmaniye Fırkası Programı ve Nizamname-i Dahilisi, Dersaadet: Şems Matbaası, 1334, s. 5. Aynı program *Sulh-ü Selamet-i Osmaniye Fırkası* (Dersaadet: 1335) kaynak gösterilerek Tunaya, *age, s. 242'de "Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'na İlişkin Belgeler"den biri olarak yer almaktadır.]*

doğruya heyet-i merkeziye ve kendilerinin tabi olmadıkları şuabât-ı merkeziye ile de muhabere edebilirler.

Madde 39- Meclis idareleri kararı olmadıkça heyet-i merkeziye, şuabât-ı merkeziye ve şuabât-ı tâliye tarafından hiçbir para sarf edilemez.

Madde 40- Muamelat-ı hesabiyenin muntazam surette cereyanına nezaret etmek meclis-i idarelerin cümle-i vezâifindendir.

Madde 41- Gerek Dersaadet'te ve gerek taşrada şuabât-ı merkeziye meclis-i idareleri her üç ay nihayetinde veznedarları tarafından o üç aya mahsus olarak tanzim olunacak hesabâtı havi cedveli tedkik ve tasdik edip bir suretini heyet-i merkeziyeye irsale mecburdurlar. İşbu cedavil, şuabât-ı taliyeye ait hesabâtı dahi muhtevi bulunacaktır. [s. 12]

Madde 42- Gerek şuabât-ı merkeziye gerek şuabât-ı taliye mesarif-i zaruriyelerini tesviye etdikten sonra mütebaki kalan mebaliğin nısfını fırkanın mesarif-i umumiyesine medar olmak üzere heyet-i merkeziyeye irsal ederler.

KONGRELER

Madde 43- Şuabât-ı merkeziye ve taliyede her sene eylülün ilk haftasında bilumum aza içtima ve meclis-i idarenin raporlarını kıraat, hesabâtını rü'yet edecek ve bir sene için yeniden meclis-i idare intihab eyleyecektir.

İşbu iş içtimada şubece mukayyed azanın adedi mecmuu nazar-ı itibara alınarak her iki yüz azaya kadar bir ve her ziyade iki yüz aza için bir murahhas intihab olunacaktır.

Madde 44- Şuabât-ı merkeziye ve taliyece madde-i sabıkada gösterildiği veçhile intihab olunan murahhaslar Dersaadet'e izâm olunacaklar ve teşrin-i evvel evâhirinde akd edilecek umumi kongrede hazır bulunacaklardır.

Madde 45- Umumi kongre heyet-i merkeziye azasıyla şuabât-ı merkeziye ve taliye murahhaslarından mürekkeb bulunacak ve fırkanın menâfi-i âliye ve umumiyesine müteallik mesâil ile iştigal edecektir.

Madde 46- Kongre bilumum mesâilde ekseriyetle encümen programının tadilini mutazammın mevadd hakkında da sülüsân-ı ekseriyet ile karar verir.

Heyet-i merkeziye meclis-i idaresinin raporunu kıraat, hesabâtını rü'yet ve meclis-i idareyi bir sene için intihab eder.

Madde 47- Heyet-i merkeziye meclis-i idaresi ahval-i fevkaladede ve esbâb-ı mucibe irâesiyle kongreyi vakt-i muayyenini beklemeden içtimaa davet edebilecektir. La-akall üç şube-i taliye veya merkeziye tarafından esbâb-ı mucibe dermeyanıyla kongrenin fevkalade olarak akdi teklif edilirse teklif-i vaki heyet-i merkeziye meclis-i idaresi tarafından bilumum şuabât-ı merkeziye ve taliyeye tebliğ edilecek ve şuabâtın ekseriyeti işbu teklifi kabul ederlerse kongre derhal içtimaa davet olunacaktır. [s. 13]

Mevâdd-ı Mütemmime

Madde 48- Fırkanın teşkilatı tevsi ettikten sonra meclis-i idare şuabât-ı merkeziye ve taliyelerin selahiyetini tevsii kongreye teklif edecektir.

Madde 49- İşbu nizamnamenin ahkâmı ilk kongrenin akdine kadar mamulün bih olub tadili kongrenin ekseriyetiyle kararına mütevakkıfdır. [s. 14]

Selamet-i Osmaniye Fırkası Programı ve Nizamname-i Dahilisi, Dersaadet: Şems Matbaası, 1334, s. 7-14.

TARİH DERS KİTAPLARINDA "BAŞKALARI" SORUNU: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

SALİH ÖZBARAN**

GİRİŞ

Türkiye'de okutulan tarih ders kitaplarında "başkaları"nın ne tarzda ve ne ölçüde ele alındıklarına baktığımızda, birçok eleştiri ve uyarı yapılmış olduğu halde, ne yazık ki, olumsuz bir manzaranın süregeldiği görülür. Almanya'da ve Türkiye'de okutulan tarih ders kitaplarının kıyaslanması bakımından, meseleye "başkaları" açısından 1987 yılında el atan ve bir kitap yayımlayan Georg Eckert Uluslararası Okul Kitapları Araştırmaları Enstitüsü, Almanya'da okutulan Türkçe tarih kitaplarına değinirken, on yıl sonrasında bugün de tespit ettiğimiz birçok önyargıya, eksikliğe parmak basmıştı. Falk Pingel çuvaldızı iki tarafa da batırarak durumu şöyle belirlemişti on yıl önce:

Farklı kültürel gelenekler ve birbirine ters düşen didaktik temel anlayışlar, bugün hemen hiçbir yerde, aynı zamanda hem normal bir Alman okulunun Almanca ders yapılan sınıfına, hem de Türkçe anadili derslerine devam eden Türk öğrencilerinin öğretiminde olduğu kadar birbiriyle çatışmaz. Kimi kez aynı konu, örneğin Haçlı Seferleri, Alman ve Türk ders kitaplarında, Alman ve Türk öğretmenler tarafından büsbütün değişik tarihsel bakış açılarından açıklanıp birbirinin ardı sıra, biri ötekinin geçerliğini kabul etmeyen siyasal ve ahlaki ölçeklerle değerlendirilir. Çoğu zaman bu değerlendirmeler, sadece okul kitabı yazarlarının ve öğretmenlerin değerlendirmesi olarak kalmaz, öğrenciler de bunları kendilerine mal ederler. Okul kitabı yazarları en azından alttan alta, çoğu kez ise açıktan açığa kendi kültür dünyaları adına yapılmış fetih seferlerini haklı gösterirler, karşı tarafınkileri ise, kültür dünyasının tümden tehdidi olarak nitelendirirler. Böyle olunca "Batılı" ile "Müslüman" ya da "Avrupai" ile "İslami", değişik yaşam niteliklerini temsil eden geniş kapsamlı kültür ve ideoloji karşıtlıklarını ifade etmektedir. Doğal olarak her iki taraf da kendi kültür dünyasının daha üstün olduğunu -ya da olmuş olduğunu- söyler.[1]

Kültür çatışmasının şiddetlenmesine yol açan tarih kitaplarının analizini andığım enstitü faaliyeti içinde Türk tarih kitaplarını ele alarak yapan Martin Strohmeier de, 1976 ve kısmen 1985 müfredatının tek tip uygulaması sayılan sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarından şu sonucu çıkarmıştır:

Türk gencine her şeyi kendi ulusu açısından görme ve kendi tarihini yüceltme yoluyla öyle bir gurur aşılanır ki, genç, "Avrupalılar"ın kendisi hakkındaki tasavvurlarıyla karşılaştığında şaşkınlığa kapılır. Başka sözcüklerle anlatacak olursak: Türklerin kendi kendilerine çizdikleri tarih tablosuyla Türkler hakkında Alman öğrencinin -çoğu zaman değersiz, küçük görücü biçimde- kendi ders kitabından öğrendikleri birbiriyle bağdaştırılamaz. Bu tür çelişkilerin kendilerini nerede açığa vurabileceğini, Türk gençleri üzerine yapılan sosyalizasyon araştırmalarından bilmekteyiz: Ya aşağılık duygusuna kapılıp kendi milliyetini inkâr, ya da selameti Alman kültürüne karşı kapıları kapayıp kendini memleketinden getirdiği (fakat artık Türkiye'deki ile de özdeş olmayan) kendi kültürü içinde izole etmekte arayan aşırı milliyetçi tavır. Böyle olunca memleketten gelen ders kitaplarının kullanılması, Federal Almanya'daki çocukların ve gençlerin karşı karşıya kaldığı kültürlerarası çatışmanın sürüp gitmesine yaramaktadır.[2]

Türkiye'de yayımlanmış tarih ders kitaplarını en azından Cumhuriyet Türkiye'sini kapsayacak şekilde ele alan Türkiye uzmanı Klaus Kreiser'in 1985 yılında yapılan bazı değişikliklerin, "Türedi Atatürkçülüğün cumhuriyet öncesi kurumlara yeniden saygınlık kazandırılması tutumuyla İslamı modernleştirme yanlılarından arta kalan şeriatçı miras arasında tehlikeli bir bileşimden başka bir şey" olmadığını söyleyen birçok gözlemi dile getirirken, ders kitaplarının gerisinde yatan ideolojik ve politik tavrı belirlemiştir.[3]

Türkiye'de tarih ders kitaplarına ciddi ve ayrıntılı biçimde eğilme gereğinin tarihçesi çok yenidir. Kimi değinmeleri bir yana bırakacak olursak, 1975 yılında Felsefe Kurumu'nun bir seminerine Mete Tunçay tarafından sunulan ilk ve ortaöğretimde okutulan ders kitaplarına ilişkin inceleme[4] ve 1976 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın "ısmarlama ders kitapları"na tepki olarak yayımlanan bir kitapçık[5] dışında, 1994

---

* Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Georg-Eckert Enstitüsü (Braunschweig) ve Alman Kültür Merkezi'nin 10-11 Ocak 1997 günlerinde İstanbul'da ortaklaşa düzenledikleri "Türkiye ve Almanya'da Tarih Ders Kitapları" sempozyumunda sunulmuştur.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Tarihi Eğitimi Bölümü.

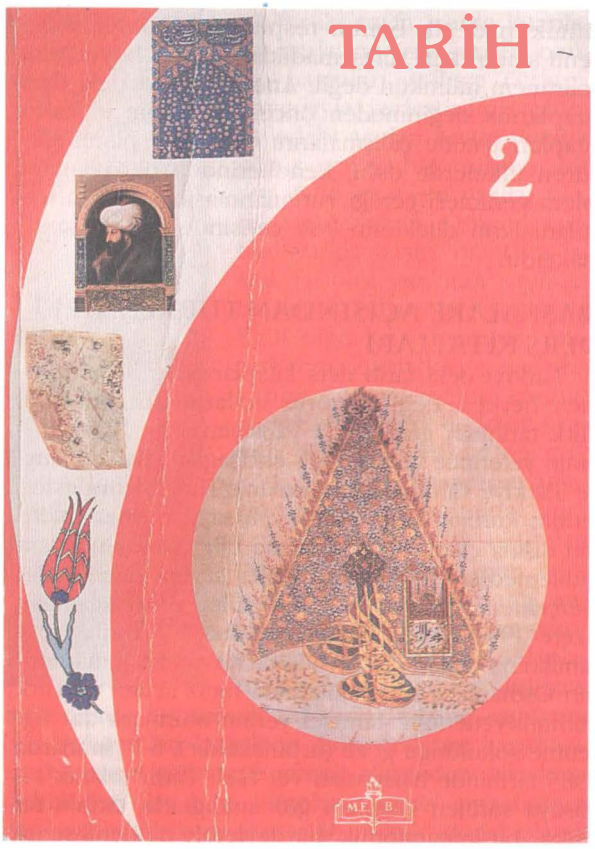
yılında İzmir'de Buca Eğitim Fakültesi'nde ve 1995 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde Tarih Vakfı ile ortaklaşa yapılan seminer ve kongrelere[6] götürülen sesleniş ve serzenişlerden başka, burada ele aldığımız konunun akademik bir geleneğinden söz etmemiz mümkün değildir. (Yüksek Öğretim Kurulu'nun 1982 yılında "Tarih Öğretmenliği" adı altında bir anabilim dalı kurmasına ve o yıldan bu yana kimi üniversitelerde -benim bulunduğum üniversite bunlardan biridir - tarih öğretimi ve ders kitaplarına yönelik bazı akademik çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, ders kitaplarının bugünkü durumu göz önüne getirildiğinde bu yolda fazlaca bir mesafe alınmamış olduğu kabul edilecektir).

DÜNYA ÖLÇEĞİNDE BASİT BİR GEZİNTİ

Türkiye'deki mevcut ders kitaplarındaki "başkaları" konusuna girmeden önce bu konuyla ilgili birkaç değişik ülkede saptadığım ve 1990'lı yılları etkilediği bilinen tarih ders kitaplarıyla ilgili duruma kısacık değinmek istiyorum. Böylece olumsuz bir tablo ile karşınıza getireceğim Türkiye'nin bunlara kıyasla ne denli değişikliğe gidebildiği, kimleri örnek aldığı ya da dünyadan ne kadar koptuğunu yakalamak daha kolay olabilir diye düşünüyorum. (Burada 1995 Ocak ayında ders kitapları üstüne Georg-Eckert Enstitüsü'nde bana çalışma olanağı sağlayan yetkililere, tekrar teşekkür etmek isterken, makalemde geçen kaynak ve referanslara bu enstitünün yardımları sayesinde ulaşabildiğimi belirtmeliyim.)

1994 yılında, İngilizlerin eğitimden sorumlu devlet bakanı J. Patten, "Tarih önemlidir. Biz eğer kendimizi -değerlerimizi, kurumlarımızı ve mirasımızı- öğrenmek istiyorsak, tarihimizi öğrenmek zorundayız" derken Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gibi ülkelerde tarih müfredatında son yirmi yılda yer verilmeye çalışılan milli tarihleri ve onların çağrışımlarını benimsediğini açığa vurmuş ve tabii tarihin ne denli politize edilebildiğine örnek oluşturmuştur.[7] İngiltere'nin bilinen tarih eğitimcisi John Slater, bu sözlere daha 1989 yılında önceden açıklık getircesine, İngiltere'de İngiliz ağırlıklı Britanya tarihi okutulduğunu, Avrupa'nın Britanya İmparatorluğu ile ilişkileri kapsamında müfredata sokulduğunu, yabancıların ya müttefik ya da yenilmiş toplum ve ülkeler olarak anıldıklarını bildirmiştir.[8] Bu tespitten de önce, 1987 yılında Georg-Eckert Enstitüsü'den Hanna Schissler, öğrencilerin başka ülkelerin tarihlerinden neler öğrenebileceklerini dile getirirken, Almanya'nın bu yöndeki açılımını, ama Britanya'nın Avrupa'ya dahi ancak kendisiyle ilgili anlarda ve alanlarda yer verdiğini ilan etmişti.[9]

Tarih büyük savaşını yeniden başlatmıştı: 1990 yılında tarih programları yeni şeklini aldığında *Daily Express* gazetesi "Thatcher'in okullardaki tarih fethi" başlığını atmıştı; *Independent on Sunday* ise "Thatcher okul tarihlerini halletti" deme gereğini duymuştu.[10] Britanyalıların tarihinin %50'ye çıkarılması ve Anglo-Saxon tarihiyle sınırlandırılması

K. Y. Kopraman vd, *Tarih 2*, Ankara, 1993.

bir hayli tepki görmüştü. Başkan Ronald Reagan'ın 21. yüzyılı Amerikan yüzyılı olarak görme arzusu, Başbakan Margaret Thatcher'ın geçmiş imparatorluk rüyaları, Türkiye'yi de etkilemekte gecikmemişti: Devlet ileri gelenleri, Adriyatik'ten Çin'e uzanan hayali egemenliğin 21. yüzyılı "Türk asrı" yapabileceği yolunda nutuklar atmışlardır.

27-29 Mayıs 1994 günlerinde Yunanistan'ın Delfoi kentinde yapılan bir toplantıda, Yunanistan'da son yıllarda, okul kitapları konusunda, olumlu gelişmelere rağmen, yabancılara çoğunlukla kuşkulu bakıldığı, "başkaları"na karşı önyargıların giderilemediği kuşkuları dile getirilmiştir.[11] Çok yakın bir geçmişte de, 1995 yılında Tarih Öğretmenleri Dernekleri Avrupa Daimi Konferansı Başkanı Joke van der Leeuw-Roord, birçok Avrupa ülkesinde gezindikten ve tarih öğretimini araştırdıktan sonra, şu uyarıyı yapma gereğini duymuştu: "Avrupa'daki tarih program ve kitapları hâlâ patlayıcı malzeme sağlamaktalar."[12] Cenevre Üniversitesi'nden Fawzia Al Ashmawi'nin çok yeni makalesinde de Akdeniz'i çevreleyen, özellikle kuzey ve güney ülkelerindeki kimi tarih kitaplarında Hıristiyan-Müslüman tanımlamalarının önyargılarla dolu olduğunu bildirmekte, kitapların, programların "başkaları"na karşı var olan önyargılardan kurtarılması gerektiğini dile getirmektedir.[13]

Tarih kitaplarında yer alan/almayan "başkaları"yla ilgili değerlendirmeleri burada yansıtmam

mümkün değil; benim tespit edebildiklerim bu denli sınırlı değil, ulaşamadıklarımın ise boyutlarını belirtmem mümkün değil. Ancak Türkiye'deki ders kitaplarına değinmeden önce diyebilirim ki, tarih kitapları üstüne çalışmalarını çok daha planlı sürdüren ülkelerde dahi, kendilerinden olmayanlara önem verilmesi gereği vurgulanmasına rağmen uygulamaların dileklerin çok gerisinde kaldığı sanılmaktadır.

"BAŞKALARI" AÇISINDAN TÜRKİYE'DEKİ DERS KİTAPLARI

Türkiye'deki tarih ders kitaplarından hemen hemen herkes, değişik görüş açılarından şikâyetçi. Türk tarihinin gereği gibi yansıtılmadığı, İslam tarihinin yeterince verilmediği, eskiçağlar Anadolu'suna ve Türkiye Cumhuriyeti/Osmanlı/Türk-İslam devletlerinin kurucularının ve önemli sayılan şahsiyetlerinin dışına çıkılmadığı ve başka ülke ve topluluklara gidilemediği yolunda şikâyetler sürüp gitmektedir. Gerçekten 1992 yılında kabul edilen ve uygulanmak üzere 1993 yılında hazırlanan Lise 1-2 Tarih Programları'na bakıldığında (burada sosyoekonomik tarihin Osmanlı'ya ait kısımlarında biraz açılım ve Türk cumhuriyetlerinin -tarihsel yerine oturmasa da- öğretime sokulduğu göze çarpmaktadır); 6-7. sınıflarda 1985 tarihinde hazırlanan ve "Milli Tarih" olarak piyasaya sürülen kitaplara göz atıldığında, tarihin bir bölge, bir imparatorluk, bir devlet ile ne denli sınırlı kılındığı hemen fark edilecektir.

Konumun başlığı gereği, tarih kitaplarındaki durumu tespit etmeden önce, müfredat hazırlayıcılarının ve kitap yazarlarının yaklaşımları ve bu yaklaşımlara neden olan -politik beklentileri bir tarafa bırakarak- birikim yoksunluğundan söz etmek istiyorum; sanırım bu durum pek çok eksikliği önceden açıklayacaktır. "Başkaları"nın Türk tarih kitaplarında yer almaması sürpriz değildir; çünkü üniversitelerin tarih programları dünyaya açılamamıştır. İster "ortaçağ", "yeniçağ" üstüne doktora yapanlar, ister doçentlik ve profesörlük hazırlığında olanlar, hemen hemen hepsi Osmanlı, Türkiye ya da İslam tarihi içinde hareket halindedirler, o alanlarda hesap vermek durumundadırlar. Başka ülke ve toplumlara yönelik olarak akademik tarihçilik kısırdır. Kimi üniversitelerde "başkaları"nın tarihlerine yönelik araştırma ve öğretimde bulunanlar (örneğin Japonya tarihine ya da feodaliteye ilişkin araştırma ve dersler) tesadüfidir. Öğretim üyelerine ait yükseltme yönetmeliği bu yönde herhangi bir sınırlama getirmemiş olsa dahi, tarihçilerin yükseltilmelerinde önlerine çıkabilecek istek ve beklentiler, Türk, Türk-İslam, Osmanlı tarihlerini bilmeleri yönündedir. Üniversitelerdeki durum böyle olunca, buna ek olarak muhafazakâr/liberal, hatta sosyal demokrat katılımlı hükümetlerin arzuları da sınırlayıcı kalınca, lise müfredatının amaçlarında bazı iyi niyetli cümleler, tarihin evrenselliğine yönelik tanımlar, havada kalmaktadır.

Almanya'dan Profesör Ernest Hinrichs, 1990 yılında Avrupa Konseyi adına ve ders kitapları analizinin yöntemleri üstüne yapılan bir toplantıda ders kitaplarına kaynaklık eden referans kitapları üzerinde dururken bu yolda Almanya'da bir hayli mesafe kazanıldığını belirtmekte, ancak bu tür referans kitaplarından yapılacak seçme ve yazım sorunu üzerinde durarak, akademik yazım ile ders kitapları arasında yer alan en büyük engellerin bunlar olduğunu dile getirmektedir.[14] Hemen Türkiye'ye dönerek söylemeliyim ki, Türkiye, tarih ders kitaplarına kaynaklık edebilecek böyle referans kitapları bakımından çok geri durumdadır. Türkiye gibi henüz ulusal konularda çoğulcu yaklaşımları ve referans kitaplarını yaratamamış bir ülkede, "başkaları"na yönelik çalışmaların şimdilik başarı kazanmasından söz edilebileceğini sanmıyorum. Üniversitede bu yöndeki araştırıcılığın pek benimsenmediği ortamda, yaygın tarihçiliğin geleneği oluşturulamadığından ya da ortaöğretim düzeyindeki öğretmenlerin pedagojik gelişmelerindeki eksikliklere ek olarak kendilerine üniversiteden ulaşmayan referans kitaplarının noksanlığıyla, gerek üniversite, gerekse ortaöğretim, "başkaları"na eğilme gereği duymamakta, duyamamakta ya da onlara bu ihtiyaç duydurulmamaktadır.

Hemen burada söylemeliyim ki, Türkiye'de lise tarih kitaplarındaki sayfaların %10 kadarı Avrupa ve dünya tarihine ayrılabilmiştir.[15] "Milli Tarih"lerin 1993'te revizyona uğrayan biçimlerinde ise, 11-13 yaş grubundaki öğrenciler yabancı tarihlerden, özellikle Anadolu uygarlıklarının öğretiminden adeta kaçırılmışlardır.[16]

Size, benim öğrencilik yıllarımda da okuduğum (yani 1950'li yıllarda) ve halen (1996-97), okutulan bir öğretmenin kitabı ile son yıllarda birdenbire çoğalan -ama aynı müfredata dayalı olarak çoğalan ve farklılıkları çoğu zaman kitap kapaklarındaki boyalarda kalan- ders kitaplarına tüm sınıflar için el atan bir öğretmen ya da yöneticinin ortaöğretimin ilk iki yılında okutulan "Milli Tarih"lerinden söz etmek istiyorum öncelikle. Sonra da

müfredata sıkıca bağlı olduğunu bildiğimiz lise kitaplarından üç ayrı "Tarih 2" kitabını ele alıp değerlendirmede bulunacağım.

Milli Tarih kitaplarından üstelik son birkaç yıl içinde -yani küreselleşmeden en çok söz edilen bir dönemde- okutulan baskılarından Türk-İslam damgasının dışında kalan (Türk-Tarih Tezi varsayımının geçerlilik bulamamasından sonra) eski Anadolu uygarlıklarının çıkarılmış olduğunu belirtmiştim. Ancak Orta Asya Türklüğünden söz ederken "tarih öncesi devirlerde görülen medeniyetlerden hiçbiri bu kadar geniş bir coğrafi alana yayılmamıştır"[17] ya da "Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılar ve araştırmalar dünyanın en eski medeniyetini Türklerin meydana getirdiğini ortaya çıkarmıştır. Başka yerlerdeki insanlar Taş Çağı'nda yaşarken Orta Asyalılar medeniyette hızla ilerlediler, rahat ve iyi hayat geçirdiler"[18] gibi ifadelerle şampiyonluğu "başkaları"na bırakmayı, veya "başkaları"nın da aynı zamanlarda ya da önceleri değişime uğrayabileceklerine fırsat vermeyi düşünmemekteler.

Malazgirt Savaşı abartılı anlatım ve övgülerle betimlenirken Türklerin rakibi Romanos Diogenes "kendini beğenmiş imparator" olarak nitelendirilmiştir.[19] Mertlik de sadece Türklere aitti: "Haçlılar hiç beklemedikleri anda Yıldırım Beyazıt'ı karşılarında görünce ne yapacaklarını şaşırdılar. Çünkü Haçlı ordusu dağınık bir durumdaydı. Yıldırım Beyazıt düşmanın bu durumundan yararlanmayı düşünmedi. Onlara, mertçe bir meydan savaşı yapmak için fırsat tanıdı."[20] Akdeniz'in artık ayrıntılı olarak bilinen tarihinde de "başkaları"nın yeri yoktu: "Preveze zaferi ile Şarlken'in Akdenizdeki üstünlüğüne son verildi. Akdeniz bir Türk gölü haline geldi."[21] Lütfedilip Rönesans'ın toplumsal sonuçları anlatılmaya girişildiğinde de, o döneme ait yazılıp söylenenlere hiç bakılmaksızın basmakalıp söylentiler yinelenmektedir: "Avrupa'da iki sınıf halk meydana geldi. Biri sanattan ve edebiyattan zevk alan yüksek tabaka, diğeri bunlardan zevk almayan halk sınıfıydı."[22]

Anılan kitaplarda yer alan "hazırlık" ve "değerlendirme" soruları da güya milli konuları kapsamakta: Alparslan zamanında nereler fethedilmiştir? Osman Bey ve Orhan Bey nereleri ülkelerine katmışlardır? Yükselme döneminin sonlarında Osmanlı devletinin sınırları nerelere kadar genişlemiştir?.. Sınırları genişletme, toprak kazanma, savaşlarda zafer elde etme tarih kitaplarının ruhuna girmiş adeta.

Bir-iki sayfa içinde kitapların aralarına serpiştirilen okuma parçaları, sadece Türklük kaygısıyla yerleştirilmiş olup, ne edebi açıdan ne de değişik görüş açıları bakımından bir şey ifade etmeyen yazılar olarak sırıtmaktadır. Osmanlı tarihini ya da başka bir Türk-İslam tarihini yansıtan sayfalar arasına konulan ve Atatürk ile ilgili olan kısa metinler, Atatürk'ü zedelemekle, veya ona yanlış yön vermekle kalmamakta, zorla zerk edilmek istenen düşüncelerin zaten çok kötü olan ders kitaplarını amacından daha da saptırmaktadır.

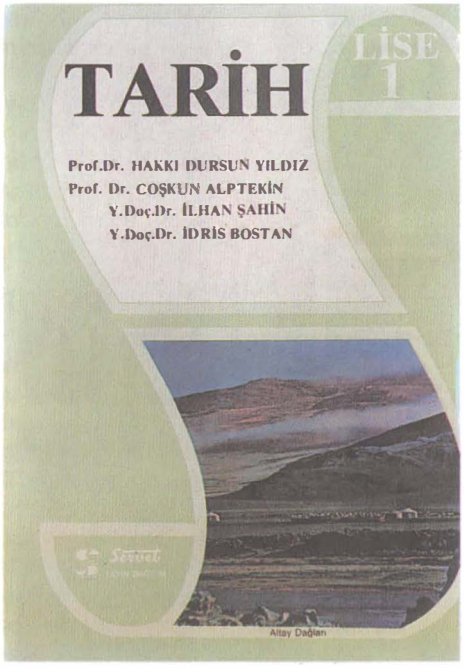
Şimdi de liselerde okutulan (tekrarda yarar var: aynı müfredatın değişik yazarlarca kaleme alınmış çok benzer versiyonları olan) "Tarih 2" kitaplarından üç tanesini ele alıp bazı eleştirilerde bulunmak istiyorum. (Artan sayılarını bilemediğim bu kitapların daha fazlasını karşılaştırarak buraya getirmeyi gerekli görmedim; zira kimi farklılıklar olsa bile, kitapların temel amaçlarının merkezi müfredatın ideolojik, politik, doğal olarak da pedagojik isteklerini yerine getirmek olduğunu biliyorum.)

Tesadüfen seçtiğim üç kitabın, "başkaları"na verdikleri daha doğrusu vermedikleri önem, kitapların sonlarında yer alan bibliyografyalardan kolayca anlaşılmaktadır: Türk ve İslam tarihleri dışında yer verilen "Avrupa Tarihi I (1300-1600)" ve "Avrupa Tarihi II (1600-1918)" ile Osmanlıları ilgilendirdiği sürece yer verilen "başkaları"nın baştan savma tarihlerinin konularına yönelik referans kitapları, yabancıların ne denli dışlandığının göstergesi gibidir. Bir Tarih 2'nin ("Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 25 Ocak 1995 tarih ve 367 sayılı kararı ile 1994-1995 Öğretim yılından itibaren 5 yıl, 10 dönem süre ile DERS KİTABI olarak kabul edilmiştir" tasdikli kitabın) bibliyografyasında listelenen 42 kitap arasında güya Avrupa'yı aydınlatan şu çalışmalara yer verilmiştir: Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih*; Charles Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin Mukayeseli Tarihi*; H. G. Wells, *Kısa Dünya Tarihi*. Avrupa ile ve başka bölge ve toplumlara ilişkin olarak yapılan yeni ve güncel eserlerin çevirilerine sırt çevirircesine, belki de cahil kalarak, öğrenci ve öğretmen önüne konulan bu kitaplardan sonra ne diyebilirim ki?[23]

Bir diğer iki yazarlı kitapta ise 63 kitap arasına Mc Neill, *Dünya Tarihi*; J. Pirenee (*sic!*), *Büyük Dünya Tarihi* ve A. Soboul, *Fransız İnkılâbı Tarihi* serpiştirilmiştir.[24] Bu da ders kitabı yazımında saplanıp kalınan noktayı göstermektedir.

Ya Milli Eğitim Bakanlığı'nın çoğu üniversite

profesörlerinden oluşturduğu 9 kişilik yazar grubunun hazırladığı "Tarih 2"ye ne demeli? Talim ve Terbiye Kurulu'nun kararıyla 1995 yılında üçüncü defa 100.000 adet basılması kararlaştırılan bu kitapta, üniversiter düzeyin yakalaması gereken tarihçiliğin durumunu daha bir üzülerek saptıyorum: 1300-1600 Avrupa tarihi için A. Bergin, *Dünyamızı Keşfedenler* (1965); H. Berktay, *Kabileden Feodalizme*; M. Bloch, *Feodal Toplum*; S. Öngör, *Coğrafi Keşifler ve Tetkik Seyahatleri* (1954) belirlenmiş. Eskimiş iki kitapla yerli yerine oturtulamamış iki önemli çalışma. 1600-1918 için yararlanılan/önerilen eserler de şöyle: B. S. Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*; H. Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*; Seignobos, *Avrupa Kavimlerinin...*[25] Üniversite hocaları ya bu kitapların çoğunun hangi dönemlere ait olduklarını, ne işe yarayabileceklerini bilmiyorlar (böyle düşünmek bile istemiyorum!) ya da başka birileri anılan lise kitabına bibliyografya tanzim etmiş! Başta F. Braudel ya da I. Wallerstein olmak üzere tarihçiliğin önderlerinden sayılan ve son gelişmeleri temsil edenlerin -üstelik artık Türkçede bulunanların- bibliyografyalarda yer almamasını cahillik, kötü niyet ve siyasallaştırma dışında nasıl açıklayabilirsiniz?[26]

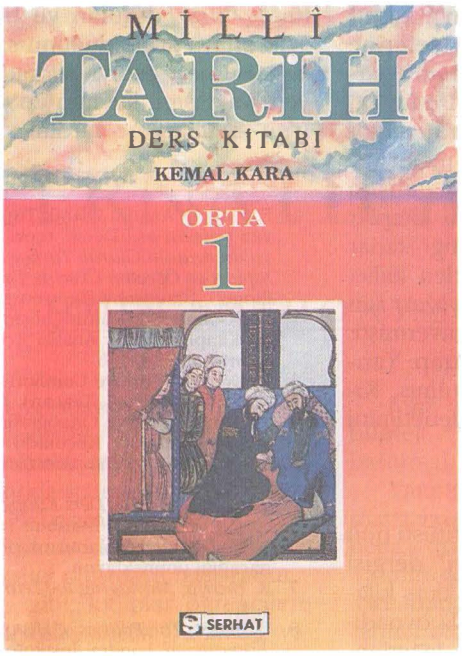
Burada sorunlardan birisi apaçık ortaya çıkıyor: Öğrenciye yönelik kitap yazımının gerektirdiği özelliklerin ve hazırlıkların henüz yaratılamamış, bilhassa önerilen referans kitaplarının son verileri yansıtmış olanlardan seçimine özen gösterilmemiş ve bu eksiklikleri denetleyebilen bir mekanizmanın geliştirilememiş olması.

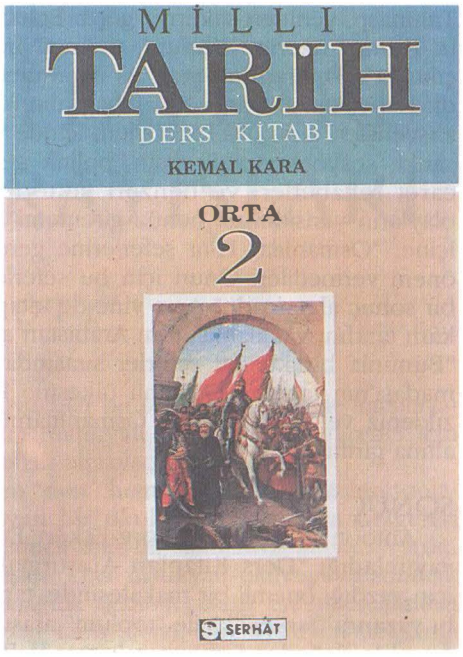
Sadece Avrupa tarihi için açılan -başka kıta ve toplumları içermeyen- bir ünitenin örnekleme yöntemiyle üzerinde durmak, kimi noktalara değinmek ve Osmanlıların başkalarıyla olan ilişkileri üstüne kitaplarda yer alan tavırları belirlemek istiyorum.

Tarih 2 kitaplarının hepsinde II. Ünite'ler "Avrupa Tarihi-II (1300-1600)" başlığını taşımakta ve şu ortak yan başlıkları içermektedirler: Feodalitenin Çözülüşü ve Merkezi Krallıkların Kurulması; Avrupa'nın Yayılması; Rönesans; Reform. On sayfa civarında yer verilen bu konuların çok yazık ki eskimiş bilgiler, özensizlikler, yanlışlıklarla dolu olduğunu ve tarihçiliğin ve tarih öğretiminin günümüzde yakaladığı konulara pek uzak kalarak geçiştirildiğini tespit ediyorum. 14. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki politikalardan, Papalıktan, ekonomik ve toplumsal güçlerden, fikir dünyalarından, monarşilerin yaşadıkları buhranlardan, köy ve kentlerden inandırıcı bahisler yok gibidir. Avrupa'nın yayılması çok basite indirgenmiş faktörlerin sayılmasıyla anlatılırken hata üstüne hata yapılmaktadır. Bir kitap, Avrupalıların sömürge kurdukları ülkeler arasına Afrika sahillerini haritasında katmazken[27] bir başka kitap da, keşfedilen yerler arasında yeşile boyadığı Afrika sahillerini İspanyollara hediye etmektedir.[28] Portekizli "Kral Denizci Hanri" diye birinin varlığını (aslı Infante Dom Henrique'tir), Vasco da Gama'nın ne idüğü belirsiz yazım tarzlarını ("Vasko dö Gama", "Vasco de Gama"), Bartolomeu Diaz'ın "Bartelmi Diyaz" biçimindeki şerhini, Michelangelo'nun Fransız görüntüsündeki "Mikelanj"ında diretmeyi veya İngilizlerin VIII. Henry'lerinin "Hanri" olarak yorumunu, Montaigne'in "Monteyni" biçimindeki suretini, sonu gelmeyen hataları bu kitaplarda hâlâ bulmak mümkündür. (Dilerim, dikkat çektiğim ve benzer hataların düzeltilmesi yetkililerce gündeme getirildiğinde, Türkiye'deki politika ve medya alanlarında at koşturanların "başkaları"nı seslendirdiklerinde kullandıkları Amerikan telaffuzu ile yetinmez, kültürlerin yerel niteliklerinin tanınmasına olanak verirler.)

Andığım ünite içine sokuşturulan "Osmanlı Ülkesinde yaşayan Hristiyanlar ve Reform" (evet, ortak mini başlık hepsinde böyle) ile ortak bir ses duyurmak istenmiştir: Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlar, Avrupa'daki Reform hareketlerinden "hiçbir şekilde" etkilenmediler, çünkü onlar Osmanlı himayesinde dini inanç özgürlüğüne sahiptiler. Ancak Reform'un oluşmasında "Osmanlıların etkisi olmuştur. Kanuni'nin karşısında başarılı olamayan Şarlken, Protestanlara karşı da istediği sonucu alamamıştır. Avrupa'daki dini birliğin sarsılmasını Osmanlı Devleti'nin dış siyaseti için yararlı bulan Kanuni, Protestanlara destek vermiştir."[29]

Kralların, imparatorların dirayetleri üstüne kurgulanmış sayfalar üstünde fazla durmak istemiyorum; ama Osmanlılarla ilişkilerinden dolayı kitap sayfalarına giren "başkaları"na takınılan tavırlara, zafer-mağlubiyet arasında düğümlenmiş açıklamalara, namus savaşlarına ve sınır genişletme hastalığına yakalanmış müfredatın kumandası altındaki kitapların kimi cümlelerine değinerek konuyu kapatmak istiyorum. Bu saptamalarım ve seçtiğim cümleler, tarihçiliğin ve tarih öğretiminin gerektirdiği ilkelerin çiğnendiği ve Osmanlı gücünü göstermek amacının güdüldüğünü sandığım müfredatın birkaç yansımasıdır:

Başka ülke egemenliklerini, özellikle İslamın egemen olduğu topraklardaki devletlerin bağımsızlıklarını hiçe sayan "1566 yılında Osmanlı Devleti"ni ve "1612 yılında Osmanlı Devleti"ni gösteren haritaların sahipleri -sadece benim defalarca uyarmama, yanlışlıkların düzeltilmesi için Cengiz Orhonlu'nun *Habeş Eyaleti* kitabını tavsiye etmeme karşın- Osmanlı'yı Afrika içlerine yerleştirme, Arabistan Yarımadası'nın tümüne hâkim kılma arzularına devam etmekteler. Diğer bir Tarih 2 için çizilen haritanın mühendisleri de Afrika'yı Osmanlı egemenliğinde gösteren boyayı kontrol etmeden sürmekteler.[30]

Bir savaşın ya da saldırının getirdiği yük, gerektirdiği insan gücü ve donanımı düşünülmeksizin, sultanın veya kralın, imparatorun veya hükümdarın ani kararlarıyla çocuk oyuncağı mertebesine indirilerek yaptırılan muharebelerin tutarsız ve yersiz anlatımları tarih öğrencisini tarihten bıktırır niteliktedir, ki bu durum öğrenciler üzerinde uygulanan anketlerle de sabittir.

Anadolu'da kurulmuş beylikler Osmanlı ile olan ilişkilerine göre değerlendirilmiştir; yüceltilmiş veya yerilmiştir. Çok ilginçtir ki Türk olmalarına rağmen Osmanlı ile çeliştikleri zaman "başkaları" sayılmaktadır onlar, saldırgandırlar: "I. Murat'ın Kosova'da şehit olduğu haberi Anadolu'ya gelince, Anadolu beylikleri, bu durumdan yararlanmak istediler. Karaman, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Hamidoğulları, Osmanlı topraklarına saldırdılar." Ancak Osmanlı'ya saldıran beyliklerin Bizans karşısındaki eylemleri övgüye değer bulunmaktadır: "Adalar Denizi'ne (Ege Denizi) kıyısı bulunan Karesioğulları ve Aydınoğulları, önemli deniz gücüne sahiptiler. Bizans ve Haçlılarla savaşarak güçlerini kanıtlamışlardı".

Zafer, krallıklara son verme, Osmanlı hâkimiyetinin tanınması, öğrenciye gurur aşılayan ve "bizim" yaptıklarımızın kanıtı sayılan satırlar kitapları süslemeye devam etmekte: "Birinci Kosova Zaferi, Balkanlarda tutunabilmek için yaptığımız mücadelelerin en büyüklerinden biridir. Bu zafer, Balkanlar'ın, Türk toprağı haline geldiğini kanıtladı. I. Murat'ın yerine oğlu I. Bâyezid geçti. Savaş alanlarındaki ustalığı ve çabukluğu, ona 'Yıldırım' ünvanını kazandırmıştı." Niğbolu ile ilgili olarak "Fransız şövelyelerinin saldırılarıyla başlayan savaş, Türk ordusunun kesin zaferiyle sonuçlandı (1396). Bu zaferden sonra, Haçlılar tarafından işgal edilmiş olan kaleler geri alındı. Macaristan içlerine kadar akınlar yapıldı. Boğdan ve Eflak beyleri Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiler. Vidin Bulgar Krallığı'na son verildi." Hiçbir mantığı olmayan ve serüven niteliği taşıyan olaylardan seçmeler sanki. İnalcık'tan Beldiceanu'ya, Vasiç'ten Delilbaş'a kadar pek çok tarihçinin yaratmaya çalıştığı Balkanlar sanki ayrı bir gezegenin gerçekleri.

Behram Çavuş'un öldürülmesi savaş nedeni için yeterli görülmekte: "Belgrad karadan ve nehirden kuşatıldı, 1521'de fethedildi. Belgrad'ın fethiyle, Orta Avrupa'nın yolu açılmış oldu."[31]

Tarih iki hükümdar arasında meydan okumaya devam ediyor diğer kitapta: "Türk zaferlerinin en büyüklerinden biri olan Mohaç iki saat kadar sürmüştü. Bu zaferden sonra Kanunî Budin (Budapaşte) üzerine yürüdü. Şehir teslim oldu, Ama Kanunî, Macaristan'ı Osmanlı ülkesine katmadı. Himayesi altına aldı." "Osmanlı ordusu Budin'i kurtardıktan sonra Estergon'a kadar ilerledi. Bu kere Viyana üzerine gidilmedi. Çünkü Kanunî, Şarlken'i savaşa çağırmıştı. Almanya üzerine yürüdü. Ama Şarlken ortalarda görünmedi. Osmanlı ordusu, Almanya ortalarına kadar akınlar yaptı."

Osmanlı kuvvetleri sanki av partisine çıkarılıyor: "Barbaros, Osmanlı kaptanıderyası olduktan sonra büyük bir donanma hazırlattı. Akdeniz'e açıldı. İtalya kıyılarını vurdu. Tunus'a çıktı. Bu sıralarda Venedikliler ve Şarlken, Osmanlılara karşı düşmanca davranışlarda bulunuyorlardı."

Kötü, düşmanca, sinsice davranışlar "başkaları"ndan geliyordu her zaman. Şah Tahmasb da doğru durmuyordu, Müslüman olmasına karşın: "Kanunî'nin Macaristan seferi sırasında Şah Tahmasp, Osmanlılara karşı düşmanca davranışlarda bulunmuş, sınırlarda karışıklıklar çıkarmıştı." "...Şah

Tahmasp, yeniden saldırıya geçti. Erzurum'u kuşattı. Bunun üzerine Kanuni, üçüncü İran seferine çıktı (1553). Erzurum ve Kars üzerinden İran'a girdi. Nahçıvan, Erivan ve Karabağ alındı." Bütün bu alışverişler, tarih dışı bir söylem içinde yerini alıyor sanki; sosyoekonomik tarih, politik gelişmeler, ticaret rekabetleri ve benzeri faktörlerle gelişen olayların yansıtılması henüz girememiş bu kitaplar içine: "Osmanlılar Hint seferlerine gerektiği kadar önem vermediler. Onun için bu seferlerden kalıcı bir sonuç alınamadı." Ama yine de kitap yazarı işin kârlı tarafını yakalamış, tüm Arabistan alınıvermişti: "Bununla birlikte bu seferler sırasında Arap Yarımadası'nın tamamı Osmanlı ülkesine katılmış, Kızıldeniz ve Basra Körfezi Osmanlıların denetimini altına girmişti."[32]

SONUÇ

Antoon De Baets, Georg-Eckert Enstitüsü'nün yayımladığı "Ders Kitapları Araştırmaları" dergisi için yazdığı önemli bir makalesinde, tarih ders kitabı yazarını "tarihçilik" ile "toplum" arasında oynadığı rolde değerlendirmeye çalışıyor.[33] Bu değerlendirmenin Türkiye'de mevcut tarih ders kitapları üstünde yapılmasının büyük yararı olabileceğini düşünüyorum. Hükümet yetkililerinden başlayıp kitap yayınevlerinin tavırlarına kadar birçok söz sahibinden ve aşamadan geçen kitapların gelişen tarihçiliğin ürünlerini ve toplumun beklentilerini içermediği sürece yararlı olamayacağı, bundan da öte zararlı olacağını düşünüyorum. "Başkaları"nın görüntülerine de yanıt verebilecek kitapların, üretildiği ortamdaki demokratik gelişmelerle birlikte yol alabileceğine inanıyorum.

Kimi karşı çıkışlara rağmen, ders kitaplarının okullardaki etkin rolü devam edeceğe benzemektedir. Eğer bu doğruysa, Türkiye'deki yetkililer takındıkları tavrı değiştirmek zorundadırlar: Her şeyden önce merkezi ve keskin müfredatın cenderesinden kurtulmak, yerel otoritelere, öğretmen ve öğrenciye bazı seçim hakları tanımak gerekmektedir. 1996-97 öğretim yılı başında Milli Eğitim Bakanı Profesör Mehmet Sağlam'ın, ders kitabı konusunda, öğrencilerin ve velilerin istedikleri kitabı seçebilecekleri yolunda yaptığı açıklama, bana -eğer böyle bir şey gerçekleşirse- yazarları değişik ama içerikleri aynı olan Ankara tasdikli kitaplardan seçme hakkı(!) tanınmasından başka, bir kandırmacadan başka bir şey gibi gelmedi.[34]

Tarih kitaplarında yer alan konuların seçimi, konuların kimler için ve neden seçildiklerinin ve "başkaları"nın neden dışlandıklarının ölçütü, pedagojik ya da politik olup olmadıkları, gizli beklentilerin ve önyargıların yarattığı olumsuzluklar, ders kitaplarının tamamlayıcıları sayılabilecek kaynakların işlev kazanmaları ve benzeri konular, Türk tarihçiliğinin parçası sayılması gereken ders kitaplarına ilişkin sorunların bazılarıdır. Dilerim Türkiye (Tarih Vakfı'nca ya da üniversiteler ve eğitim hizmeti yüklenmiş başka yetkililerce), son yıllarda üstünde biraz durulan ve bu sempozyum ile daha açık ortaya konulduğunu sandığım tarih ders kitapları üstüne gitmeyi dikkatle ve inatla sürdürecek, yeni yaklaşım, kavram ve düşünceleri içeren kitapların üretilmesine yardımcı olacaktır. ■

1. F. Pingel, "Anadili Olarak Türkçe: Seçimlik ya da Tamamlayıcı Dersten Asıl Derse" (çev. S. Tezcan), *Federal Almanya'da Anadili Olarak Türkçe İki Kültür Arasında Ders Kitapları ve Öğretim Üzerine Taslaklar* (yay. K. Kreiser, F. Pingel), Braunschweig: Georg-Eckert-Institut, 1987, s. 29.
2. M. Strohmeier, "Kültür Çatışmasının Şiddetlenmesi-Türk Tarih Kitaplarının Bir Analizi" (çev. S. Tezcan), *Federal Almanya'da...*, s. 156.
3. K. Kreiser, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Ders Kitapları Politikası Üzerine" (çev. S. Tezcan), *Federal Almanya'da...*, s. 175.
4. M. Tunçay, "İlk ve Ortaöğretimde Tarih", *Felsefe Kurumu Seminerleri* (ed. İ. Kuçuradi), Ankara ,1977, s. 276-285.
5. *Ismarlama Ders Kitapları Üstüne Rapor*, Ankara: TDK, 1976.
6. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Bıuca Sempozyumu* (yay. S. Özbaran), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. Boğaziçi toplantılarının bildirilerinin yakında yayımlanacağını ummaktayım.
7. R. Brown, *Managing the Learning of History*, Londra, 1995, s. 1.
8. J. Slater, *The Politics of History Teaching: A Humanity Dehumanized*, Londra: Institute of Education, 1989, s. 1-2.
9. H. Schissler, "Perceptions of the Other and the Discovery of the Self: What Pupils are Supposed to Learn About Each Other's History", *Perceptions of History: An Analysis of School Textbooks (ed. V. R. Berghahn ve H. Zchissler), Oxford, 1987, s. 26-37.*
10. S. L. Collicott, "Who is the National History for?", *Teaching History*, sayı 61 (October 1990), s. 10-12.
11. H. Millas, "Etnosantrik Eğitim Konulu Sempozyum", *Toplumsal Tarih*, sayı 11 (Kasım 1994), s. 30.
12. European Standing Conferans of History Teachers Associations, "Letter from the President", *Euroclio-Bulletin*, 3 (Spring 1995), s. 1.
13. F. Al Ashmawi, "L'image de l'autre dans les manuels scolaires des pays des deux rives de la Mediterranee", *Internationale Schulbuchforschung*, c. 18/2, Braunschweig: Georg-Eckert-Instituts, 1996, s. 211 vd.
14. E. Hinrichs, "Subject Matter Adequacy", *History and Social Studies-Methodologies of Textbook Analysis* (ed. H. Bourdillon), Amsterdam: Lisse, 1992, s. 50.
15. Y. Kabapınar, "Kredili Sistem ve Lise Tarih Kitapları", *Tarih Öğretimi ve...*, s. 214.
16. R. Yıldırım, "Tarih Ders Kitaplarında Anadolu Uygarlıkları", *Tarih Öğretimi ve...*, s. 161-166.
17. K. Kara, *Milli Tarih I*, İstanbul: Serhat, 1994, s. 11.
18. N. Akşit, *Milli Tarih I*, İstanbul: Milli Eğitim, 1996, s. 11.
19. Akşit, *Milli Tarih I*, s. 77.
20. Kara, *Milli Tarih II*, İstanbul: Serhat, 1994, s. 19.
21. Kara, *Milli Tarih II*, s. 66.
22. Kara, *Milli Tarih II*, s. 80.
23. K. Kara, *Tarih 2*, İstanbul: Önde, 1996, s. 275-276.
24. N. Uğurlu, O. E. Vardar, *Tarih 2*, İstanbul: Örgün, 1995, s. 299-300.
25. Y. Kopraman ve diğerleri, *Tarih 2*, İstanbul: Milli Eğitim, 1995, s. 211-212.
26. Aslında böyle bir duruma çok şaşırmamak gerek: Anılan yüzyılların Osmanlı toplum yapısı işlenirken dahi Halil İnalcık, Suraiya Faroqhi gibi tarihçilere yer vermeyen bir zihniyetin, "başkaları" için özen gösterebileceğini düşünmek hayal olur ancak.
27. Kara, *Tarih 2*, s. 57.
28. Kopraman vd, *Tarih 2*, s. 44.
29. Kara, *Tarih 2*, s. 52-64; Uğurlu-Vardar, *Tarih 2*, s. 57-73; Kopraman vd, *Tarih 2*, s. 40-49.
30. Kopraman, *Tarih 2*, s. 35 ve 38; Kara, *Tarih 2*, s. 38.
31. Kara, *Tarih 2*, I. Ünite'de çeşitli sayfalar.
32. Uğurlu-Vardar, *Tarih 2*, I. Ünite'de çeşitli sayfalar.
33. A. De Baets, "Profile of the History Textbook Author as a Mediator between Historiography and Society", *Internationale Schulbuchforschung*, 16/4, Braunschweig, 1994, s. 515-534.
34. S. Özbaran, "Kitaplarda Seçenek Sorunu: Türkiye Örneği", *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1996.

BAŞKA BİR YOL:
ABD'DE TARİH KİTAPLARI VE ALTERNATİF ARAYIŞLARI*

JOHN ANTHONY SCOTT**

ABD'de liselerde tarih ve sosyal bilgiler alanında yüzlerce kitap boy göstermekte, ortaokulun birinci sınıfından lise son sınıfa kadar milyonlarca öğrenci bu kitapları okumak zorunda kalmaktadır. Özellikle Frances FitzGerald'ın 1979 basımı *America Revised* adlı eseri sayesinde Amerikan kamuoyunda bu kitaplara ilişkin bir görüş birliği oluşmaya başlamıştır.

FitzGerald'ın belirttiği gibi, kitaplar öğrencilere tarihi gerçekliği vermek içindir; ancak bu amaç, yayımcının kâr sağlama hedefiyle sıkça çatışmaktadır. Bu çıkar çatışması, belirli çıkar gruplarının öfkesini uyandırarak satışları olumsuz etkileyen konuları yok sayarak çözümlenir. Dolayısıyla sansür, bu kitapların hazırlığını etkiler ve tarihi gerçeklik de bunun kurbanı olur. Sonuç ise, çoğu zaman yeknesak, cansız bir üründür.

Bu kitapların belirgin özelliği olan cansızlık, tarihi aydınlatmada tarihçinin aracı olan özgün kaynaklara dayanmadaki başarısızlık ile pekişmektedir. Kitap yazarları, sembolik olarak, belki de ihtiyaçtan -diğer ders kitapları bir yana- monografik literatüre dayanmak suretiyle tüm materyallerini bir araya getirirler. Başkalarının kitaplarında okudukları olaylardan söz ederler; fakat kendileri özgün kaynakları incelememişlerdir. Bu tür kitaplar tatmin edici değildir.

Yine de uygulanabilecek bir başka yol vardır. Son otuz yıl içinde öğretmenler, tarihçiler ve yayımcılar, özlemini duyduğumuz literatürün bir bölümünü sağlamaya başlamışlardır. Bu çalışma, sadece bu yolla sınırlı olmamakla birlikte, özgün kaynakları çeşitli biçimlerde öğrencinin hizmetine sunma çabasıyla kendini göstermektedir. Bu tip kaynaklar sanat eserlerini, basılı veya basılı olmayan dergi, rapor, mektup ve otobiyografileri, gazeteleri, halk şarkılarını, destanları ve sözlü edebiyatı içerir. Bu yeni literatür henüz gelişme aşamasındadır, yine de üniversiteye gidecek öğrencilerin bulunduğu okullarda hayli rağbet görmekte, ders kitaplarıyla yan yana bulunmaktadır.

Kimi okuyucular bu seçeneği şüpheyle karşılayabilirler: "Tüm materyali çok sayıdaki öğrenci için bastırmak pahalı olmayacak mı?"

Yanıt hem "evet" hem "hayır"dır. Belgeleri toplamaya başlayan bir okul düzeninin tüm belgeleri ucuza mal etmek için bir kameraya ihtiyacı vardır. Yatırım genişler. Eğer materyali okuyucuya sunmak için -buna aşağıda değinilecektir- önlemler alınırsa birinci sınıf bir tarih arşivi, bunu isteyen herhangi bir okulun hizmetinde olacaktır. Ticari amaç güden yayınevleri özgün kaynakların satışını desteklemeyeceklerdir; çünkü yeterince para getirmemektedir.

Özgün kaynakları okul kullanımı için ucuza sağlamada öğretmenler basım ve araştırma işlerini kendi başlarına halledeceklerdir. Bu, belki de ülkenin her bölgesinde kâr amacı gütmeyen eğitim merkezlerinin kurulmasıyla başarılabilir. Bu merkezler, bazıları gönüllü, diğerleri uzman öğretmen ve öğrencilerden oluşan bir kadroyla hizmet vereceklerdir. Masrafların bir kısmı materyallerin satışından, bir kısmı da eyalet eğitim bütçe fonlarından, federal yardım ve özel bağışlardan karşılanabilir. Kâr amacı gütmeyen bu türe bir örnek, Los Angeles'taki "National Center for Curriculum in the Schools"tur.

Öğrencileri kaynaklardan mahrum kılma, onların geçmişimize gitmelerini olanaksız kılar. Amerikalı gençler, eğer tarih öğreneceklerse, tarih kaynaklarını okumalıdırlar. Amerikan kütüphane ve arşivleri, kullanılmayı bekleyen kaynaklarla doludur. Bu malzeme Amerikan gençliğinin eğitimi için bir temel teşkil eder ve kendi var oluşlarına ilişkin kültürel mirasla tanıştırır. Bu arşiv belgeleri büyük çeşitliliğe sahiptir. Örneğin Afrika kökenli kölelerin düzinelerle kayıtları ve kölelikle ilgili anıların yer aldığı pek çok cilt vardır. Yerlilerin şiir ve destanlarına ise henüz dokunulmamıştır; özellikle Yahudi tarihi ve kültürü açısından büyük önem taşıyan kaynaklar bulunmaktadır.

Gençler, sıklıkla gençlik deneyimlerine tanık olan ve duyduğu, gördüğü şeyleri yazan diğerleri gibi tarihe çok önemli katkılarda bulunurlar. Amerika'daki madenlerde, değirmenlerde ve fabrikalarda çocuk yaştaki işçilerin hayatı, Lewis Hine ve John Spargo gibi işçi liderleri tarafından belgelendirilerek ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Savaşta çarpışan askerler ve uzak köşelerde oturan kadınların anlatımlarının yer aldığı kayıtları da unutmamak lazımdır. Bu tür yazılar gençlerin daima ilgisini çeker. Tarihin edebi gücünü öğrenmenin, tarihin oluşmasına

---

* *History Anew: Innovations in the Teaching of History Today*, (ed. R. Blackey, The University Press, California, 1993) başlıklı derlemede "There Is Another Way: United States History Texts and the Search for Alternatives" başlığı altında yayımlanmış olup, buradaki çevirisine izin veren yetkililere teşekkür ederiz.

** John Anthony Scott, New York'ta Ethical Culture Schools'ta ve Rutgers University School of Law'da tarih öğretmiştir. Halen Sınıfta Tarih Öğretimi Komitesi eşbaşkanlığını yürütmektedir.

yardımcı olan ve bunu kaydeden ölüp-gitmiş diğer gençlerin yazılarından daha iyi bir yolu yoktur.

Bugünün gençleri bu geleneğe devam etmekteler. Okullarımız tarihin okutulduğu değil, aynı zamanda yazıldığı yerler olarak düşünülmelidir. California'daki okullarda İngilizce öğrenme aşamasında olan genç göçmenler nasıl ve ne tür tecrübeler yaşadıklarını yazıyorlar. Gençlik arşivleri, tarihi kayıtların özel bir türünü oluşturmaktadır. Bu tür arşivler kurulmalı ve çoğaltılmalıdır. Gençlik arşivleri, gençler için yeni tarih edebiyatı kaynağının merkezi olarak görülmelidir.

Daha ilk zamanlardan beri, Amerika'da erkek, kadın ve çocuklar kendi hayat öykülerini ve mücadelelerini şarkılar aracılığıyla anlatmışlardır. Bu şarkılar, tarihin derin ve güzel kaynaklarıdır; Amerikan tarihi için kanıt durumundadırlar. Şarkılar insan yaşamı, deneyimi ve mücadelesiyle ilgili bilgileri ilk elden verirler ve bu, müziğin gücü ile daha etkili olmaktadır. Bu şarkılar, az duyan ya da duyma yetisi olmayan çocuklara sağırlar okulunda öğretilir.

Halk şarkıları, ülkedeki tüm okullara dağıtılmaya başlanmıştır. "The Commitee on History in the Classroom"un üyeleri 1979 yılında *Folk Song in the Classroom* diye bir dergi çıkarmışlardır. Bir halkbilim uzmanı ve New York Post College'da eğitim profesörü olan Laurence I. Seidman, kâr amacı gütmeyen bu girişime yardımcı olmuşlardır. Yılda üç kez yayımlanan bu dergi 1.500 adet basılmaktadır; ortaokul ve lise öğretmenlerinden oluşan bir gruba ulaşmaktadır.

Son yıllarda gençler için ortaya konan "yeni" tarih literatürünün bir bölümü tarihsel öyküdür; ancak bu, baştan sona özgün kaynaklara dayandırılmalıdır. Bu tür kullanıma ve özgün kaynaklara egemen olan tarihsel literatür biçimleri videoteyp ve özgeçmişleri içermektedir.

Kısa öykü, 19. yüzyılın sanat biçimidir; 30 ya da 40 dakikalık video, 21. yüzyılın sanat biçimi olabilir. Amerikan tarihindeki sayısız öyküler dramatize edilerek videoda canlandırılabilir. Bu tür tarihle ilgili videolar, sanatçı, aktör ve öğretmenlerin işbirliği yapmaları için yeni ufuklar açar. Bugünün öğretmenlerinin aşina oldukları hem eğitsel hem de belgesel bir olayı birleştiren, geleceği olan, bir sanat biçimi oluşturabilir. Videolar profesyonelce hazırlanabilir ve bunlar öğrenci, öğretmen, film yapımcıları ve bilim adamlarının katılımıyla okullarda hazırlanabilir. Bir örnek, kâr amacı olmayan bir eğitim grubu olan "New England and the Constitution" tarafından hazırlanmıştır; adı *The Other Boston Tea Party*'dir. John F. Caroll'ın yazdığı bir piyese dayanan bir saat uzunluğundaki bu video on dolar karşılığında okullara verilmektedir. Film, Anayasanın onaylanması için yapılan mücadeleyi aslına uygun bir şekilde dramatize etmektedir.

Pek çok kişi biyografiyi gençlere tarih sevgisini aşılayan en etkili edebi tür olarak kabul eder. Ne yazık ki yeterince ciddi biyografi yok; biyografilerin bulunması gereken raflar boştur. Şu anda başlıca katkı, Oscar Handlin'in yayına hazırladığı *Library of American Biography*'dir. Bu dizideki kitapların yarısından fazlası başkanlar, politikacılar ve avukatlar gibi seçkin zümrenin üyeleriyle ilgilidir. Sadece üç kadın (Abigail Adams, Elizabeth Cady Stanton, Eleanor Roosevelt), iki siyahi (Frederick Douglass, Booker T. Washington) ve bir Amerikan yerlisi (Tecumseh) vardır. İşçi liderlerinin -Samuel Compers ve Walter Reuther dışında- yoklukları dikkat çekmektedir. Sadece üç yazar ya da gazeteci -Benjamin Franklin, Henry Adams ve Theodore Roosevelt- bulunmaktadır. Kaptan John Smith ve Eli Whitney dışında ne bir kâşif ne de bir mucit vardır. Ünlü sanatçılar, müzisyenler, bilginler, filozoflar, aktörler ve mimarlar alınmamışlardır. Milton Meltzer'in editörlüğünü yaptığı Thomas Y. Crowell'in *Women of America* dizisi 1960-1980 yıllarında çıkan 20 cildi içermektedir. Yazarlar (Pearl Buck, Harriet Beecher Stowe), sanatçılar (Mary Cesset), bilginler (Rachel Carson), insan halkları savunucuları (Lydia Maria Child, Emma Coldman, Mother Jones), şarkıcılar (Mahalia Jackson, Bessie Smith), popülist liderler (Mary Elizabeth Lease) ve tabipler (Lillian Wald) bu dizide yer almamaktadırlar.

Bu örneği, "Facts on File"ın 1988'de John Brown, Frederick Douglas ve Amelia Earhart'ın biyografilerini bastırdığı *Makers of America* dizisi izlemiştir. 1989 dizisinde basılan Lillie Patterson'ın *Martin Luther King Jr. and the Freedom Movement*, ihtiyaç duyduğumuz, yetişkin gençler biyografisine olağanüstü bir örnek oluşturmaktadır. Patterson, Maryland'in önde gelen siyahi yazarlarındandır. *Martin Luther King Jr. and the Freedom Movement* Amerika'daki siyahların öyküsüyle ilgili eğitim literatürüne çok özel katkısı dolayısıyla 1989'un Cretta Scott King ödülünü kazanmıştır. Patterson'ın kitabı gençlere sadece Martin Luther King Jr.'la değil, tüm vatandaşlık hakları hareketiyle de tanıştırır. Patterson eserinde özgün kaynakları ustalıkla kullanmıştır; bu da onun başarısının ardındaki sırdır.

Ders kitapları, geleneksel olarak öğrencilere Amerikan geçmişi üzerine genel bir bakış verirler. Ders kitapları olmadan öğrenciler Amerika'nın öyküsünü anlayabilirler mi? Ellerinde bir yap-bozun renkli parçalarıyla kala kalmaları tehlikesi yok mu?

Hiç sanmıyorum; burada bir başka yol var. Bu hem Batı hem de yerli Amerika edebi kültürünü oluşturan geleneksel epiklere dayalı modern bir epiğin yaratılmasıdır. Kurgu olarak bu gerçeği yansıtan çağdaş yazarlardan özellikle *Durgun Akardı Don* ile Mihail Şolohov ve *Gazap Üzümleri* ile John Steinbeck bu yolu tutmuşlardır. John Anthony Caruso'nun dizisi *The American Frontier* çok güzel yazılmış, çok renkli bir epiktir. Birkaç yıl önce The National Geographic Society, bir grup tarihçi, coğrafyacı ve sanatçıyı, bol resimli tarih atlası ve ona uygun bir kitap hazırlamaları için bir araya getirmiştir: *The Making of America* 1984 yılında yayımlandı. Kitabın eki olarak verilen 1,5 metre uzunluğundaki Amerikan geçmişini yansıtan bir duvar resmi de en az kitabın kendisi kadar dikkate değerdi.

Bu gibi kitaplar, geçmişle ilgili hayret ve memnuniyet duyguları uyandırma dışında öğrencilere fazla bir bilgi aktarımında bulunmazlar. Okuyucu bir da-

ğın tepesine çıkarılarak kuşbakışı baktırılır. Ardından önemli ayrıntıları ve biçimlendiren, değiştiren modelleri görebilirler. Burada önemli olan "kapsam" değil, iletişimdir.

Bu şekilde, tarih edebiyatını kullanan öğretmenlerin yeni bir pedagoji geliştirmeye ihtiyaçları vardır. Genel durum bilinmelidir; ancak bunu kitap zorlamamalı, sınıf içi etkinlikler ortaya koymalıdır. Kendi tarih kavramına sahip tarihçi, hem analiz hem de sentezin olacağı materyalleri sağlamalıdır. Bu şekilde öğrencilerin inceledikleri delillere bakarak kendi düşüncelerini yaratmaları yoluna gidilmelidir.

Bu şekilde tasarlanan tarih, tarihsel öyküde çok fazla boşluk bırakacak mıdır? Sanmıyorum. Bu amaçla hazırlanan diğer eserlerde görülen çeşitli temalar vardır. Alfred A. Knopf'un *Living History Library* (15 cilt, 1965-75) bunlara bir örnektir. Bu kitaplar, baştan sona özgün kaynaklara dayalı, Amerikan tarihindeki konularla ve dönemlerle ilgili çalışmalardır; seçkin tarihçi ve öğretmenler tarafından yazılmışlardır: (Daniel Shays'ın *The Trail of Tears* çalışmasıyla bilinen) Marion Starkey, James M. McPherson, Douglas Miller, Milton Meltzer ve Laurence I. Seidman, bunlar arasındadır.

Bu makalede tartışılan tarih edebiyatının türleri, aynı amaca hizmet eder: Zamana karşı koyan kayıtlardaki deliller sayesinde geçmişi canlandırmak. Bırakın insanlar seslerini duyursunlar; bırakın mezarlarından konuşsunlar ve şarkı söylesinler; bırakın kendi öykülerini anlatmak için kendi sözcüklerini kullansınlar ve zamanın ötesinden günümüze gelsinler. ■

Yazarın notu: Bu makalenin yazımı sırasında yardımları olan profesörler Robert A. Blackey, Donald S. Detwiler ve Robert H. Ferrel'e teşekkür borçluyum.

(Çev. Feryal Çubukçu)

FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ ATÖLYELER/SEMİNERLER

OSMANLI TARİHİ ATÖLYESİ

4 Şubat 1997 : François Georgeon, "Gizlenen Padişah: II. Abdülhamid Döneminde Hükümdarın Kapanması ve İktidarın Sahnelenmesi"
4 Mart 1997 : Erik Zürcher, "1918-1922 Arasında Anadolu Direniş Hareketinin Sözcükleri ve İdeolojisi: Müdafaa-i Hukuk-u Milliye" (İngilizce)
1 Nisan 1997 : Suraiya Faroqhi, "Kontrol İçin Mücadele: XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Loncalar" (İngilizce)
6 Mayıs 1997 : Metin Kunt, "Padişah Kapısı ve Osmanlı Devleti" (Türkçe)
3 Haziran 1997 : Nejat Göyünç. "Osmanlı İktidarının Temel Unsurlarından, Örf-Gelenek" (Türkçe)

İSTANBUL KENTİ DOKÜMANTASYON MERKEZİ SEMİNERLERİ

27 Şubat 1997 : Georger Cavallier, Francis Godard, "Habitat II'nin Sonuçları ve Beklentileri"
11 Mart 1997 : Eric Huibrechts, "Beyrut Kentinin İmar Programı"
8 Nisan 1997 : Pierre Pinon, Alain Borie, "İstanbul ve Anadolu'da Osmanlı Evi Konusunda Çalışmalar"
17 Nisan 1997 : Sinan Kuneralp, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Salgın Hastalıklar ve Korunma Önlemleri"
13 Mayıs 1997 : Marion Segaud, "Kamusal Alanlar ve Vatandaşlık Kavramı"
10 Haziran 1997: Catherine Poujol, Orta Asya'da Şehircilik.

"ARKEOLOJİDE ANALİZ METODLARI" ATÖLYE DİZİSİ

"Arkeolojide Kentsel Mekân, Mimarlık ve Bunların Sosyopolitik Açıdan Yorumlanması"
28 Ocak 1997 : Pierre Pinon (Paris-La Défense Mimarlık Okulu), "Antik Kent ve Mimarlık Dokularının Yorumlanmasında İz, Model ve Restitüsyon Kavramları"
25 Şubat 1997 : Jean Margueron (EHESS, Paris), "Eski Yakındoğu Mimarlığının Analizinde 3. ve 4. Boyutlar"
21 Mayıs 1997 : Régis Vallet (URA 92, Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi, Strasbourg), "Eski Mezopotamya'da (IV-II. Binyıl) Şehircilik ve Toplum"

BUGÜNKÜ TÜRKİYE SEMİNERLERİ

21 Şubat 1997 : Hüseyin Kalaycı, "Yurttaşlığı Tartışamamak"
6 Haziran 1997 : Zeki Coşkun, "Öteki Sivas"
15 Nisan 1997 : Gerard Groc, "Türkiye'de Sivil Toplumun Oluşması"
8 Mayıs 1997 : Korkmaz Alemdar, "Türkiye'de İletişim Sorunları"
5 Haziran 1997 : Tanıl Bora, "İslâm ve Milliyetçilik"

ORTA ASYA VE KAFKASYA DOKÜMANTASYON MERKEZİ SEMİNERLERİ

18 Şubat 1997 : Prof. Dr. Donald Rayfield (Queen Mary College, Londra), "19. Yüzyıl Sonu Gürcistan Edebiyatında Ulusal Uyanış"
1) "Hiperboli'nin yükselişi ve düşüşü Gürcü Edebiyatı Örneği"
20 Şubat 1997 : 2) "Terek'in Zehirli Suları"
18 Mart 1997 : Fatima Gamzatova (Mahaçkale Güzel Sanatlar Müdiresi, Dağıstan) "Mahaçkale Güzel Sanatlar Müzesi Koleksiyonlarında Kafkas Savaşlarının Anısı"
20 Nisan 1997 : Sergej Arutjunov (Saint-Petersburg Bilimler Akademisi, Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü, Kafkas Kavimleri Etnografyası Bölümü) (Konu henüz belirlenemedi)
17 Haziran 1997: Régis Gayraud (Fransa), "İlya Zdaneviç'in (Rusça Yazan Gürcü Yazar) Tanıklığı Aracılığıyla 20'li Yıllarda İstanbul'daki Rus Göçmenleri"

Seminerler ve atölyeler saat 17.30'da başlamaktadır.

Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
Nuru Ziya Sokak, 22, 80072 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (212) 244 17 17 - 244 33 27 / Fax: (212) 252 80 91

FIRAT'IN KAŞI, BAYIRI, GABANI VE İNSANLARI

ZEKİ ARIKAN

Hagop Mıntzuri, *Armıdan Fırat'ın Öte Yanı* (çev. Silva Kuyumcuyan), İstanbul: Aras, 1996, 139 s., metin içinde iki resim.

Kaynağını Erzurum ovasının kuzeyindeki dağlardan alan Karasu, Erzincan'ı geçtikten sonra Munzur dağlarının eteklerini yakından izleyerek birdenbire daralan Kemah boğazına girer. Karasu'nun adı bu yörede artık sadece Fırat'tır. Kemah boğazını aşan Fırat, kimi zaman genişleyen vadilerden fakat çoğu kez yalçın kayalıklar arasından sessizce akar ve Munzur dağlarının eteklerinden çıkan çaylarla, derelerle beslenir. Bu kayalıklar, dağlar, tepeler içinde Sıvas-Erzincan demiryolu geçmektedir ki bu hat buharlı lokomotiflerin kararttığı karanlık tünellerle dolu bulunmaktadır. Fırat, İliç topraklarını aşar aşmaz Çaltı suyuyla birleşir ve bu birleşme noktasından bir dirsek yaparak güneye doğru kıvrılır ve Egin kasabasının önünden geçer. Bu nehrin, yöre insanları ve bu insanların yazgısı üzerinde önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur.

Üzerinde duracağımız Hagop Mıntzuri'nin (1886-1978) *Armıdan Fırat'ın Öte Yanı* başlıklı kitabındaki öyküler, söz konusu köy merkez olmak üzere aşağı yukarı sınırlarını çizdiğimiz bir mekânda geçmektedir. Fırat'ın sağ kıyısında, Kuruçay yakınında Armudan adını taşıyan iki köy vardır. Biri büyük (kebir), diğeri küçük (sagir) olarak adlandırılmıştır ki yazarın doğum yeri Küçük Armudan'dır. Ancak gerek yazılı kaynaklarda[1] gerek çevre köyler halkının dilinde Armudan olan bu adın niçin Armıdan biçiminde yazıldığını müteveffanın anısını incitmeden belirtmek isterim. Öte yandan Armudan adının da son yıllardaki anlamsız bir uygulamadan nasibini alarak değiştirildiğini görüyoruz. İçişleri Bakanlığı, 1960'lı yıllardan beri kimi zaman artan kimi zaman yavaşlayan bir hızla birçok köy ve mezranın adını, "iltibasa yol açtığı" gerekçesiyle değiştirme yoluna gitmiştir. Bu kervana son yıllarda şehirlerimizdeki cadde, sokak ve meydan adlarını, kendi dünya görüşleri doğrultusunda değiştirerek bir yaz-boz tahtasına dönüştüren belediye başkanlarımız da katılmıştır. Bu hastalıktan ne zaman kurtulacağımız doğrusu merak konusudur.

Yer adları elbette değişebilir. Büyük tarihsel dönemeçlerde toplumsal, siyasal ve kültürel yapının değişmesinin yankıları yer adlarını da etkiler. Milli Mücadelenin merkezi olan Ankara, Cumhuriyet'in kurulması ve şehrin yeniden yapılanmasıyla birlikte, dönemin ruh ve anlayışına uygun kavramları içeren isimleri bağrında taşımaya başlamıştır. Benzer bir yaklaşım, İzmir için de geçerlidir. Ancak günümüzde yer adlarının değiştirilmesi o denli bilgisizce ve bilinçsizce yapılmaktadır ki bunu açıklamaya olanak yoktur. Çünkü yabancı kökenli yer adları Türkçeleriyle değiştirilirken, öz Türkçe olan ve Anadolu'yu yurt tutan Oğuz boylarının, bu boylara bağlı oymak ve obalarının adlarıyla ilintili olan yerlerin adlarının da değiştirildiğini görmek insanı şaşkına çeviriyor. Anadolu'nun tarihsel damgası böylece silinerek bunun yerine sahte mühürler vurulmaktadır. Bu iş Anadolu coğrafyasını sözde Türkleştirmek uğruna yapılıyorsa neden Türkçe olan yer adlarının değiştirilmesi yoluna gidilmektedir?

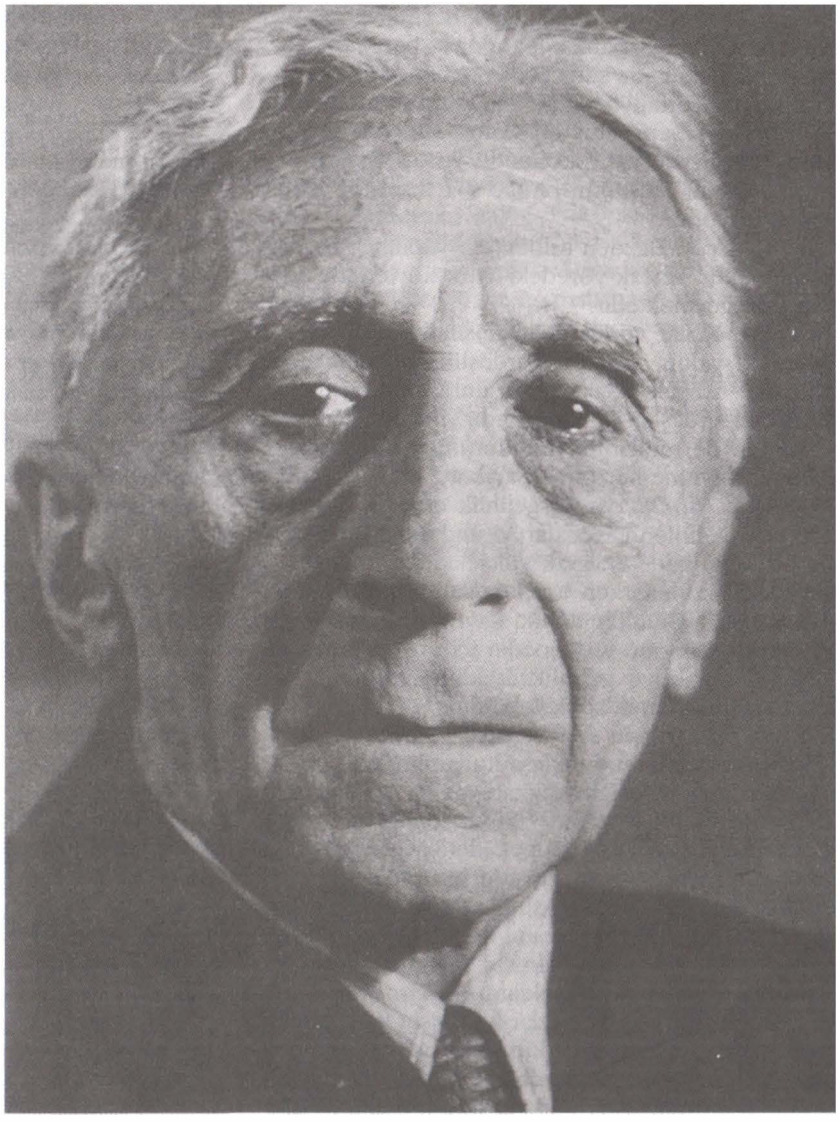
Türklerin Anadolu'ya ayak bastığı tarihlerde buradaki yer adları haliyle yabancı kökenliydi.[2] Bunların çoğu Türkçe söyleyişe uyduruldu.[3] Şehirlerimizin ve kasabalarımızın adları bu yöntemin ilgi çekici bir örneğini vermektedir.[4] Diğer adlar olduğu gibi korundu. Bunun yanında yeni kurulan yerleşim yerleriyle birlikte ova, dere, dağ, tepe, akarsular vb yeni adlar aldılar. Anadolu'nun toponomisi köklü ve yapısal bir değişikliğe uğradı. Bugün, yabancı kökenli kabul edilen yer adlarının ayıklanması yerine bu toponominin ayrıntılarına inilmesinin daha sağlıklı sonuçlar doğuracağına inanıyoruz.[5]

Yer adlarında yapılan değişikliklerin yalnız tarih

araştırmalarında değil,[6] günlük yaşamda da akıl almayacak kadar büyük karışıklıklara yol açtığına şüphe yoktur.[7] Bununla birlikte bu konuda yalnız olmadığımızı, bütün Balkan ülkelerinin Türkçe yer adlarına karşı amansız bir kıyıma giriştiklerini anımsatmakla yetiniyoruz. Gelelim Fırat'ın öte yanına:

Küçük Armıdan doğumlu olan yazarın kaleminden çıkan bu öyküler Kemah-İliç-Egin üçgeninde yer alan yöreyi, "Köyleriyle, giysileriyle, ahalisiyle, halet-i ruhiyesiyle..." bize anlatmakta ve tanıtmaktadır. Bu öyküler, yazarın kişisel gözlem ve çocukluk anılarından derin izler taşımaktadır. Kendisiyle aynı zaman dilimini ve mekânı paylaşan bütün insanlar bu özyaşamsal öykülerde yer alır.[8]

Öyküler, XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başları arasında sınırlanabilen bir zaman dilimi içinde geçer. Ancak birinde Sıvas-Erzincan demiryolundan söz edildiğine göre, yukarıda belirtilen zaman diliminin biraz daha genişlediği görülür. Kimi öykü kahramanlarının da İstanbul'a kadar uzandığına tanık oluyoruz. Amacımız bu öykülerin yazınsal değerini irdelemek değildir. Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz nokta, bu öykülerin yörenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının anlaşılmasına son derecede önemli bir katkıda bulunması ve bu konuda oldukça zengin malzeme vermiş olmasıdır.

Hagop Mıntzuri

Sosyal yapıyı oluşturan kurumlar, söz ve kavramlarla deyimlerin, yörenin bütün köylerinde çarpıcı bir özdeşlik gösterdiği anlaşılmakta ve bu bağlamda ortak bir dilin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Zihniyet, espri anlayışı, doğa karşısında tutum, kılık-kıyafet vb konularda da bir Türkle bir Ermeni ya da bir Kürt arasında hemen hemen hiçbir fark görülmemektedir. Egin'in zengin mi zengin folkloru yöre halkının beğenisinin ortak paydasıdır. Bu durum, söz konusu alandaki bütün insanların aynı doğal, sosyal ve ekonomik koşullar içinde bulunmasıyla açıklanabileceği gibi, yüzyıllarca süren birlikteliğin, ortak yaşayışın bir sonucu olarak da algılanabilir. Bu ortak yaşayış, artık bugün unutulmaya yüz tutmuş nice efsaneler üretmiş, nice folklor ürünleri yaratmıştır.

Günlük yaşamda kullanılan birçok sözcük ortaktır. Davarların kapatıldığı yer *kom*'dur. Ekmek tandırdan *egiş*'le çekilip alınır, mayalı hamurdan yağda kızartılarak yapılan bir çeşit ekmeğe *hişi* denir. Köyün birtakım kamu hizmetlerini yerine getiren kişi *kizir*'dir. Çıkılması güç yokuş yerler *gaban* olarak adlandırılır. *Kom*'da kuzular, koyunlardan *çağ*'la ayırlan bölüme konur. *Keşkek*, bütün yörede en makbul bir yemek olarak görülür. Çorba kâsesi *ıskıra*'dır. (üsküre, ZA). Toprak bacalar (dam), yağmur ve kar sularına karşı *log*lanarak düzeltilir ve akmalarının önüne geçilir.[9] Şalgam (çelem) turşusu *pezik* (pazuk, ZA) olarak bilinir. Binaların damlarının uzantısının altında kalan bölümler *ertme*'dir (örtme, ZA). Yapıların duvarlarında *hatıl*, damların örtülmesinde *mertek* kullanılır. "İnsanın eceli saati gelmesin, bir *mahana* (mahna ZA) olur.."[10] Günlük konuşmalarda en çok kullanılan bu *mahana/mahna*'nın sanırız bahane sözünün halk ağzındaki söyleyiş biçimidir. Türk köylerinde de bu söz son de-

rece sık kullanılır. Dahası kalın k sesinin g olarak söylenmesi (panga/banka, pangonot/banknot, gara/kara, gız/kız, gatır/katır vb) yöredeki Türk ve Ermeni ağzının ortak özelliği olarak görülmektedir. Bütün bunları işaret ettikten sonra, Mıntzuri'nin kitabında geçen, sosyal, ekonomik ve kültürel yapının ortak dilini oluşturan birkaç söz üzerinde daha durmak istiyoruz:

Laçag, leçek: Bezden tülbentten yapılmış, başörtüsü demektir. Ancak yöredeki Türk köylerinde *neçek* olarak geçmektedir.[11]

Bacılık: Kızlar ve kadınlar arasında kardeş yerine tutulan yakın arkadaş, kardeşlik anlamına gelmektedir.[12] Ancak bacılık iki kişi arasında bir dayanışmayı ve sırdaşlığı anlatmaktadır. Bacılık, bir başka köyden de tutulabilir. Bu durumda her ikisinin kapısı bir diğerine her zaman açıktır.

Gelinlik Tutmak, ya da gelinlik etmek: Köy yerinde yeni gelinlerin, kocaları dışında aile büyükleriyle bir saygı ifadesi olarak yüksek sesle konuşmaması ya da konuşurken aracı kullanması anlamına gelmektedir.[13] Gelinlik etmek, kayınvalide için yaklaşık bir yıl sürebilir. Kayınpeder için belirli bir süre yoktur. Ömür boyu gelinlik edildiğini kişisel gözlemlerime dayanarak, söyleyebilirim.

Ghab, hab (h, *kh* sesi verilerek söylenir): Hab, köy ve yaylada sütün ortaklaşa kullanılmasıdır. Basit ve ilkel kooperatifçiliğin dikkate değer bir uygulaması olarak görülmektedir.[14] Sütün ortaklaşa ve sırayla kullanılmasına hab etmek denilir. Bu uygulamada, sağılan süt belirli bir süre bir evde toplanır, sütü alan ev (çadır), aldığı sütü ağaç çubuklarla ölçer ve bunlara sütün seviyesini belirlemek için birer çentik atar Sütün geri verilmesi sırasında bu ağaç çubuklar kullanılır. Bu çubuklara *haz* (h, *kh* sesiyle) denir. Daha doğrusu bu hazlar kadar süt karşı tarafa verilir. Böylece kimsenin kimseye hakkı geçmez. Habın en önemli yararlarından biri, yağ, peynir vb üretiminin arttırılmasına katkıda bulunmasıdır. Hab, Anadolu'da olduğu gibi,[15] Kafkaslar'da da yaygın bir ekonomik dayanışma olarak görülmektedir.[16]

Hekürge-hakuka: Toprak ve kilden yapılmış su yolu, bahçe duvarlarındaki ark suyunun geçmesini sağlayan göz. Duvar altından geçen su yolu deliği.[17] Kışın ya da baharda evlerde, damlarda (ahır), komlarda çıkan su, *hakuka*'ya alınarak dışarıya akıtılması sağlanır, böylece denetim altına alınmış olur.

Mıntzuri'nin küçük öykülerden oluşan bu kitabı, ortak bir kültürün, ortak bir geçmişin, ortak bir yaşamın kapılarını açan bir anahtar ödevi görmektedir. Müteveffanın henüz Türkçeye çevrilmeyen diğer eserlerinin de dilimize kazandırılmasının araştırıcılara yeni ufuklar açacağına şüphe yoktur. Anısını saygıyla anmayı bir borç biliyorum. ■

1. Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, İstanbul, 1928, 207.
2. E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (çev. Fikret Işıltan), İstanbul, 1970; Speros Vryonis, Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Los Angeles-Berkeley-London, 1970.
3. Paul Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları" (çev. Mihin Eren), *Selçuklu Araştırmaları*, I (1969), 193-240.
4. Xavier de Planhol, "Principes d'une géographie urbaine de l'Asie Mineure", *Revue géographique de l'Est*, IX/3-4 (1969), 249-268.
5. Fehmi Aksu, *Isparta İli Yer Adları*, Isparta, 1936; İbrahim Gökçen, *Tarihte Saruhan Köyleri*, İstanbul, 1950; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara, 1967; Zeki Arıkan, "Uluyamaç (Sergevil) Köyü ve Yer Adları", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1986, 65-86.
6. Louis Robert, "Eskiçağ Anadolusunda Yer Adları (çev. Rahmi Hüseyin Ünal), *EÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1981), 1-12.
7. Krş. Aydın Engin, "Evreşe, Adagide, Mans, Çölemerik", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1996.
8. Dursun Kırbaş, "Komşularımız", *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1996.
9. Krş. O. G. Busbecq, *Türk Mektupları* (çev. H. C. Yalçın), İstanbul, 1930, 80; Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (çev. Yaşar Önen), Ankara, 1987, 280.
10. Bütün bu sözcükler için bkz. Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, Ankara, 1963-1982, 12 cilt (Bundan böyle *DS*).
11. *DS*, IX, 3243. Erçiş, Ağın, Arapkir yörelerinde bu biçimde geçmektedir.
12. *DS*, II, 458.
13. *DS*, VI, 1981. Bunun hemen hemen bütün Anadolu'da yaygın olduğu anlaşılıyor.
14. Abdülkadir, "Hap, İktisadi Bir Âdet", *Halk Bilgisi Haberleri*, I (1929), 12-14.
15. *DS*, VII, 2246.
16. Xavier de Planhol, "Vie pastorale caucasienne et vie pastorale anatolienne d'après un livre récente", *Revue de Géographie alpine*, XLIV (1956), 379.
17. *DS*, VII, 2255.

ESKİ YOLSUZLUKLAR

NOTLAR'DA EKREM KÖNİG VE BENZERLERİ

MUSTAFA ŞAHİN

Âsım Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1966, 767+1 s.

En azından bir genel kültür kitabı ya da kırkambar niyetiyle okunması gereken eserde, yeri geldikçe 1930'dan yüzlerce yıl önceye gidilmekte, tarihten, siyasetten, maliyeden örnekler verilmekte, ayrıca ev ekonomisi, piyasa ekonomisi, ağaç yetiştirilmesi, sebze ekimi, hangi sebze ve meyvelerin nerelerde daha iyi olacağı, hangi baklagilin daha iyi pıştiği, yazarın nerelere gittiği, kimlerle yemek yediğinin yanı sıra tamamen kişisel olan notlara da rastlanıyor. Anıların sübjektif yanının ağır bastığı, bundan dolayı dikkatle ele alınması gerektiği düşünülse bile, bunu önsözde şöyle belirtiyor:

"Geçmişe ait birtakım notlar, hâdiseler ile münasebeti olmayan ve neşrinde fayda umulan mütalaalar, fıkralar vesaire de karışmış görülecektir. Bu hatıra notlarımın bir kısmı gazetelere geçmemiş duygular ve görüşler olduğu için tarihi bazı vaziyetleri açıklamağa hizmeti olacağını sanıyorum."

Âsım Us, yer yer âdet, atasözü, bilmece, deyim ve fıkralara, beğendiği kimi dizelere yer veriyor; bunlar o anki ortama, olguya tam uygun düşüyor. Gezdiği her yerde insanlarla konuşuyor, sorunlarına eğiliyor, öneriler sunuyor, çareler arıyor. Evliya Çelebi titizliğiyle her konuda not alıyor; bunların kaybolup gitmesine gönlü razı olmadığı için yayımlanan bu yapıt ortaya çıkıyor.

1938'in büyük bölümünde Atatürk'ün aramızdan ayrılışı, Eylül 1939'dan sonrasında II. Dünya Savaşı, CHP'nin DP'ye hamile kalışı ve sancılı doğum, seçim kavgaları aktarılıyor. Bunların dışında kısa başlıklar halinde özetleyebileceğimiz notlar şöyle:

Ali Kemal'in linç edilmesi olayı, Serbest Fırka ve Serbest Fırkacılar, Atatürk'ün bu fırkayı değerlendirmeleri, anlaşmalar (Nyon, Türk-İngiliz, Türk-Irak), paktlar (Türk-İngiliz ve Fransız paktı, Atlantik, Sadabat), konferanslar (Nyon [Akdeniz], Balkan, Berlin, Münih, Tahran, San Francisco, Moskova ve Moskova hariciye nazırları konferansı, 29 Temmuz 1946 Sulh Konferansı), Türk-Bulgar beyannamesi, Boğazlar meselesi, eski Cemiyet-i Akvam yeni BM, eski Düyun-ı Umumiye yeni dış borçlar, dil, dilcilik, dil bayramı, dil cemiyeti, güneş-dil teorisi ve paralelinde bir hayli etimolojik benzetmeler, depremler (Kırşehir, Erzincan, Erzurum), Artvin heyelanı, İstanbul yer sarsıntısı, davalar-mahkemeler (Sabahattin Ali-Nihal Adsız mahkemesi, Yücel-Öner davası), Doğu illerinin durumu, Gürcülerin toprak iddiaları, ekonomi ve kurumlar (Ankara tiftik cemiyeti, bütçeler, İzmit Kâğıt Fabrikası, Ankara kömür sergisi, Hofer ve Föniks şirketi, Türk Meyveleri Limited Şirketi [Tümel], İstanbul Elektrik Şirketi'nin satın alınması, tramvay şirketi, kapanan düğme fabrikası, demir-çelik fabrikası, haftalık çalışma saatinin 48 saate indirilmesi, Haliç'in temizlenmesi kararı, hamallığın, sırt hamallığının insan onurunu rencide ettiği için kaldırılacağı), çıkarılan yasalar (toprak kanunu, tasarruf kanunu, tasarruf haftası, intifa kanunu, hafta tatili kanunu, cuma tatilinin pazar gününe nakledilmesi, sigorta şirketlerini teftiş ve murakabe kanunu, müsteşarlar kanunu, soyadı kanunu, seçim kanunu, iş kanunu, barem, memurin kanunu, medeni kanun, milli korunma kanunu), Hatay meselesi, matbuat, matbuatın durumu ve sorunları, matbuat kongresi, Basın Birliği, gazetelerin zaman zaman kapatılması, Yunus Nadi-Ahmed Emin polemiği, mübadele ve göçmen problemleri, Refah faciası, suikast girişimleri (Von Papen'e, İnönü ve Bayar'a suikast planı, Pera Palas ve Ankara'da patlayan bombalar), tarih, tarihçilik, tarih kongreleri, tarih sergisi, arkeoloji ve arkeolojik kazılar, vatandaş Türkçe konuş tarzında notlar, vergi (bekârlık vergisi tasarısı, varlık vergisi), ziyaretler-geziler (Venizelos ve Kont Betlen'in Ankara'yı ziyareti, İsmet Paşa'nın Venizelos'a iade-i ziyareti, İnönü'nün Roma ve yurtiçi gezileri, Atatürk'ün son seyahatleri, İran şahının ziyareti, Kral Faysal'ın Ankara'yı ziyareti, Suriye başvekili Cemil Mürdüm'ün ziyareti, Âsım Us'un yurtiçi ve yurtdışı gezileri, gazetecilerin Almanya, İngiltere, Yugoslavya, Rusya ve Paris seyahatleri).

Notlar bu kadar değil elbet. Yukarıya arzettiğimiz, binlerce not arasından çokluk dahili veziyetimize ait olanlar. Siyasilerimiz ve yazarlarımız yanında Chamberlain, Churchill, De Gaulle, Hitler, Mambouıy, Maurice Duverger, Metaksas, Mussolini, Roosevelt, Molotov, Stalin, Trikopis, Truman ve Von Papen'e dair notlar da bir hayli yer tutuyor. Hariçteki Taşnakların nedameti, Atina ve Selanik'teki Ermeni mahalleleri, faşo, gamalı haç, ırk nazariyeleri, ırkçılık, Turancılıkla ilgili notları belirtmeden geçemiyoruz.

"Hitler kendisini bütün Almanların Führeri ilân etti (17.3.1938)" (s. 246). "Doktor Mazhar Osman [Usman] -Hitler gibi adamların hepsi tıpça delidirler." (s. 110) "Mussolini, İngiliz Hariciye Nazırı Eden'e Habeşistan haritasını göstererek: -Bütün bu yerleri istiyorum, demiş" (s. 107).

Birer örnek de fes ve sarıktan:

Mısır hükümetinin Ankara sefiri Abdül Melik Hamze'nin Cumhuriyet balosunda fesini kendi isteğiyle mi çıkardığı yoksa çıkarttırıldığı mı tartışması ve Mısır'ın bu konudaki notası (s. 63-67).

"Abdülnafi Efendi -Sarık sarmak ibadettir!" (s. 84)

Bu arada yurtta ve dünyada yitirdiklerimiz de kaydedilmiş. Maarif Vekili Necati Bey'in apandisitten (s. 98), Reşit Galib'in elem-i ruhiden (s. 86), Doktor Besim Ömer Paşa'nın [Akalın] biftek yerken (s. 425), Refik Saydam'ın anjin dö puatrin aksesinden (s. 524), Velid Ebuzziya'nın çifte zatürreeden (s. 629), Kâzım Karabekir'in sekte-i kalpten (s. 729), Aziz Samih İlter'in birdenbire (s. 742) üfûl ettikleri ve Nevzat Tandoğan'ın intiharının perde arkası (s. 675, 680) belirtilmiş.

Biraz regionalistlik pahasına Şükrü Saraçoğlu'nun Polathaneli (s. 574), Hasan Âli Yücel'in Göreleli (s. 575), Mim Kemal'in [Öke] Samsunlu (s. 735), Enver Paşa'nın da İnebolu'nun bir köyünden olduğu (s. 734) notunu aktarmadan edemedik.

Kitabı böylece hulasa ettikten sonra asıl amacımız Ekrem König[1] ve benzerleriyle ilgili notlara atf-ı nazar etmek. Âsım Us'un kitabının 1939 yılına ayrılan 10. bölümünden Ekrem König'le ilgili pasajları aktarıyoruz:

"Mahrem istihbarat işlerinde kullanılan Ekrem König ismindeki adam, resmî sıfatını suiistimal ederek kaçakçılık şebekeleri ile iş görürmüş. İsmet İnönü ilk Cumhurbaşkanı olduğu sırada bu adamın bir sahtekârlık rezaleti meydana çıkmıştı. Rezalet aslında beynelmilel mahiyette, yani Türkiye Cumhuriyeti namına Amerika'dan tayyare satın almak ve İspanya'nın Madrid Hükûmetine satmak teşebbüsü şeklinde idi. Millî Müdafaa Vekili'nin imzası taklit edilerek 50 tayyare sipariş edilmiş. Fransa hükûmeti ile Vaşington sefirimiz Münir beyin [Ertegün] ihbarı üzerine mesele meydana çıkmış ve birçok dedikodulara sebep olmuştu. Alınan bilgilere göre sahte evrak antetli idi. Fakat resmî dairelerden alınmış

değildi. Onlar da uydurma idi ve Cumhuriyet kelimesi (Comhuriyet) şeklinde yazılmıştı. Evrakın ve imzaların sahte olduğunda hiç şüphe yoktu. Ekrem König, bu sahtekârlığı lâubali bir zihniyet ile yapmıştı. Eskişehir milletvekili Emin Sazak bu iş için Meclis tahkikatı açılmasını istemişti.

Bu hâdisenin dedikoduları arasında bir gün Yahya Kemal şöyle dedi:

- 'Bu mesele Karagözün şadırvanı gibidir. Hükûmet isterse akar, isterse durur.'

Erzincan milletvekili Aziz Samih [İlter] de bir fıkra nakletti:

Evliya Çelebi'nin şark vilâyetlerinde seyahati esnasında bir çeşmeye tesadüf etmiş. Halk arasında bu çeşme hakkında şöyle bir rivayet varmış: Kimin tası dolunca su akmaz, durursa o adam ibnedir demişler. Evliya Çelebi kitabında 'ben kendimden şüphe etmiyordum. Tasım doldu ve su akmakta devam etti. Fakat defterdar Mehmet Efendi tutunca su kesiliverdi ve bir hayli sıkıldı!' diyormuş.

Abdülhamid'in mabeyncisi başhafiye Kadri Bey Şair Yahya Kemal'e anlatmış:

- Fehim Paşa berbat bir adamdı. Bununla beraber Abdülhamit bu adama her türlü müsamahayı yapardı. Çünkü Abdülhamid en çok Beyoğlu semtinden korkardı. Şöyle bir bomba patlatacaklar, padişahımızı havaya uçuracaklar diye bir hafiyenin jurnal etmesi evhamını galeyana getirirdi. Bazan bu evhama o kadar kendini sarardı ki padişah bağırmağa başlar, koşmağa başlardı. Adeta deli gibi olurdu. Fehim Paşa böyle bir zamanda Beyoğlu'nda Rus tebaasından bir adamı döğecek olursa bunu duyunca içi rahatlanırdı. Hâdisede Rus sefaretine bir tarziye verilir, bu suretle iş biterdi. Elverir ki Fehim Paşa, Beyoğlu'nda bir adam dövebiliyor, demek vaziyet tehlikesizdir, derdi. Bunun gibi Ali Şamil Paşa da Üsküdar ve Kadıköy tarafının hâkimi idi. O tarafta da o bir adam döverse sükûnet alâmeti sayılırdı.'

Yahya Kemal bunu naklettikten sonra ilâve etti:

'Ekrem König de Cumhuriyet devrinde bir nevi Fehim Paşa olmuştu.'

Matbaacı Ahmet İhsan Bey [Tokgöz], Ekrem König rezaleti ile Abdülhamit devrinde Baba Tahir'in Divan-ı Hümayun kaleminde küçük bir memur ele geçirip ferman doldurtması ve nişan satması şeklindeki sahtekârlığın birbirinin aynı olduğunu söyledi.

13 Kânunusani 1939 (Cuma) -Celal Bayar kabinesi istifa etti. Reisicumhur kabine teşkilini yine Celal Bayar'a verdi. Bu istifanın sebebi, Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp'ı açıkta bırakmaktır. Salı günü parti toplantısında Emin Sazak'ın hücumuna karşı Kâzım Özalp, icabeden bir şekilde mukabelede bulunmamış, partiden itimat kararı istememiş olması bu neticeyi doğurmuştur. Kâzım Özalp, daha evvel istifa teklifini reddetmişti. Kendi kendine çekilmediği için kabinenin istifası ile açıkta bırakılmış oluyor. Kâzım Özalp'ın istifası ile Ekrem König meselesinin tahkikatında alakalı olan vekaletlerin hepsi değişmiş oluyor.

Ekrem König rezaleti hakkındaki neşriyat Kozanoğlu'nun düğününe benziyor. Rezalet kabağının kimin başında patlayacağı henüz belli değil.

Ekrem König meselesinde en hazin cihet, herkesin bildiği ve hiçbir kimsenin açıkça söyleyemediği şeylerdir.

Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp istifa etti. İstifasını bildiren tebliğde mebuslardan birinin Ekrem König meselesinde tahkikatın selameti için çekilmesi muvafık olacağının söylenmiş olması tasrih ediliyor." (s. 353-355)[2]

"Yahya Kemal'in ifadesine göre Ekrem König'e Dahiliye tahsisat-ı mesturesinden Eylül 1938 tarihine kadar para verilmiş. Halbuki Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tahsisatın haziranda kesildiğini söylüyormuş. Ekrem König'in sahtekârlığı işi haziranda meydana çıkmıştı." (s. 356)

Şimdi de Ekrem König'i aratmayacak birinin, Sabur Sami'nin, insanı hayret içre bırakacak icraatlarını görelim:

"Asrî mezarlık meselesi Evkaf ile Belediye arasında binlerce ihtilâflı meselelerden biri olduğu ve Yusuf Kemal, Mustafa Şeref, Nazım Poroy ve Münir beylerin hakemliklerine havale edilmiş bulunduğu halde bu binlerce meseleler arasından ayrılmış ve o suretle Sabur Sami'nin müdahalesi bu işe karışmıştır. Bunun sebebi Şükrü Kaya'ya yakınlığı olan Sabur Sami'nin sulh hakemliği yaparak faydalanmasından başka bir şey değil." (s. 278)

"Refik Ahmed'in [Sevengil] verdiği bir haber: İstanbul belediyesi Sabur Sami'ye bir otomobil aldı. Fakat Dahiliye Vekâleti hesabına aldı. Parasını Vekâlet verdi. Herhalde beş, altı bin liradan eksik değil." (s. 355)

"Sabur Sami için en kuvvetli mahkûmiyet kararı yeni İstanbul valisi Lütfi Kırdar'ın: Sabur sami beyin dairelerde oturması memnudur' diye ilân etmesidir. 'Sabur Sami buna karşı sükût etmekle mahkûmiyeti kabul etmiştir." (s. 343)

"Sabur Sami'nin Ermeni mezarlığı meselesi: Belediye kanunu gereğince İstanbul'da mezarlıklar belediyeye intikal edince Belediye Ermeni mezarlığına el koymak istiyor. Ermeniler itiraz ediyor. Patrik dâva açıyor.[3] Mahkeme hak davası olmadığı kararını veriyor. Bilmukabele Belediye tazminat davası açarak patriği 180.000 liraya mahkûm ediyor. Bundan sonra Mütevelli heyetinin dava açacağı söyleniyor. Bu sırada Sabur Sami işe karışıyor. Belediyeyi 180.000 liradan vazgeçiriyor. Üstelik mezarlıktan bir miktar araziyi Ermenilere terk ettiriyor. Bu suretle sulh oluyor. Ermeniler sonra aldıkları araziyi Sabur Sami'nin kızına veriyorlar. Bu araziyi 60.000 liraya satıyor. Arsa satılırken üzerine konan levhada arsayı satan Reasürans İdaresi diye gösterilmiş. Güya Sabur Sami Millî Reasürans'a borçlu imiş. Altmış bin lira bu borca mahsup edilmiş.

Bundan sonra Devlet Şûrası bu işe vakıf olunca meseleye müdahale ediyor. Sabur Sami'nin durumu büyük resmî makamlara mensup olmak tavrı takınarak nüfuz ticareti yapmak şeklini alıyor.[4] Bu, ceza kanununa göre suç görülüyor. Adliyeye ihbar

ediliyor. Takibat yapılmasına lüzum gösteriyor.

Sabur Sami'yi tanıyanlar bu adamın bir nevi (hacıyatmaz) olduğu fikrindedirler. Eğer Amerika'da olsaydı meşhur Insül gibi birçok defa milyoner ve milyarder olur, birçok defa da iflâs ederdi, diyorlar." (s. 345-346)

"Sabur Sami'nin binek otomobili yoktur. Otobüsçüler sattım diye kendisine bir kâğıt veriyorlarmış. Sonra ondan ayrı bir vesika alıyorlarmış. Sabur Sami, bu vesika ile Belediyeye müracaat ediyor. Başkalarının alamadığı ruhsatiyeyi alıyormuş. Kanunlarımızın müsait olmadığı böyle bir tavassut hizmetine mukabil otobüs sahiplerini haraca bağlıyormuş." (s. 346-347)

Mezarlık meselesinde ihmali görülen İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ mahkemede hüngür hüngür ağlıyor, bürokratik bir gaflete kurban gittiğini belirtiyor, vekâlet emrine alınıyor, emekliliğini istiyor ve bu işten paçayı kurtarıyor. (s. 258, 275, 330, 333)

"Refik Ahmet-Vali Muhittin Üstündağ, geçen defa Devlet Şûrası'ndaki muhakemesi esnasında öyle bir söz söyledi ki daha ileriye giderseniz ifşaatta bulunurum, yaptım, fakat Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın emri ile yaptım mânâsına geliyordu." (s. 335)

Mebus İlyas Sami ile de ilgili karakteristik birkaç not var. (s. 114-115, 222)

Bazılarını özetleyerek biraz da ehven olanlara bakalım:

"1931 senesinde Kibrit şirketi meselesinden (Bakanın ifadesine göre) Refik Şevket [İnce] 69 bin, Sadettin [Merkez Bankası Müdürü?] 30 bin, Mişon Ventura 30 bin, Cemal Hüsnü [Taray] 3 bin beş yüz, Hüseyin Emin 60 bin lira almışlardır. Bu paralar Kibrit şirketi imtiyazını alan Amerikalı Hofman'dan alınmıştır." (s. 82)

Birinci umumi müfettiş Abidin Özmen Diyarbakır'da 230 bin lira harcayarak üç bina yaptırıyor, kendine ait olanın bir katında 24 oda bulunuyor. (s. 233)

Maliye vekili Fuat Ağralı Erenköyü'nde 6 bin liraya 10 bin dönüm arazisi olan bir ev alıyor, buraya 10 bin lira sarf ederek bir köşk yaptırıyor. (s. 343)

İktisat vekili Şakir Kesebir külliyetli bir serveti Yahudi asıllı karısı namına Alman bankalarına yatırıyor. Almanlar Yahudilerin bankalarındaki paralarına el koyunca Kesebir, meslektaşı Funk'a vaziyeti anlatıyor, paralarına kavuşuyor, vekâletten çekilmesi buna bağlanıyor. (s. 357)

Refik Saydam üfûl edince veresesi olmadığından adliyece yapılan tespit sırasında emvali arasında 150 bin lira, altın ve muhtelif memleket dövizleri olduğu görülüyor. (s. 541)

Ahmet Emin [Yalman] bir Amerika gezisinde gazeteci arkadaşlarından gizlice bir mukavele imzalayıp hükümete bir silo satıyor. Bereket Washington sefirimiz Münir Bey bir kez daha hızır gibi yetişip hükümeti uyarıyor, mukavele bozuluyor, silo yarı fiyatına alınıyor. (s. 648-649, 654)

"Tekel Bakanlığı'nda yapılan tahkikat işinde en ziyade Münib Hayri Ürgüplü ve Vakıf Çakmur isimleri dillerde dolaşıyordu. Nihayet tahkikat işi Meclise gelmiştir." (s. 689)

"Suad Hayri [Ürgüplü] hakkında şüpheyi davet eden vaziyet: Kardeşi Münib Hayri ile Vakıf Çakmur alâkasıdır." (s. 693)

Kılıç Ali'nin enişteşi Mithat, Millî Müdafaa Vekâleti'ne silâh satmak isteyen iki rakip firma adına vekâlet ile müracaat ediyor, İnönü durumu Atatürk'e iletiyor: "Bunun adına bac almak derler. Halk ya seni, yahut beni bu adamların ortağı diyebilir" diyor. Atatürk kızıyor, bütün gece bunları haşlıyor. (s. 621)

1929'da vergi kaçakçılığı suçuyla bir ay meslekten men cezası alan yeni DP mebusu avukat Abdurrahman Münib, Meclisi feshetmeleri için CHP mebuslarına tarihi vazifelerini hatırlatıyor; Nâzım Poroy da misliyle mukabelede bulunuyor. (s. 690-691)

Eski Bolu mebusu Habib Bey'in, üzerine konduğu devlet ormanı davası para karşılığı attırılan uyduruk imzaları, resmi evrakın yürütülüp yerine sahtesinin konması, devletin dava açmasıyla ortalığı saran rüşvet dedikodularıyla tam bir alicengiz oyunu. (s. 224-225)

"Takas sistemi: Türk tütününü Kanada'ya ihraç etmek mukabilinde oradan kumaş getirmek taahhüdü: Resmi şekil budur. Halbuki tütünler Kanada'ya gitmiyor, Amerika'ya dolarla satılıyor. Dolarlar Türkiye'ye gelmiyor. Bu dolarlar karaborsaya 450-460 kuruşa satılıyor. Böylece Türk parasını düşürüyorlar." (s. 759)

Bütün bunlardan sonra yâd-ı mazi kabilinden de olsa hayırla anılacak bir iki dürüst örnek de yok değil:

Mustafa Abdülhaklik Renda Milli Müdafaa Vekili iken yüz milyon liralık bir silah mübayaa işinde Vikers, Şnayder ve önceden çoğunluk hisseleri Şnayder'in elinde olan Skoda'nın -Türkiye mümessili Sabur Sami- bütün çengellerine rağmen aldığı tedbir ile devletin kasasına 2,5 milyon lira kazandırıyor. (s. 137-138)

Numan Menemencioğlu'nun enişteşi Mümtaz Bey Kudüs mutasarrıfı iken, kendi eşyasını Kudüs işgalinde bırakarak, Cemal Paşa'nın verdiği 30 bin altın lirayı İstanbul maliye veznesine teslim ediyor,

işe bakın ki yapılan on, on beş liralık bir masrafa itiraz ediliyor. (s. 734-735)

Mahmud Şevket Paşa öldürüldüğünde evrakı tetkik edilirken, kese içindeki 300 altın liranın kendisinin olmayıp tahsisat-ı mesturenin, defterindeki masrafın da tahsisat-ı mesturenin suret-i sarfına ait olduğunu mübeyyin bir not çıkıyor. (s. 734)

1930-50'nin senede bir olan suiistimalleri, skandalleri, yolsuzlukları insanların daha çok para, siyasi nüfuz, komisyon ve ticari variation peşinde olduğu günümüzde aktüel hale geldi. Kısa tanıtımımızı iki notla noktalarken, biyografilerinde bulamadığımız yönleriyle ünlülerimizi tanımaya yardımcı olan böyle anıların sayfalarını çevirmekte yarar var (bir misal: Yahya Kemal için bkz. s. 249-250, 310, 321, 554, 560-561; Yusuf Kemal Tengirşenk için, s. 683; Kemal Pilavoğlu, 690).

"Doktor Rıza Tevfik [Bölükbaşı] gençliğinde idmana meraklı idi. Selim Sırrı'nın [Tarcan] evinde bir yuları, bir de semeri vardı. Yularda çengele asılı altmış kilo ağırlığında bir gülleyi başı ile kaldırırdı. Semeri sırtına koyar, üzerine yine o altmış kilo ağırlığındaki gülleyi koyar merdivenlerden iner, çıkardı. Maksadı boğazında ve belindeki bazı adaleleri kuvvetlendirmekti." (s. 467)[5]

"Maarif müsteşarı İhsan Sungu anlattı. Muzaffer Şerif [Başoğlu], Gökalp'i tenkit etmiş. Zira Gökalp 'gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım' demiş. Muzaffer Şerif, 'niçin gözlerimi kapayayım, gözlerimi açarım, vazifemi daha iyi yaparım' demiş. İşte bu sözü için Muzaffer Şerif'i tevkif etmişler. Cumhurreisi İsmet İnönü bu hâdiseyi duymuş: 'Bu zulümdür, demiş'. Muzaffer Şerif'i bırakmışlar." (s. 599)[6] ■

1. Ekrem König'le ilgili olarak bkz. Mete Tunçay ve Sinan Kuneralp'in yazıları: *Tarih ve Toplum*, sayı 60 (Aralık 1988), s. 6-8 ve sayı 61 (Ocak 1989), s. 2. Ayrıca, Sadun Tanju, *Doludizgin Ali Naci Karacan. Bir Gazetecinin Hayatı*, İstanbul, 1986, s. 103-107, 109-111.
2. Doğan Avcıoğlu, Şevket Süreyya Aydemir'e dayanarak o dönemdeki benzeri skandalleri alıntıladıktan sonra şunları aktarıyor:
"... Bundan başka, Hariciye, Millî Savunma vekâletleri adına sahte vesikalar tertip ederek, Amerika ve Kanada'dan, o zaman iç harplerle kaynayan İspanya'ya uçak kaçakçılığı yapıldığı meydana çıkmıştı. Bu işin başında görünen Ekrem König adındaki milletlerarası bir maceracının içeride, hatta nüfuzlu kimseler arasında elleri olduğunu basın açığa vurup duruyordu. Hatta bu arada Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp da -tahkikatın selâmeti için- istifa zorunda kaldı..."
Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, cilt 1, 5. bas., Bilgi Yay., Ankara, 1971, s. 260.
3. İnsan, Sırp Agop mezarlığı davasını, onlarca güçlü belgeyle belediye lehine kazandıran Ahmed Refik Altınay merhumu hatırlamadan edemiyor. Bkz. Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*, İş Bankası Yay., İstanbul, 1978, s. 85-91.
4. Yine D. Avcıoğlu Falih Rıfkı'dan naklen: "Bir gün *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde oturuyordum. Çankaya'daki evimi kiralayan Çek sefiri beni görmeye geldi. Biraz hoşbeşten sonra dedi ki:
- Bizim Skoda firmasını biliyorsunuz. Bu firmanın Türkiye mümessili Sabur Sami Beydir. Bize söylediklerine göre, kendisi siyasi nüfuz sahibi olmadığı için firmanın işlerini yürütemeyecektir. Onun yerine siyasî nüfuz sahibi bir kimsenin bulunmasını bana yazdılar. Aklıma siz geldiniz. Gazi'nin arkadaşısınız. Gazetesinin başındasınız. Lütfen bu mümessilliği kabul etmez misiniz?" D. Avcıoğlu, *age*, s. 277.
5. Okurlar, bu satırları Munise Başikoğlu'nun Rıza Tevfik'e dair hatıralarından anımsayacaklardır. Bkz. *Tarih ve Toplum*, Sayı 57-63 (Eylül 1988-Mart 1989).
6. Muzaffer Şerif Başoğlu'na dair değinmeler için bkz. Dr. Kurtuluş Kayalı'nın iki makalesi. *agd*, sayı 62 (Şubat 1989), s. 7-8; sayı 63 (Mart 1989), s. 50-56. Eğitimci, gazeteci, yazar Vahap Okay, Kızılçullu Köy Enstitüsü öğretmeniyken, okulu ziyaret eden M. Ş. Başoğlu'ya enstitüyü gezdirir. "Vahap Bey, ben de Anadoluluyum. Ödemiş'te doğdum. Millîlik içimde bir alem ise, humanizm (insancıllık) bir ışık." dediğini belirttikten sonra "Muzaffer Şerif Başoğlu'nu bu toplum takdir edemedi. Amerika alıp götürdü. Amerika, ilim ve fen adamlarımızı satın aldı, götürdü ama hiçbir sağcıyı götürmedi. Çünkü Amerika, bal alacak arıyı bilir..." diyor. (*Anadolu Konuşuyor. Tek Başına*, c. 2, Okay Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 63-64).

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.200.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.750.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 US$
(30.06.1997 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: ----------
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: ----------
Adres: ----------
Posta Kodu: ----------
Şehir: ----------
Tel: ----------

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
Kart Sahibi:.....
İmza:.....

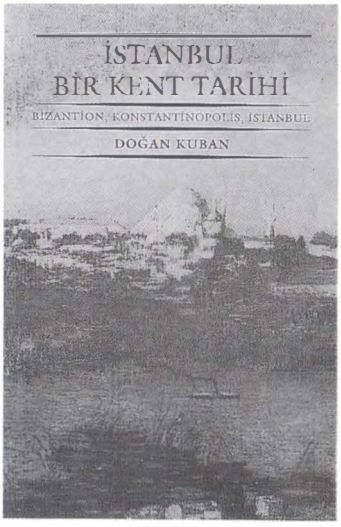
Aylık TOPLUMSAL TARİH dergisi
Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

DERGİNİZİ KESMEMEK İÇİN LÜTFEN FOTOKOPİ ÇEKİNİZ

İSTANBUL
BİR KENT TARİHİ

BİZANTİON, KONSTANTİNOPOLİS, İSTANBUL

DOĞAN KUBAN

"Bu kitap bir arkeoloji ya da mimari örnekleri içermesine rağmen bir mimarlık tarihi kitabı değildir. Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul diye bilinen bir dünya kentinin tarihini, geçmişin değişik dönemleri içinde sunma çabasıdır. Kitap, tarihsel koşulların, yapım etkinliklerinin, binyıllık sürekliliklerin ya da ani çöküşlerin ana hatlarını çizmekte, bu eşsiz dünya kentini, içinde yaşayan kentlilerin, ziyaret edenlerin betimlemeleriyle ve bütün dünyanın hayal ettiği kentsel bir varlık olarak sunmaktadır. Metinde, kentin topografyası, tarihi ve anıtları üzerine yapılan yeni araştırmalara yer verilmekle birlikte, asıl amacım, İstanbul'un tarihsel imgesini fiziksel, toplumsal ve kültürel çerçeve içinde tanımlamaya çalışmak oldu. Kentin topografyasıyla ilgili yeni ilkeler ortaya koymaya değil, son derece güzel ve büyüleyici bir doğal çevrede kurulmuş olan bu dünyanın en uzun ömürlü kentlerinden birinde yaşanan eşsiz deneyimin koşullarını anlatmaya çalıştım."

Büyük boy xvi + 446 sayfa, mat kuşe kâğıt, 330 renkli, siyah-beyaz fotoğraf, harita, plan ve çizim
ISBN 975-7306-27-3
5.000.000 TL

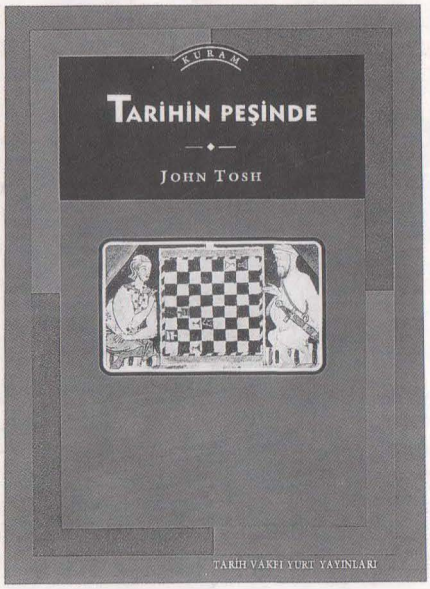
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Fax: (212) 227 37 32

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TARİHİN PEŞİNDE

JOHN TOSH

Günlük konuşma dilinde "tarih" sözcüğü iki anlama gelir: Hem geçmişte meydana gelmiş olayları belirtir, hem de tarihçilerin çalışmalarında geçmişin yeniden kurulup aktarılmasını ifade eder. Elinizdeki kitap, ikinci anlamıyla tarih konusuna bir giriş niteliği taşıyor. Tarihsel araştırmanın nasıl yapıldığını ve ne gibi bir amaç taşıdığını merak edecek kadar konuyla ilgilenen herkes için kaleme alındı; ama ayrıca bu sorularla özel olarak ilgilenen tarih öğrencilerine de hitap ediyor.

x + 226 s.
ISBN 975-333-061-8
800.000.- TL

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49